

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNÜDDİN B. HAMDULLÂH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVÎNÎ'NİN
ZEYL-İ TÂRÎH-İ GÜZÎDE İSİMLİ ESERİNİN TERCÜME VE
DEĞERLENDİRMESİ

DEMET DOĞAN US
2501141431

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL

İSTANBUL-2019

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNUDDİN B. HAMDULLÂH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVÎNÎ'NİN
ZEYL-İ TÂRÎH-İ GÜZÎDE İSİMLİ ESERİNİN TERCÜME VE
DEĞERLENDİRMESİ

DEMET DOĞAN US

2501141431

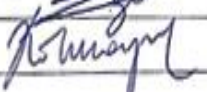
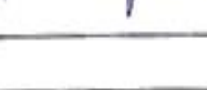
TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL

İSTANBUL-2019

	İ.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI		

ÖĞRENCİNİN;		
Adı ve Soyadı	: DEMET DOĞAN UŞ	Numarası : 2501141431
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	: TARİH / GENEL TÜRK TARİHİ	Danışmanı : PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL
Tez Savunma Tarihi	: 08.08.2019	Saatİ : 14.00
Tez Başlığı	: " Zeynüddin B. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî'nin Zeyl-i Târih-i Güzide İsimli Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi "	

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ZEREN		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ MÜNEVVER EBRU ZEREN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ÖMER KUL		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ KAMELYA TEKNE		

ÖZ

ZEYNUDDÎN B. HAMDULLÂH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVÎNÎ'NİN ZEYL-İ TÂRÎH-İ GÜZÎDE ADLI ESERİNİN TERCÜME VE DEĞERLENDİRMESİ

Demet DOĞAN US

“Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni'nin Zeyl-i Târîh-i Güzîde Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi” adlı Yüksek Lisans tezimizde Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni'nin 1389-90/1399 yılları arasında yazdığı eseri Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir.

Farsça tarih yazıcılığı Sâ mânî veziri Belamî'nin *Târîh-i Taberî*'yi Arapçadan Farsçaya tercümesi ile başlar. Moğolların Batı seferi ile İran coğrafyasına gelerek burada İlhanlı Devleti'ni kurması Farsça tarih yazıcılığına altın çağını başlatmıştır. Ata Melik Cüveynî, Reşîdüddin Hemedânî, Hamdullâh Kazvîni, Benâkitî, Abdullah Kâşânî ve Vassâf bu dönemde yetişen ve eserleri ile ölümsüzleşen kişilerdendir. Modern anlamda ilk dünya tarihi bu dönemde kaleme alınmıştır. Yine genel tarih kitaplarının yanı sıra dönem tarihi niteliğinde pek çok eser telif edilmiştir. Bunlardan biri de *Zeyl-i Târîh-i Güzîde*'dir.

Celâyirli Devleti'nde yüksek mevkilere çıkan Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni eserini gördükleri ve duyduklarının yanı sıra dönemin Mevlana Şemseddin gibi âlimlerinden öğrendiklerini de ekleyerek kaleme almıştır. Kazvîni İlhanlı Devleti hükümdarı Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın ölümünden sonra İlhanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasında varlık gösteren özellikle Celâyirli ve Çobanoğulları arasında meydana gelen siyasi olayları anlatmıştır.

Tezimizde 1341-42/1391-92 yılları arasında Azerbaycan, Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem coğrafyasının tarihi hakkında bilgi veren bu kıymetli eseri Türkçeye tercüme ederek önemini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Celâyirli, Çobanoğulları, Azerbaycan, Irâk-Arab, Irâk-Acem

ABSTRACT

THE TRANSLATION AND EVALUATION OF ZAYNALDIN B. HAMDALLAH MUSTAWFI QAZVINI'S WORK ZAYL-E TARIKH-E GUZIDA

In our master's thesis titled "Translation and Evaluation of Zaynaldin bin Hamdallah Mustawfi Qazvinî's Zayl-e Tarikh-e Guzida", Zaynaldin bin Hamdallah Qazvinî's written work between 1389-90 / 1399 was translated into Turkish from Persian.

Persian historiography begins with the translation "Tarikh-e Tabari" by Samanid vizier Belamî from Arabic to Persian. The Western expedition of the Mongols to Iran and the establishment of the Ilkhanid State there began the golden age of Persian historiography. Ata Malek Juvayni, Raşîdaldin Hamadani, Hamdallah Qazvini, Banakati, Abdallah Kashani and Vassaf were among those who grew up in this period and immortalized with their works. The first world history in modern sense was written in this period. In addition to the general history books, many works have been written as the period history. One of them is Zayl-e Tarikh-e Guzida.

Zaynaldin b. Hamdallah Mustawfi Qazvinî wrote his work with what he saw and heard, as well as what he learned from scholars such as Mawlana Shamsaddin. Qazvinî wrote especially about Jalayerids and Chobanids, which appeared on Ilkhanid state lands after the death of Abu Said Bahkadır Khan.

In this study, the importance of this precious work, which sheds light on the geography of Azerbaijan, Iraq-i Arab and Iraq-i Acem between 1341-42 / 1391-92, was translated into Turkish.

Keywords: Jalayerids, Chobanids, Azerbaijan, Iraq-Arab, Iraq-Ajam

ÖNSÖZ

XIII. yüzyılda büyük bir imparatorluk kuran Cengiz Han'ın 1227 yılında ölmesiyle yerine halefleri imparatorluğun sınırlarını genişletmeye devam etti. Cengiz Han'ın ordusu yedi yıl süren Batı seferi sırasında Türkistan'ın batısı, Kafkasya ve İran'ı ele geçirdi. Cengiz Han'ın Karakurum'a geri dönmesiyle, bölge Moğol komutanları tarafından yönetildi. 1252 yılında bölgeye İlhan olarak tayin edilen Hülâgû bir süre sonra kendi devletini kurdu. Bölgede giderek güçlenen İlhanlı Devleti, Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın 1335 yılında ölmesiyle gücünü kaybetti ve yerini kukla ilhanlar altında yine Moğol menşeli boylara bıraktı. Hülâgû Han ile bölgeye gelen Celâyir ve Suldus boyları Moğollar arasında itibarlı olup İlhanlı Devleti'nde önemli görevlere getirildiler. Ancak daha sonra devletin kudretini kaybetmesiyle kendi hâkimiyetlerini kurmayı başardılar.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî'nin yazdığı *Zeyl-i Târîh-i Güzîde* isimli eseri bu döneme ışık tutması açısından son derece önemli bir kaynaktır. Günümüzde iki nüshası mevcut olan bu eser, Petersburg Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshası esas alınarak 1990 yılında Rusça ve Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiştir. Bir diğer nüsha ise Tahran Devlet Üniversitesi Merkez Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi'nde bulunmaktadır. Bu nüsha ise İrec Afşar'ın çabalarıyla 1993 yılında neşredilmiştir. Biz de Tahran nüshasını esas alarak eserin tercümesini yapmaya gayret ettik.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümünde İlhanlı Devleti ve bu devletin dayandığı iki büyük boy olan Suldus ve Celâyirlilere kısaca değindikten sonra, Celâyirli Devleti hâkimiyetinde yetişen müellifin geldiği soy ile babası Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî ve eseri hakkındaki bilgileri aktarmaya çalıştık. İkinci Bölümde tercüme edilen eserin Çobanoğulları hâkimiyetini anlatan kısmı verilirken; Üçüncü Bölümde tercümenin 1340 yılında bağımsızlığını ilan ederek gittikçe güçlenen Celâyirli Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini anlatan kısmı verilmiştir.

Tez konumu seçerken ve çalışmalarımnda bana her daim destek olan ve bir anne şefkatiyle yardımlarını esirgemeyen kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL'e, tez konumuzu belirlerken ve eseri Türkçeye tercüme ederken yolumu aydınlatan, tüm yoğunluğuna rağmen zaman ayıran ve beni kendi öğrencilerinden bir an olsun ayırmayan Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi kürsüsünde görev yapan hocalarıma da teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu süreçte maddî-manevî desteklerini bir an olsun benden esirgemeyen, her zaman beni anlayışla karşılayan, pes ettiğim noktada harekete geçiren başta biricik annem olmak üzere ablama, kardeşlerime ve kıymetli eşime çok teşekkür ederim.

Demet DOĞAN US

İstanbul-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İLHANLILAR TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ.....	8
1.1.1. İlhanlı Devleti'nde Celâyirliler.....	12
1.1.2. İlhanlı Devleti'nde Sulduslar (Çobanoğulları)	14
1.2. ZEYNÜDDÎN B. HAMDULLÂH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVÎNÎ VE ESERİ	19

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. MUKADDİME	33
2.2. ESERİN ÇOBANOĞULLARINA DAİR KISMININ TERCÜMESİ.....	34
2.2.1. Melik Eşref'in Hâkimiyette 13 Yılı.....	40
2.2.2. Ahicuk'un Kudreti ve Hükümeti	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. ESERİN CELÂYİRLİLERE DAİR KISMININ TERCÜMESİ	58
3.1.1. Sultan Uveys'in Saltanatta 17 Yılı	58
3.1.2. Sultan Hüseyin'in Saltanatta 8 Yılı	69
3.1.3. Sultan Ahmed'in Saltanatı	75
3.2. HÜRREM'İN İRÂK-I ACEM'DE HÂKİMİYETİ	92
3.3. EGCEKİ'NİN İRÂK-I ACEM'DE BEŞ YILLIK HÂKİMİYETİ	95
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	103
EKLER.....	109

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.t. : Adı Geçen Tez

a.g.m. : Adı Geçen Makale

A.Ü. TAED : Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

Ed. : Editör

İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

Nşr. : Neşreden

S. : Sayı

s. : Sayfa

TTK : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınları

Yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

İran tarih yazıcılığına dair İslâmiyet öncesi döneme ait herhangi bir kaynak bulunmamakla beraber gerçek anlamda İran tarih yazıcılığının inkişafı ünlü tarihçiler tarafından Moğol döneminin başlangıcı olarak gösterilmektedir.

Bu konuda meşhur şarkiyatçı Bertold Spuler şöyle demektedir: “Bütün tarih uzmanları için, Moğollar dönemi başlangıcına kadar İran tarihi üzerine kaleme alınmış bir eserin var olmayışı gizlenemez bir gerçektir. İslâmiyet sonrası İran tarihinin ilk yüzyıllarındaki tarihi eserler daha çok yabancı dillerdeki kaynaklara, özellikle Arapça kaynaklara dayanır. Bunun birkaç nedeni var. İlk olarak, öyle görünmektedir ki İslâm öncesinde İranlılar için tarih yazıcılığı o kadar da önem arz etmemektedir. İslâmiyet öncesi döneme ait herhangi bir tarihî kitap elimizde mevcut değildir. Bîsutûn ve İran’ın diğer yerlerindeki kitabeler, İran’ın çeşitli padişahlarının icraatları hakkında genel bir bilgi vermektedir. Daha sonraki devirlerde ise, özellikle Sâsânîlerin son dönemlerinde yazılmış efsanevi anlatılara dayanan eserler göze çarpmaktadır. Bu yüzden İran’da İslâmiyet’ten önce tarih yazıcılığının olmadığı neticesine varmak mümkündür. Dolayısıyla Arapların İran’ı İstilâları zamanında da herhangi bir şekilde İran tarih yazıcılığı mevcut değildi.”¹

İslâmiyet’ten sonra ise Moğol dönemine kadar İran tarih yazıcılığında baskın dil Arapça olmuştur. İslâm dünyasında Farsça tarih kitaplarının yazımına X. yüzyılın ortalarında başlanmıştır. İran tarih yazıcılığının ilk eseri Sâ mânî ² Mansur b. Nuh adına X. yüzyıl başında İran tarihçisi Taberî tarafından kaleme alınan Arapça dünya tarihinin Farsçaya tercümesidir. Sâ mânî vezir ve tarihçisi Ebû Ali Belamî tarafından Farsçaya tercüme edilen bu eser *Târîh-i Belamî* olarak da bilinen *Tercüme-i Târîh-i Taberî*’dir.³

¹ Bertold Spuler, "Tekvin-i Tarihnegari-yi İran", **Tarihnegari Der İran**, Çev. Yakup Ajend, Neşr-i Gostere, Tahrân 1360, s.13-14.

² Mâverâünnehir ve Horasan’da hüküm süren bir İslâm hanedanıdır. Bkz.: Aydın Usta, “Sâ mânîler”, **DİA**, C.36, 2009, s.64-68.

³ Mustafa Demir, “İslâm Ortaçağ’ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, **A.Ü. TAED**, S.34, Erzurum 2007, s.258; Gülhan Duygun, “Farsça Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Ebû Ali El-Belâmî’nin İran Tarihçiliğindeki Yeri”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK (Tam Metin Bildiri)** 2017, s.1-16.

XI. Yüzyılda ise önemli eserler kaleme alınmış ve bunlardan Ebû Sa'îd Abdülmelik b. Dahhak-i Gerdîzî'nin eseri *Zeynu'l-Ahbâr*, Ebû'l-Fazl Muhammed b. el-Hasan el-Beyhakî'nin eseri *Târîh-i Beyhakî*, Nizâmû'l-Mülk'ün *Siyasetnâme* adlı eseri ile *Târîh-i Sîstân* günümüze ulaşan kıymetli eserlerdendir.

İran tarih yazıcılığında Farsça tarih kitaplarının hem içerik hem de üslûp bakımından Arapçadan sıyrılarak kendi ekolünü oluşturmaları XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir.⁴ Bundan sonra özellikle İlhanlılar döneminde Farsça tarih yazıcılığı son derece gelişmiştir. M. Fuad Köprülü bu konuda “İran’da Moğolların hâkimiyeti tarih ve edebiyatın gelişmesine sebep olmuş ve umumiyetle İslâm medeniyetinin vücuda getirdiği tarih eserleri arasında bir bakıma en kıymetlileri bu dönemde vücuda gelmiştir”⁵ derken; Mirza Muhammed Kazvînî *Târîh-i Cihângüşâ* neşrinin önsözünde “Yine de Moğol İstilâsının etkisini en az gösterdiği ehveni şer olan husus, ilim ve edebiyatın İran’da tamamen yok olmayıp düşebileceği en alt seviyeye düşmüş olmasıdır. İslâmî ilimleri ve edebiyatı biraz olsun bilen bir kimse, Moğol İstilâsından önce ve sonra yazılan kitapları şöyle bir karşılaştırırsa, aradaki büyük farkı hemen anlayabilir. Bununla birlikte edebiyatın özel bir kolu olan tarih ilminin, Moğollar devrinde büyük bir ilerleme ve gelişme göstermesi şaşılacak bir durumdur.”⁶ diyerek şaşkınlığını gizleyememiştir.

E.G. Browne da Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî'nin *Târîh-i Güzîde* isimli eserini neşrederken yazdığı önsözde benzer şekilde “XIII. yüzyıldaki Moğol saldırıları herkesin bildiği gibi, İslâm milletlerine, medeniyetlerine, ilim ve edebiyatına vurulmuş en şiddetli darbe idi... Fars ya da Arab ilim ve edebiyatına az ya da çok aşina olan herkes, elbette Bağdad’ın fethinden ya da Arab Hilafetinin çöküşünden önce yazılmış telif eserler ile bundan sonra ortaya çıkan kitaplar arasındaki rütbe farkının ne derece olduğunu kavramıştır. Hiçbir yüzyılda bu derece

⁴ Derya Örs, “*Târîh-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992, s.7.

⁵ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, 1980, s.226.

⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.2.

olgunluğa, gerçeğe ve ayıklamaya ulaşmamış, bunca Farsça tarih kitabının ortaya çıktığı başka bir döneme rastlamıyoruz”⁷ diyerek düşüncelerini ifade etmiştir.

XII-XIV. yüzyıllar Türkistan ve İran tarihçiliği, önceki dönemlerin üslûbunu yansıtmamasına rağmen, kendine özgü bir üslûpta geliştirmiştir. Bu dönemde Arab edebî dilinin ortadan kalktığını, bunun yerine Fars ve Tacik dilleri bünyesinde yerel tarih okullarının ortaya çıktığını görmekteyiz. Sınırlı sayıda bulunan saray tarihçiliği ve hanedan merkezli tarih yazıcılığı zamanla yerini genel tarih kitaplarına bırakmıştır. Bu tarzın geleneksel bir hal alması, doğu tarihçiliğinde ilk defa dünya tarihi alanında eserlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.⁸ Moğol İstilâsından sonra dünya tarihi, Moğol-İslâm tarihi veya coğrafyaya dair önemli eserler vücuda getirilmiştir.

Ata Melik Cüveynî tarafından kaleme alınan *Târih-i Cihangüşâ*, Moğol İstilâsı sonrasında yazılan ilk Moğol- İslâm tarihi niteliğindedir. İlhanlı Devleti’nde Sahib-i Divan makamına kadar yükselmiş olan müellif eserini 1252-60 yılları arasında kaleme almıştır. Üç cilt olarak yazılan bu eser Birinci ciltte mukaddimeden sonra Moğolların eski adet ve geleneklerinden, Cengiz Han’ın ortaya çıkışı ve Güyük Han’a kadar ki Moğol hanlarından bahseder. İkinci ciltte Harzemşahlar, Karahıtaylar ve Karahanlılar tarihi hakkında bilgi verir. Üçüncü ciltte ise Mengü Han’ın tahtta oturduğu, İlhanlı Devleti’nin kurucusu Hülâgû’nün batıya gönderilmesi ve İsmailîlerin tarihini anlatır. Bu cildin sonunda Nasîrüddîn b. Muhammed et-Tûsî tarafından yazılan Bağdad’ın fethiyle alâkâlı bir de zeyil bulunmaktadır.⁹

Cüveynî, Moğol tarihçileri arasında önemli bir yere sahiptir. Barthold, *Târih-i Cihangüşâ* hakkında: “Cüveynî’nin Reşîdüddin ve Vassaf’tan çok üstün olmasının sebebi, Moğol İmparatorluğunun parçalanmamış olduğu zamanda yaşamış bulunması, Türkistan, Moğolistan ve Uygur ülkesini bizzat görmüş olmasıdır. Kaynaklarının verdiği imkân çerçevesinde bütün imparatorluğun tarihini vermeye

⁷ Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni, *Târih-i Güzide*, Ed. Edward G. Browne, (E.J.W. Gibb Memorial Series XIV/2), London 1913.

⁸ S.G. Agacanov, *Oğuzlar*, Çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul 2002, s.46.

⁹ Cüveynî, *a.g.e.*, s.VII-X; Örs, *a.g.t.*, s.14-15; Köprülü, *a.g.e.*, s.227; Ş. Cem Tuysuz, “İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)”, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004, s.4-5; M. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yay. İstanbul 1991, s.219.

çalışmıştır. Hâlbuki Reşîdüddin ve Vassaf dikkatlerini daha çok İran Moğollarına ve kısmen de müttefiki Çin'e çevirmişlerdir.” diyerek Cüveynî'nin üstünlüğünü vurgulamaktadır.¹⁰

Alman şarkiyatçı Bertold Spuler ise Cüveynî'nin verdiği bilgilerin ilk oluşları sebebiyle kıyaslanamasa bile son derece önemli ve güvenilir olduğunu ancak bazı özel isimlerin imlası konusunda ihtiyatlı davranılması gerektiğini söylemektedir.¹¹

Cüveynî gibi kendinden sonraki müellifleri etkileyen dönemin önemli kaynaklarından bir diğeri ise Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî tarafından kaleme alınan *Câmi' u't-tevârih*'dir. Hekimlikle uğraşan Yahudi bir aileye mensup olan Reşîdüddin, İlhanlı Devleti'nde vezirlik yapmış önemli bir devlet adamı, tarihçi ve hekimdir. Reşîdüddin Hemedânî eserini Gâzân Han'ın isteği üzerine yazmaya başlar ancak Gâzân Han'ın eser tamamlanmadan 1304 yılında ölümü üzerine Olcaytu Han'a sunar. Olcaytu bunu kabul etmeyerek Gâzân Han'a ithaf etmesini ve kendisi içinde genel bir tarih kitabı yazmasını ister. İki ayrı versiyonu bulunan eserin birinci versiyonu 1306-1307 yıllarında üç cilt olarak tamamlanır, 1310 yılında tamamlanan ikinci versiyonu ise dört cilttir.¹²

Birinci cilt *Târih-i Gazânî*, *Târih-i Mübârek-i Gazânî* veya *Dâstân-ı Gazân Hân* adlarını taşır. İki bölüme ayrılan bu cildin ilk bölümünde Türk ve Moğol boyları ile şecereleri, Argun Han'ın tahta çıkışı, Gâzân Han'ın soyu, hanımları ve çocukları hakkında bilgi verir. İkinci bölümde ise Cengiz Han'dan Gâzân Han'a kadar ki Moğol tarihinden bahseder. İkinci cildin birinci bölümünde Olcaytu Han tarihinden, ikinci bölümünde ise Hz. Âdem'den kendi zamanına kadarki İslâm Tarihi, Oğuzlar, Türkler, Çinliler, Hintliler, Yahudiler ve Frenklerin tarihi hakkında bilgiler verir. Üçüncü cilt coğrafyaya dairdir, son ciltte ise Arab, Yahudi, Moğol, Türk, Frenk ve Çin'deki hâkim sülalelerin şecerelerinden bahsedilir.¹³

¹⁰ Örs, **a.g.t.**, s.15.

¹¹ Bertold Spuler, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)**, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yay. Ankara 1957, s.11-12.

¹² Osman Gazi Özgüdenli, “Câmi' u't-tevârih”, **DİA**, C.7, 1993, s.132-134; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Vakfı Yay. İstanbul 1998, s.234.

¹³ Şeşen, **a.g.e.**, s.243; Özgüdenli, **a.g.m.**, s.132-134; Örs, **a.g.t.**, s.18; Demir, **a.g.m.**, s.265; Günaltay, **a.g.e.**, s.280-281.

Modern anlamda ilk dünya tarihi olarak kabul edilen Farsça bu eserde Reşîdüddin'in İslâm öncesi dönem için kullandığı kaynakların başında Moğol arşivleri ve Moğolların “*Altın Defter*” dedikleri tarih kitabı gelir.¹⁴ *Cihângüşâ* gibi bu eserde ağır bir üslûpla yazılmıştır. Reşîdüddin'in eserini yazarken bir takım kâtip ve tarihçilerden yardım aldığı da muhakkaktır. Bu sebepten ötürü sonradan bazı intihal iddiaları ortaya çıkmış ise de Köprülü bu iddialara kıymet verilmediğini belirtmiştir.¹⁵

XIII. ve XIV. yüzyıl Moğol tarihinde önemli bir yere sahip olan bir diğer eser ise asıl adı *Tecziyetü'l-emşâr ve tezciyetü'l-a'sâr* olan *Târîh-i Vassâf* dır. Şerefüddîn Abdullâh b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî'nin eseridir. İlhanlı Devleti'nde divan hizmetine girmiştir. 1297-98 yılında yazmaya başladığı *Târîh-i Vassâf* adlı eserinin ilk üç cildini 3 Mart 1303 tarihinde Reşîdüddin Hemedânî ile vezir Sa'deddîn-i Sâvecî'nin yardımıyla Gazân Han'a sunmuştur. Dördüncü cildini ise Olcaytu Han'a takdim etmiştir, Olcaytu Han'ın övgüsüne nail olarak Vassâf'ı-l-hazret kısaca Vassâf lakâbını alır.¹⁶ Son cildini ise 1328 yılında tamamlamıştır.

Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ*'sına zeyil olarak yazılan ve beş ciltten oluşan bu eserin birinci cildinde Mengü Kağan'ın ölümü, Kubilay ve Timur Kağan'ın yanı sıra İlhanlı Devleti hükümdarları Hülâgû, Abaka ve Ahmed Teküder'den bahseder. İkinci ciltte Fars ve Turan beylikleri ile Argun Han'dan, üçüncü ciltte Kirmân ve Delhi hâkimleri ile Geyhatu, Baydu ve Gâzân Han'ın hükümdarlıklarından bahseder. Dördüncü ciltte Olcaytu Han'ın tahta çıkışı, Hârezmşahlar ve İsmailîleri anlatırken son bölümde Olcaytu Han'ın hâkimiyetinin sonu ile Ebû Sa'îd Bahadır Han ve halefleri hakkında 1328 yılına kadarki bilgileri verir.¹⁷

Cihângüşâ'nin zeyli olarak yazılmasına rağmen iki eser arasında üslûp ve amaç bakımından farklar vardır. Vassâf eserini tarih yazmak için değil de nesirdeki ustalığını göstermek üzere süslü bir üslûpla kaleme almıştır. Arapça, Farsça, Türkçe ve Moğolca terimler metni anlaşılmayacak derecede zorlaştırmıştır. Dil ve üslûbunun

¹⁴ Özgüdenli, **a.g.m.**, s.132-134; Köprülü, **a.g.e.**, s.228.

¹⁵ Köprülü, **a.g.e.**, s.228.

¹⁶ Özgüdenli, “Vassâf”, **DİA**, C.42, 2012, s.558-559; Günaltay, **a.g.e.**, s.301; Örs, **a.g.t.**, s.21.

¹⁷ Özgüdenli, **a.g.m.**, s.558-559; Örs, **a.g.t.**, s.21.

ağır olmasına rağmen İlhanlılar ve mahallî beylikler hakkında detaylı bilgiler vermesi eserin değerini artırmaktadır.¹⁸

XIV. yüzyılın önemli eserlerinden biri de Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî-yi Kazvî'nin yazmış olduğu *Târîh-i Güzîde*'dir. Müellif ve eserleri hakkında sonraki bölümde detaylı bilgi verdiğimiz için burada bütünlüğü sağlamak adına sadece ismini zikrediyoruz.

Fahrüddîn Ebû Süleymân Dâvûd b. Muhammed Benâkitî tarafından yazılan asıl adı *Ravzatü üli'l-elbâb fî tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb* olan *Târîh-i Benâkitî*'de döneminin önemli kaynaklarından. Olcaytu Han'ın isteği üzerine kaleme alınan bu eser Ebû Sa'îd Bahadır Han döneminde 1317 yılında tamamlanmıştır. *Câmiu't-tevârîh*'in özeti niteliğindedir ve İlhanlılar dönemine ait orijinal bilgiler vermektedir.¹⁹ Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın cülusuna kadar yaşanan olayları anlatan ve dokuz bölümden oluşan genel tarih kitabıdır. Sırasıyla Nebiler ve veliler, eski İran padişahları, Hz. Muhammed ve İslâm tarihi, İslâmiyet'ten sonra İran'da hüküm süren hükümdarlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Hindistan ve Hind hükümdarları, Çinliler ve son bölüm Moğol hükümdarları hakkındadır.²⁰

Muhammed b. Alî b. Muhammed Şebânkâreî tarafından yazılan *Mecma'u'l-ensâb fî't-tevârîh* isimli genel tarih kitabı ise dönemin bir başka önemli kaynağıdır. Saray şairi olan Şebânkâreî eserini 1332 yılında Ebû Sa'îd Bahadır Han'a sunmak üzere kaleme almıştır. Ancak onun 1335 yılında ölümü üzerine veziri, Reşîdüddin Fazlullah'ın torunu Gıyâseddin Muhammed'e takdim etmiştir. 1336 yılında Tebrîz'de çıkan kargaşa sebebiyle eserin asıl nüshası kaybolmuş, bunun üzerine Şebânkâreî eserini yeniden kaleme almıştır.²¹ Tabiatın yaradılışı ile başlayan eser İslâm öncesi İran hükümdarları, İskender, Yemen ve Irak kralları ile İslâm sonrası özellikle Gazneliler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Güney Fars

¹⁸ Özgüdenli, **a.g.m.**, s.558-559; Günaltay, **a.g.e.**, s.302; Örs, **a.g.t.**, s.22.

¹⁹ Tahsin Yazıcı, "Benâkitî", **DİA**, C.5, 1992, s.429-430; Günaltay, **a.g.e.**, s.306; Örs, **a.g.t.**, s.26.

²⁰ Örs, **a.g.t.**, s.26; Tuysuz, **a.g.t.**, s.8.

²¹ Rıza Kurtuluş, "Şebânkâreî", **DİA**, C.38, 2010, s.390-391; Örs, **a.g.t.**, s.27; Tuysuz, **a.g.t.**, s.13.

bölgesindeki (Şebânkâre) mahallî hanedanlar hakkında bilgi içeren ilk tarih kitabıdır.²²

Ebü'l-Kâsım Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî b. Muhammed el-Kâşânî tarafından yazılan *Târîh-i Olcaytu* ise dönemin bir başka kaynağıdır. Eserde Gâzân Han'ın ölümü ile İlhanlı tahtına geçen Olcaytu Han'ın doğumu, hükümdarlık dönemi ve 1317 yılına kadarki olaylar anlatılmaktadır. Günlük niteliğinde kaleme alınan eser özellikle Gâzân Han ile biten *Câmi'ü't-tevârih*'in tamamlayıcısı konumundadır. Siyasi olaylara dair bilgiler az olmasına rağmen dönemin inançları ve folklorik unsurları hakkında detaylı bilgiler içermektedir.²³

Farsça tarih yazıcılığına dair özellikle Moğol döneminde ve sonrasında pek çok eser telif edilmiştir. İlhanlılar devrinde altın çağını yaşayan Farsça tarih yazıcılığı Timurlular devrinde de devam etmiştir. Biz burada tarihe isimlerini yazdıran, eserleriyle kendinden sonraki tarih yazımına büyük katkılar sağlayan bazı vezir ve tarihçiler ile eserleri hakkında kısaca bilgiler vermeye çalıştık. Genel tarih kitapları haricinde belli bir coğrafya ve mahallî hanedanlar hakkında bilgiler veren daha nice eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî'nin telif ettiği *Zeyl-i Târîh-i Güzîde*'dir. Eser 1343-44 ile 1391-92 yılları arasında Celâyirliler, Çobanoğulları ve yerel emirlerin mücadeleleriyle, Azerbaycan ve bu coğrafyaya hâkim olmak isteyen harici kuvvetlerin Altın Orda hanları ve Emir Timur'un seferleri hakkındaki bilgileri içermektedir. O dönemde yaşanan olayları anlatması bakımından önemli bir kaynak olmasına rağmen, özellikle babası Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî'nin eserleriyle mukayese edilemeyecek niteliktedir. *Târîh-i Güzîde*'nin devamı olarak kaleme alınmışsa da dil ve üslûp bakımından ondan farklıdır. Celâyirliler ve Çobanoğulları tarihinin bir özeti sayılabilir.

²² Kurtuluş, **a.g.m.**, s.391.

²³ Günatay, **a.g.e.**, s.303-304; Tuysuz, **a.g.t.**,s.9; Örs, **a.g.t.**, s.37.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İLHANLILAR TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

İlhanlı Devleti'nin kurucusu Cengiz Han'ın torunu Hülâgû'dur. Cengiz Han yaklaşık yedi yıl süren (1217-1224) Batı Seferi'nin ardından Batı Türkistan, Kafkasya ve İran'ı ele geçirip merkez Karakurum'a geri dönmüştür. Cengiz Han'ın Karakurum'a geri dönmesiyle bölgede tesis edilen Moğol hâkimiyeti zayıflamıştır. Cengiz Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ögedey bölgede istikrar ve düzeni tekrar tesis etmek üzere Cengiz Han'ın meşhur generallerinden biri olan Curmagun Noyan komutasında büyük bir orduyu bu bölgeye göndermiştir. Curmagun Noyan idaresindeki Moğol kuvvetleri Kafkasya, Anadolu, Irak ve Kuzey Suriye'ye yapmış oldukları seferler sonunda Türkiye Selçukluları, Gürcü ve Ermeniler ile Musul Atabeyliğini Moğol hâkimiyeti altına almıştır. 1243 tarihinde Curmagun Noyan'ın ölümüyle yerine Baycu Noyan geçmiş, bu dönemde de istikrar devam ederken Baycu Noyan'dan sonra yerine geçen İlçigiday Noyan zamanında bölgede Moğol hâkimiyeti tekrar zayıflamaya başlamıştır.²⁴

Kurultay kararı ile 1251'de Büyük Han seçilen Mengü Han tahta çıktığı zaman Batı Asya'da tam anlamıyla Moğol hâkimiyetinden bahsedilemezdi. Karakurum'daki saltanat mücadeleleri merkezi otoriteyi zayıflatmış, Batı Asya'daki yönetimi de etkilemişti. Ayrıca İsmailîler tamamıyla Moğol hâkimiyetine girmemiş, Irak ve Hûzistan'da Bağdad merkezli Abbasi Halifeliği söz sahibi olmuştu. Diğer taraftan Memlûkler bölgedeki Moğol ilerleyişinin önünde ciddi bir engeldi.²⁵ Hülâgû 1252 yılında yapılan kurultay kararıyla Moğol Büyük Han'ı Mengü Han tarafından İran, Şam, Anadolu ve Ermenistan'ı içine alan Batı Asya'ya İlhan²⁶ olarak gönderildi. Yine bu kurultayda alınan bir diğer kararla önceden Curmagun Noyan ile

²⁴Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 2010, s.185-186; Tuysuz, a.g.t., s.37; Abdülkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994, s.51

²⁵ Yuvalı, a.g.e., s.51.

²⁶ İl+han kelimelerinin birleşimi ile oluşan İlhan, bölge hükümdarı anlamındadır.

bu bölgeye gönderilen Baycu Noyan'ın emrindeki kuvvetler orada kalacaklar ve her şehzade emrindeki kuvvetlerin 10/2'sini Hülâgû Han'ın emrine verecekti.²⁷

Hülâgû yaklaşık 130.000 kişilik ordusuyla Karakurum'dan yola çıktığında planı, o güne kadar Sultan Melikşah²⁸ ve Hârezmşah Alâeddin Tekiş dâhil birçok hükümdarın alamadığı Alamut Kalesi'ni²⁹ almak ve arkasından Abbasî Devleti'ni yıkmaktı. Önce ele geçirdiği şehirlerde Büyük Han Mengü adına para bastırıp (1254, 1255) Moğol hâkimiyetini yaydı. 1256 yılında Alamut Kalesi'nin alınmasından sonra ise bastırdığı paralara kendi adını da koyarak İlhanlığını duyurdu.³⁰ Böylece İlhanlı Devleti kurulmuş oldu.

1258'de Bağdad'ı alarak Abbasî hilâfetini ortadan kaldırdı ve daha sonra Irak, Azerbaycan ve Suriye'yi ele geçirdi. Ancak ağabeyi Mengü'nün ölümü nedeniyle Karakurum'a gittiği sırada Ketboğa Noyan kumandasındaki ordusu Filistin'de gerçekleşen Aynicâlût Savaşı'nda Memlûk Sultanı Kutuz tarafından bozguna uğratıldı (3 Eylül 1260) ve Fırat kıyılarına kadar çekilmek zorunda kaldı.³¹

Hülâgû Han'ın ölümünden sonra en büyük oğlu Abaka, Kurultay kararıyla Han ilan edildi. Fakat hükümdarlığı Büyük Han Kubilay tarafından ancak beş yıl sonra tasdik edildi. On yedi yıl süren hâkimiyetinde Kıpçak Hanlığı, Çağatay Hanlığı, Memlûkler ve Anadolu Türkmen Beyleriyle mücadele eden Abaka Han, 1 Nisan 1282 tarihinde vefat etti.³² Abaka'nın İlhanlı devlet teşkilâtının kurulması ve gelişmesinde büyük hizmetleri oldu.³³

Abaka'nın ölümlüye kardeşi Ahmet Teküder İlhanlı kurultayında han seçildi. Abaka'nın en büyük oğlu Argun'un muhalefetine rağmen bir ay sonra Aladağ'da

²⁷ Tuysuz, **a.g.t.**, s.38.

²⁸ 1072-1092 yılları arasında hüküm süren Büyük Selçuklu hükümdarıdır. Bkz.: Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", **DİA**, C.29, 2004, s.54-57.

²⁹ Kazvîn'in kuzeydoğusunda Elburz dağları üzerinde yer alan bir kaledir. Bkz.: Özaydın, "Alamut", **DİA**, C.2, 1989, s.336-337.

³⁰ Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", **DİA**, C.22, 2000, s.103; Cüvaynî, **a.g.e.**, s.510.

³¹ Yuvalı, **a.g.m.**, s.103; Spuler, **a.g.e.**, s.68.

³² Faruk Sümer, "Abaka Han", **DİA**, C.1, 1988, s.8.

³³ Yuvalı, **a.g.m.**, s.103.

yapılan bir merasimle taç giydi.³⁴ İki yıl sonra Argun tarafından tahtan indirilerek öldürüldü. Yerine Argun geçti. Ancak Argun Han'ın da genç yaşta ölümü üzerine toplanan Kurultay kardeşi Geyhatu'yu han ilan etti. Bu dönemde devletin ekonomik yapısı zayıfladı, Memlûklerle mücadeleler devam etti. 24 Mart 1295 tarihinde Geyhatu öldürüldü yerine Baydu Han geçti ancak onun da hâkimiyeti uzun sürmedi 1295 senesinin sonbaharında Argun'un oğlu Gâzân, hanlığı ele geçirdi. Merkezî otoriyeti sağladı, yaptığı reformlarla ülkede huzur ve emniyet tesis etti. Ayrıca Gâzân Han döneminde İran'da bulunan Moğolların tamamı İslamiyet'i kabul etti.³⁵ Bazı tarihçiler, Gâzân Mahmud Han'ın, Baydu ile mücadelesinde Müslümanları kendi etrafında toplamak ve siyasî çıkar sağlamak amacıyla bu dini benimsediğini iddia ederlerse de Reşîdüddin onun samimi bir mümin olduğunu söylemektedir.³⁶ Gâzân Han'ın henüz 33 yaşında iken 17 Mayıs 1304 tarihinde ölümü üzerine yerini kardeşi Olcaytu aldı.³⁷

Olcaytu, ağabeyi Gâzân Han'ın kurduğu sistem ve siyasetleri takip ettiği için ülkedeki huzur ve güvenin devamlılığını sağladı.³⁸ Olcaytu, eşinin teşvikiyle önce Hanefî, daha sonra Şâfiî (706/1306) ve son olarak da Şîliğe geçti (1309). Bundan sonra Sünnîlere karşı aldığı ağır tedbirler ve Hristiyanlara uyguladığı siyaset, Şîîlerin haricindeki diğer toplum kesimlerinde rahatsızlık yarattı. Oğlu Ebû Sa'îd Bahadır Han atabegi Emir Sevinç'in nezaretinde 1313 yılında Horasan ve Mazenderan valiliğine tayin edilerek doğuya gönderildi.³⁹ Babasının 1316'da vefat etmesiyle başkent Sultaniye'de yerine geçen oğlu Ebû Sa'îd Bahadır Han ile tekrar Sünnîliğe geçiş sağlanarak toplumda çatışmanın önü alındı.⁴⁰ Bu sırada tarihçi ve coğrafyacı Reşîdüddin Fazlullah ile Tâceddin Ali Şah vezirlik görevinde idiler. Ancak bir süre sonra sultanı etkisi altına alan Tâceddin Ali, Reşîdüddin'i bertaraf ederek (1318) gücünü arttırdı ve devletin tek veziri oldu. Askerî işler ise Suldus boyuna mensup

³⁴ Hamid Algar, "Ahmet Teküder", *DİA*, C.2, 1989, s.139.

³⁵ Kazvini, *a.g.e.*, s.488.

³⁶ Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, C.13, 1996, s.429.

³⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "XIV. Yüzyılda Tebrîz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gâzân (Gâzâniyye)", *Tarih Dergisi*, S.37, s.258.

³⁸ Yuvalı, *İlhanlılar*, s.103.

³⁹ Peter Jackson, "Abû Sa'îd Bahāor Khan," *Encyclopedia Iranica*, I / 4, s. 374-377; Abdülkadir Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", *DİA*, C.10, 1994, s.218.

⁴⁰ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîilik*, İstanbul Ötüken Yayınları, s.23.

olan Emîr Çoban'ın eline geçti. Hükümdarın küçük yaşta oluşu ve atabegi Emir Sevinç'in ölümünden istifade eden Vezir Tâceddin Ali Şah, idareyi eline aldı. Beylerbeyi olarak görevlendirilen Emir Çoban Anadolu'da istikrarı sağladı. Altın Orda ve Çağatay hanlıklarından gelecek tehlikeler bertaraf edildi ve böylece doğuda Gazne Şehri'ne, kuzeyde Terek Nehri'ne kadar uzanan topraklarda hâkimiyet sağlandı. Memlûklerin Doğu Anadolu yağması ve Altın Orda Han'ı Özbek Han'ın ilerleyişini durdurmada etkin rol alan Emir Çoban, Moğol beylerine karşı sert tutumu ve sonrasında beyleri bertaraf etmesiyle devlette mutlak otorite sağladı. Ancak Sultan'ın Emir Çoban'ın Emir Şeyh Hasan Celâyir ile evli olan kızı Bağdad Hatun ile evlenmek istemesi Ebû Sa'îd Bahadır Han ile Emir Çoban'ın aralarının açılmasına sebep oldu. Emir Çoban elinden geleni yaparak Sultan'ın bu istediğini geri çevirmeye çalıştı ise de engel olamadı ve bu anlaşmazlık Emir Çoban dâhil aile üyelerinin öldürülmesiyle sonuçlandı. Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın vâris bırakmadan 1335 yılında ölümü İlhanlı Devleti'nin parçalanmasına ve yerini Celâyirliler,⁴¹ Karakoyunlular,⁴² Muzafferîler,⁴³ Horasan Serbedârîleri⁴⁴ ve Eratnaoğulları gibi mahallî hanedanların almasına yol açtı.⁴⁵ 1335'de Arpa, 1336'da Musa, hanlığa yükseldi.

Celâyirli Şeyh Hasan tarafından Muhammed 1336, Tuga Timur 1337, Cihan Timur ise 1338 yılında tayin edilen İlhanlardır.

Çobanoğulları tarafından ise Satı Beg Hatun 1339, Süleyman 1340 ve Anûşirvan 1344-1353 yılında ilhan olarak tayin edildiler.

⁴¹ 1340-1431 yılları arasında İran'ın batısı ile Kuzey Irak'ta hüküm süren Moğol hanedanıdır. Bkz.: Muzaffer Ürekli, "Celâyirliler", **DİA**, C.7, 1993, S.264-265.

⁴² Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm süren Türkmen hanedanıdır (1351-1469). Bkz.: Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, C.24, 2001, s.434-438.

⁴³ Güney ve Batı İran'da hüküm süren mahallî bir hanedanıdır (1318-1393). Bkz.: Rıza Kurtuluş, "Muzafferîler", **DİA**, C.31, 2006, s.419-420.3A

⁴⁴ Horasan'ın Beyhak bölgesinde hüküm süren bir Şîî hânedanıdır (1337-1386). Bkz.: Erdoğan Merçil, "Serbedârîler", **DİA**, C.36, 2009, s.549-550.

⁴⁵ Yuvalı, **İlhanlılar**, s.104; Yuvalı, **Ebû Said**, s.218-219.

1.1.1. İlhanlı Devleti'nde Celâyirliler

Curmagun ve İlcigiday ile batıya gönderilmiş olan orduda Celâyir boyuna mensup kimselerin olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, Hülâgû'nün emrindeki Moğolca konuşan topluluklar arasından en itibarlı begler Celâyir ve Sulduslar'dan çıkmıştır. Celâyir ve Sulduslar İlhanlı Devleti'nin dayandığı iki büyük topluluk oldu.⁴⁶ Celâyirliler'in en meşhurları ise Hülâgû ile Bağdad'a giren ve Suriye seferine katılan İlkân Noyan ile Geyhatu zamanında beylerbegilik yapan oğlu Ak Boğa ve Ak Boğa'nın Gâzân Han ve Olcaytu zamanında valilik yapan oğlu Emir Hüseyin'dir.⁴⁷

Emir Hüseyin'in oğlu Hasan, Çoban Emir Hasan ile karıştırılmaması için Hasan-ı Bozorg olarak anılmıştır, Emir Çoban'ın kızı Bağdad Hatun⁴⁸ ile evliyken Ebû Sa'îd'in eşini istemesiyle Moğol yasası gereğince eşinden ayrıldı. Ancak Bağdad Hatun ile ilişkisinin devam ettiği ve Sultan'a karşı hareket edecekleri gibi bir takım dedikodular sebebiyle cezalandırıldı. Annesinin araya girmesiyle affedilerek Kemah Kalesi'ne gönderildi. Bir süre sonra suçsuzluğu anlaşılınca Anadolu Genel Valiliği'ne tayin edildi. Ebû Sa'îd Han'ın ölümünden sonra şehzadeleri destekler gibi dursa da kendi hâkimiyetini kurmak için fırsat kolladı. Şeyh Hasan, Moğol hanedanına mensup şehzadelerden Muhammed'i destekleyerek ilhan ilân etti ve Şehzade Musa adına saltanat iddiasında bulunan Oyratlardan Ali Padişah'ın üzerine yürüyerek mağlup etti.⁴⁹ Muhammed Han'ın öldürülmesinden sonra iç karışıklıklardan faydalanarak 1340 yılında Celâyirliler ya da İlkanlılar adıyla kendi devletini kurdu. Bu süreçte en büyük rakibi Sulduslardı. 1343 yılında Çoban Şeyh Hasan'ın öldürülmesiyle büyük bir düşmandan kurtuldu. Fakat onun yerine geçen Melik Eşref ile iktidar mücadeleleri devam etti. Celâyirli Şeyh Hasan'ın ölümüyle yerine oğlu Şeyh Uveys geçti (1356). Önce Azerbaycan ve Tebrîz'i sonra Musul ve Diyarbakır'ı ele geçirerek devlet sınırlarını genişletti. Ölümüyle yerini oğlu Şeyh Hüseyin aldı ancak onunda 1382 yılında ölmesiyle devlet zayıfladı ve iki kardeşi Ahmed ile Bayezid arasında paylaşıldı. Sultan Ahmed Celâyir'e Azerbaycan ve Irak,

⁴⁶ Yuvalı, **a.g.e.**, s.162.

⁴⁷ Ürekli, **a.g.m.**, s.264.

⁴⁸ Detaylı bilgi için bakınız: Enver Konukçu, "Bağdad Hatun", **DİA**, C.4, 1991, s.444.

⁴⁹ Yuvalı, Hasan-ı Büzürg, **DİA**, C.16, 1997, s.312.

Bayezid'e ise geri kalan bölgelerle Irâk-ı Acem verildi. İki kardeş arasındaki mücadele 1384'te Ahmed'in Bayezid'i esir alması ile sonuçlandı.⁵⁰

Bu tarihlerde Timur'un Bağdad, Diyarbakır, el-Cezire bölgelerini ele geçirmesiyle Ahmed Celâyir'i Memlûk sultanına sığınmaya mecbur oldu. Timur, Semerkand'a dönünce Memlûk Sultanı Berkuk'un yardımıyla Bağdad'ı geri aldı. Kara Yusuf ile beraber Timur'a karşı durdular ancak kaybederek tekrar Mısır'a kaçtıysa da Sultan, Timur'dan korkarak bunları kabul etmedi. Bunlarda Osmanlı Hükümdarı Yıldırım Bayezid'e sığındılar. Timur, teslim edilmelerini istedi, Bayezid'in reddetmesi Ankara Savaşı'nın sebeplerinden biriydi. Bu mücadeleyi fırsat bilen Sultan Ahmed Bağdad'ı ele geçirdiyse de daha sonra Karakoyunlu Kara Yusuf'a bırakmak zorunda kaldı. Timur'un 1405'te ölümüyle Bağdad'ı geri alsa da Karakoyunlularla arası açıldı ve onlarla yaptığı mücadeleyi kaybederek çocuklarıyla beraber öldürüldü (1410).⁵¹

Sultan Ahmed'in ölümünden sonra Celâyirlilerin başına henüz küçük yaşta olan Şah Veled, ardından Şah Mahmud, Uveys ve Muhammed geçtiler. Sultan Ahmed Celâyir'in torunu olan Hüseyin son hükümdar olarak tahta geçip bazı yerleri ele geçirdiyse de Karakoyunlu Şah Muhammed'in saldırısına maruz kalınca Hille Kalesi'ne kaçtı. Uzun bir kuşatmadan sonra Karakoyunlular kaleyi ele geçirip Hüseyin'i öldürdüler (1431). Böylelikle Celâyirliler Devleti son bulmuş oldu.

⁵⁰ Ürekli, **a.g.m.**, s.264.

⁵¹ Aynı yer.

1.1.2. İlhanlı Devleti'nde Sulduslar (Çobanoğulları)

Yine Suldus boyunun da Hülâgû'den evvel bu bölgeye gelip gelmedikleri bilinmemektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İlhanlı Devleti'nde Celâyirlilerden sonra ikinci önemli boydur. Suncak ve Tuda'un, Hülâgû ile bölgeye gelen önemli Suldus beylerindendir. İlhanlı Devleti'nin kuruluşunda etkin rol aldılar. Torunları ise Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın ölümünden sonra bölgede son derece aktif rol oynadılar.⁵²

Baydu ve Gâzân'ın hanlık mücadelesinde Baydu'nun safını bırakıp Gâzân Han'ın hizmetine giren Emir Çoban b. Melik b. Tuda'un Noyan, Suldus boyuna mensup önemli bir emirdir. Gâzân Han gelen diğer beyler gibi Emir Çoban'a da hediyeler sunarak orduda görev verdi. Gâzân Han'ı ve atabegî Emir Nevruz'u ortadan kaldırmak için yapılan isyanda Emir Çoban üstün bir başarı gösterdi.⁵³ Anadolu'da Moğol beyleri tarafından çıkarılan isyanları büyük bir başarıyla bastırması hükümdarın kendisine olan itimadını arttırdı.

Gâzân Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Olcaytu döneminde ise Emir Çoban, Beylerbeyi Emir Kutlugşah'dan sonra ikinci emir oldu. 1306-1307 yılında Olcaytu'nun kızı Dolandı Hatun ile evlenerek hükümdar ailesine girdi.⁵⁴

Gilan seferinde Emir Kutlugşah'ın ölmesiyle Sultan Olcaytu, Emir Çoban'ı beylerbeyilik makamına getirdi.⁵⁵ Olcaytu'nun Anadolu Valisi olarak görevlendirdiği Emir İrinçin'in halka karşı tutumu ve baskıları isyana sebep oldu. Sultan, Anadolu'da asayiş sağlamaya üzere Emir Çoban'ı Haziran 1314'te Anadolu'ya gönderdi. Emir Çoban burada asayiş sağladıktan sonra oğlu Timurtaş'ı Anadolu İlhanlı Genel Valiliği'ne tayin etti. Sultan Olcaytu'nun vefatından sonra yerine geçen Ebû Sa'îd döneminde de Emir Çoban beylerbeyi olarak görev yaptı.⁵⁶

Emir Çoban'ın devlet yönetimine hâkim olması emirler arasında muhalif bir grubun oluşmasına sebep oldu. Bu emirler Ebû Sa'îd'in huzuruna çıkarak hükümdar

⁵² Tuysuz, **a.g.t.**, s.41; Yuvalı, **a.g.e.**, s.163.

⁵³ Tuysuz, **a.g.t.**, s.56.

⁵⁴ Tuysuz, **a.g.t.**, s.64.

⁵⁵ Tuysuz, **a.g.t.**, s.65.

⁵⁶ Tuysuz, **a.g.t.**, s.66-67.

ve devlet için tehlikeli olabileceğini, razı olursa Emir Çoban'ı ortadan kaldıracaklarını söylediler. Ebû Sa'îd razı oldu. Ancak Emir Çoban bundan haberdar olunca oğlu Hasan ile beraber bölgeden ayrıldı. Bir süre sonra Vezir Alişah, Ebû Sa'îd'in yanına gelerek fikrini değiştirmesini sağladı. Ebû Sa'îd'in bu tutumuyla Emir Çoban daha da güçlenerek düşmanlarına karşı sultanla beraber hareket etti.⁵⁷ Yine de Emir Çoban'ın kudreti ve nüfuzu 1327 yılına kadar sürdü. Bu tarihten sonra yönetimdeki üstün başarıları ve Ebû Sa'îd'in, kızı Bağdad Hatun'u istemesi aralarının açılmasına sebep oldu. Çünkü Bağdad Hatun zaten Celâyirli Şeyh Hasan ile evliydi. Bu duruma çare arayan Emir Çoban, Sultan'a olumsuz cevap vererek, kızı ve damadını Karabağ'a gönderdi. Ancak bu yeterli gelmedi zira Ebû Sa'îd'in bu arzusu bir tutkuya dönüşmüştü.⁵⁸

Emir Çoban Horasan'da iken oğlu Dımaşk Hâce'nin Sultan tarafından katledildiğini, kendisi ile taraftarlarının öldürülme emrinin verildiğini duyunca Sultan'a karşı isyan başlattı. Başlangıçta pek çok emir onu desteklerken iki ordu karşılaşmadan bir gün evvel Çoban'ın emirleri saf değiştirerek Ebû Sa'îd'in tarafına geçti.⁵⁹ Emir Çoban geri çekilmek zorunda kaldı ve Herat'a gitti. Sultan'ın fermanıyla Herat Meliki Gıyâseddin onu Ekim 1327 yılında yayın kırıyla boğdu ve iki tırnaklı başparmağını delil olarak Sultan'a gönderdi.⁶⁰ Şeyh Hasan, Timurtaş, Dımaşk Hâce, Şeyh Mahmud, Cılav Han, Emir Suyurgan, Siyûk Han, Yağı Bastı ve Nevruz adlarında dokuz oğlu ve Bağdad Hatun* adında da bir kızı vardı.⁶¹

Emir Çoban'ın Anadolu Genel Valiliği'ne atadığı oğlu Timurtaş, kardeşi ve babasının öldürülme haberini alınca Memlûk Sultan'ı Melik Nasır'a sığındı ancak Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın elçi göndererek onu talep etmesi ve Timurtaş'ın tavırları sebebiyle Melik Nasır, Ebû Sa'îd Han'ın elçilerinin huzurunda yayın kırıyla onu

⁵⁷ Tuysuz, **a.g.t.**, s.72-73.

⁵⁸ Tuysuz, **a.g.t.**, s.77-78; Yuvalı, "İlhanlılar", s.104.

⁵⁹ Tuysuz, **a.g.t.**, s.80; Kazvini, **a.g.e.**, s.502.

⁶⁰ Tuysuz, **a.g.t.**, 82; Kazvini, **a.g.e.**, s.502.

⁶¹ Kazvini, **a.g.e.**, s.503.

boğup başını bedeninden ayırdı.⁶² Dört oğlu sırasıyla Şeyh Hasan, Melik Eşref, Melik Mısır ve Melik Eşter'dir.

Şeyh Hasan'a Celâyirli Şeyh Hasan ile karıştırılmaması için Küçük unvanı verildi.⁶³ Babasının ölümünden sonra halası Bağdad Hatun sayesinde hayatta kaldı. Anadolu'ya gelip Karahisar Kalesi'ne yerleşti. 1337 yılında harekete geçti, babasına çok benzeyen bir gulâma pahalı ve şık elbiseler giydirerek onu Timurtaş diye duyurdu. Mısır'dan kaçarak Hacca gittiğini oradan da Anadolu'ya geldiği söylentilerini yaydı. İnandırıcı olması için de annesini bu gulâmla evlendirerek taraftar topladı.⁶⁴

Emir Şeyh Hasan Celâyir'in nüfûzunu kırdı ve 1338-1339 yılında Satı Hatun'u Gürcistan'da İlhan ilan etti. Bir süre sonra hatundan İlhan olmayacağını ve Satı Beg Hatun ile amaçlarına ulaşamayacağını düşünerek Hülâgû'nün oğlu Yeşmut'un soyundan İlyas isimli bir şehzadeyi Süleyman Han adıyla İlhan yaptı.⁶⁵

1340-1341 yılında İlhanlı Devleti'nin başkenti Tebrîz'e bile hâkim oldu. 19 Kasım 1343 tarihinde ise eşi İzzet Hatun ve hamamda bulunan bir kaç cariye ile birlikte geceleyin öldürüldü. İki gün iki gece kimsenin haberi olmadı çünkü odasına kendisi izin vermedikçe hiç kimse giremezdi.

Melik Eşref 1343-1358 yıllarında hâkimiyet sürdü. Bunun en büyük sebebi kalabalık bir hassa ordusuna sahip olmasıydı. Kardeşi Küçük Şeyh Hasan'ın kimi zaman dostu olup yanında yer aldı kimi zaman da düşmanı olup karşısında durdu.⁶⁶ Bu dönemde de Celâyirliyle mücadele devam etti.

Azerbaycan hâkimiyeti döneminde halkı baskı ve zûlüm ile yönetti. Bu zûlümünden kurtulmak isteyenler çareyi komşu devletlere sığınmakta buldu. Kaçanlardan biri de Tebrîz Kadısı Muhyiddin Berdaî idi. Altın Orda Devleti hükümdarı Canıbeg Han'ın başkenti Saray'a sığındı. Burada camilerde vaaz verirken

⁶² Tuysuz, **a.g.t.**, s.124.

⁶³ Çünkü Celâyirli Şeyh Hasan, Hasan-ı Bozorg (Büyük Hasan) olarak tanınmaktadır.

⁶⁴ Tuysuz, **a.g.t.**, s.150.

⁶⁵ Tuysuz, **a.g.t.**, s.158.

⁶⁶ Tuysuz, **a.g.t.**, s.178.

Eşref'in zûlmünü ve halkın ne durumda olduğunu, kıyamet günü Tanrının bunu soracağını vaaz etti. Öyle etkili konuştu ki Canıbeg Han hemen savaş hazırlığına başladı. Melik Eşref önce bu habere inanmadı ancak gerçek olduğunu anlayınca karşı koymaya çalıştıysa da bozguna uğradı ve Canıbeg'in askerleri tarafından yakalanarak öldürüldü. Kesilen başı Merâğa Camii'nin⁶⁷ önüne asıldı. Melik Eşref'in ölümüyle Çobanlı hanedanı eski gücünü yitirdi. Canıbeg, Melik Eşref'i ortadan kaldırdıktan sonra oğlu Berdibeg'i naibi olarak burada bıraktı. Ancak çok geçmeden babasının hastalandığı haberini alan Berdibeg, Çobanlı Ahicuk'u naibi olarak Tebrîz ve Azerbaycan yönetimine getirip Deşt-i Kıpçak'a geri döndü. Celâyirli Sultan Uveys bunu fırsat bilerek Ahicuk'a saldırdı ve Tebrîz'i aldı. Ahicuk Nahcivan'a kaçtı. Sultan Uveys Bağdad'a dönünce Ahicuk tekrar Tebrîz'e geldi ama bu seferde Muzafferî Devleti ile yaptığı savaşı kaybetti. Ancak Muzafferî Devleti'de burada çok kalamadı. Çünkü Sultan Uveys ikinci defa Azerbaycan'a yöneldi. 1359 yılında şehri kesin olarak fethetti. 1360 yılında ise Ahicuk ve bazı emirleri öldürttü.

Canıbeg Han'ın Tebrîz seferinden sonra yanında götürdüğü Melik Eşref'in oğlu Timurtaş iç karışıklıklardan faydalanarak Ahlat⁶⁸ Kadısı Hızır Şah'a sığındı. Bunu duyan Sultan Uveys hem Ahlat'ı almak hem de Çobanlı hanedanını tamamen yok etmek için Hızır Şah üzerine sefere çıktı. Üzerine gelen Sultan'ın ordusundan haberdar olan Hızır Şah, Timurtaş'ı yakalayarak 1362 yılında öldürüp başını Sultan Uveys'e yolladı. Uveys bu hizmetinden dolayı ona *Koç* unvanını verdi.⁶⁹

Çobanoğulları, İlhanlı Devleti'nin mirasına talip oldu ve bu yüzden Celâyirliyle mücadele ettiler. Ebû Sa'îd'in ölümünden sonra yirmi bir yıl boyunca bölgeye hâkim oldular ancak asla bağımsızlıklarını ilan etmeyerek kukla ilhanlara tâbi oldular. Son mirasçısı da ortadan kaldırılan Çobanoğulları bundan sonra büyük

⁶⁷ Günümüzde İran sınırları içinde bulunan önemli Orta Çağ şehirlerinden biridir. Bkz.: Osman Gazi Özgüdenli, "Merâğa", *DİA*, C.29, 2004, s.162-163.

⁶⁸ Van Gölü'nün kuzeybatısında yer alan Ahlat, Olcaytu Han döneminde eyalet merkezi konumuna kadar yükselmiş büyük bir şehir olmakla beraber bugün Bitlis'e bağlı bir ilçe merkezidir. Bkz.: Faruk Sümer, "Ahlat", *DİA*, C.2, 1989 s.19-23; Ara Altun, "Ahlat", *DİA*, C.2, 1989, s.22-23.

⁶⁹ Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî, *Zeyl-i Târîh-i Güzîde*, Nşr. İrec Afşar, Tahran, 1371, s.71.

ölçüde Celâyirli Devleti'nin hâkimiyetinde bir topluluk olarak yaşamaya devam etti.⁷⁰

Tezimizin konusunu oluşturan Kazvînî böyle bir tarihî geçmişe sahip bir dönemde yaşadı. Onun yaşadığı dönem Celâyirliler ile Çobanoğullarının iktidar mücadelelerinden hemen sonra Muzafferîler, Şirvanşahlar ve mahallî hanedanların yanı sıra Altın Orda ve Timur Devleti'nin bölgede hâkimiyet sağlamak için mücadele ettikleri bir dönemdi.

⁷⁰ Tuysuz, **a.g.t.**, s.194.

1.2. ZEYNUDDİN B. HAMDULLÂH MÜSTEVFÎ-Yİ KAZVÎNÎ VE ESERİ

Müellifin hayatıyla alâkâlî ne yazık ki yeterli bilgiye sahip değiliz ancak elimizde babası ve geldiği soy hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır ki burada bu bilgileri aktarmaya çalışacağız.

Babası Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî Arab asıllı Şîî bir ailenin çocuğu olarak 1281 yılında Kazvîn’de dünyaya geldi.⁷¹ Ailesi Hz. Hüseyin’in saflarında savaşıarak Kerbelâ’da şehit düşen Hur b. Yezid er-Riyahî’nin soyundan gelmektedir. Bundan sonra uzun yıllar Kazvîn yönetiminde görev alan aile; Abbâsî Halifesi Mu’tasım-Billâh döneminde 837 yılından itibaren yirmi sekiz yıl boyunca halifeler adına hüküm sürdü. 865 yılında Zeydîlerin⁷² Irâk-ı Acem’i⁷³ istilâ etmesiyle Hasan b. Zeyd-i Alevî’ye itaat eden aile Halife Mu’tez’in döneminde Zeydîlerin bölgeden çıkarılmasıyla tekrar yönetime geldi. Samanîler bir süre bölgeye hâkim olduysa da bu uzun ömürlü olmadı. Deylemlilerin⁷⁴ 933 yılında İran’a hâkim olmalarıyla Müstevfî hanedanı onlar adına yüz yıl Kazvîn’de Sultan Mahmud Gaznevî’ye dönemine kadar hüküm sürdü (998-1030). Bu tarihten sonra aile artık Kazvîn yönetimine değil de istifa (müstevfî) unvanıyla maliye işlerine bakmaya başladı.⁷⁵

Sözlükte “*hakkın ödenmesini isteyen kimse*” anlamındaki müstevfî, ıstılah olarak devletin malî işleriyle ilgili divanın başkanını ve ona bağlı memurları ifade eder.⁷⁶ İslâmiyet’in ilk zamanlarında Hz. Muhammed döneminde zekât ve diğer toplanan vergilerin, vergi amillerinden toplanarak getirilmesi görevini verdiği kimselere müstevfî denilmiştir. Hz. Muhammed’in bu vergileri amillerinden alarak hazineye getirme görevini Hz. Ali’ye verdiği ve dolayısıyla Hz. Ali’nin ilk

⁷¹ Abdülkerim Özeydin, “Hamdullâh el-Müstevfî”, **DİA**, C.15, 1997, s.454.

⁷² Taberistan, Deylem ve Gilân’da hüküm süren bir devlettir (864-1526). Bkz.: Hasan Yaşaroğlu, “Zeydîler”, **DİA**, C.44, 2013, s.324-326.

⁷³ İran’ın İsfahan, Tahran, Kirmân ve Hemedân şehirlerini içine alan coğrafyaya verilen isimdir. Bkz.: Adnan Karaismailoğlu “Acem” **DİA**, C.1 1988, s.321; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi II**, TTK Yayınları, 7.Baskı, Ankara 1988, s.348.

⁷⁴ İran’ın kuzeyinde Gilân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar Denizi ile Kazvîn arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adıdır. Bkz.: Tahsin Yazıcı, “Deylem”, **DİA**, C.9, 1994, s.263-265.

⁷⁵ Kazvînî, **a.g.e.**, s.XXXIX.

⁷⁶ Erdoğan Merçil, **Selçuklular Zamanında Divan Teşkilatı (Merkez ve Eyalet Divanları)**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s.73.

mütevffilerden olduğu söylenebilir.⁷⁷ Emevîler Devleti'nde mali işlerin yürütülmesi için Divan-ı haraç kurulmuş, Abbâsiler devrinde de mali konulara bakan divanların sayısı artmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde ise devletin mali işlerini yürütmek üzere sâhib-i divan olarak Divan-i İstifa'nın başında mütevffî bulunmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devletine oradan da İlhanlı Devleti'ne geçmiştir.⁷⁸ İlhanlı Devleti'nde Gâzân Han devrine kadar defterdar-ı memâlik olarak adlandırılırken, Gâzân Han reformları sonrası mütevffî unvanı kullanılmıştır.

Zeynüddîn'in babası Hamdullâh Mütevffî ve amcası Zeynüddîn Muhammed'de, mütevffî olarak İlhanlı Devleti'nde görev aldılar. Tebrîz, Bağdad, Şîraz ve Isfahan'a seferlerde bulunan Hamdullâh Mütevffî 1311 yılında Kazvîn, Ebher, Zencan ve Tarim bölgelerinin yöneticiliğini yaptı. Kendisinin bu görevlerden ve miras kalan mallardan önemli miktarda bağ ve bahçeye sahip olduğu bilinmektedir.⁷⁹ Vezir Reşîdüddin Fazlullâh'ın meclislerine katılan Hamdullâh Mütevffî, Reşîdüddin'in öldürülmesi üzerine diğer âlim ve düşünürler gibi gözden düştü. Ancak Ebû Sa'îd Bahadır Han devletin giderek zayıfladığını görünce yetenekli ve dirayetli insanları göreve getirme ihtiyacını hissederek Reşîdüddin'in oğlu Gıyâseddin Muhammed'i vezir olarak tayin etti (1328). Hamdullâh Mütevffî de onun hizmetine girdi ve *Nüzhetü'l-Kulûb*'u tamamladığı 1340 yılından sonra Kazvîn'de vefat etti.⁸⁰ Mezarı hâlâ ayakta olup Gümbed-i Diraz adıyla şöhret bulmuştur. 1892'de çöplük içinde bulunan mezar 1901 senesinde Arkeoloji İdaresi tarafından tamir edilmiş ve yerleştirilen yeni kitabe ile hayat hikâyesi anlatılmıştır. Bu kitabede ölüm tarihi Abbâs İkbâl'in *Târîh-i Mogol* adlı eserine dayandırılarak yaklaşık 1340 olarak verilmiştir.⁸¹ Hamdullâh Mütevffî'nin birbirinden değerli üç eseri mevcuttur.

Târîh-i Güzîde müellifin 1330 yılında Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın veziri Reşîdüddin Fazlullâh'ın oğlu Gıyâseddin Muhammed'e takdim ettiği Farsça genel

⁷⁷ Abbâs Sabbağ-Nebi Bozkurt, "Mütevffî", *DİA*, C.32, 2006, s.147-148.

Nizamü'l Mülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2010.

⁷⁸ Abbâs Sabbağ-Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, aynı yer.

⁷⁹ Kazvînî, *a.g.e.*, s.XLII; Nusreddin Kasımî, "Hamdullah Mütevffî Hayatı ve Eserleri", *Reşd-e Amuzeş-e Tarikh*, Dehluran 2012, s.26-31.

⁸⁰ Özeydî, *a.g.m.*, s.454.

⁸¹ Kazvînî, *a.g.e.*, s.XLIII.

tarih kitabıdır. Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin *Câmi'ü't-tevârih*'i, Atâ Melik Cüveynî'nin *Târih-i Cihângüşâ*'sı gibi birçok tarihçinin eserinden istifade edilerek yazılan bu eser özellikle İlhanlı tarihi açısından son derece kıymetlidir. Eser mukaddime, fatiha, altı bölüm ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Fatiha'da dünyanın yaratılışı, birinci bölümde İslâmiyet'ten önceki peygamberler, ikinci bölümde ilk Müslüman İran hükümdarları, üçüncü bölümde Hz. Peygamber'den Abbâsi Halifeleri 'ne kadar ki dönem anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde Gazneliler, Selçuklular ve İlhanlılar gibi birçok devletin tarihi, beşinci bölümde mezhep imamları, âlim ve din adamları ve bazı şairler, altıncı bölümde ise Kazvîn'in tarihi ve coğrafyası hakkında bilgiler verilmektedir. Eserin Edward G. Browne (E. J. W. Gibb Memorial Series, nr. XIV/1, Leyden-London 1910) ve Abdülhüseyin Nevayî tarafından birinci 1339 (1960) ve ikinci baskısı 1362 (1983) Tahran'da gerçekleştirilen iki neşri bulunmaktadır. Ülkemizde de Abdülhüseyin Nevayî neşri esas alınarak Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilen *Târih-i Güzîde* 2018 yılında Türk Tarih Kurumu yayınlarından basılarak okuyuculara sunulmuştur.⁸²

Zafernâme müellifin ikinci eseridir. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si örnek alınarak yazılan bu eser Hz. Muhammed zamanından başlayarak Sultan Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın saltanatının sonuna kadar meydana gelen olayları anlatmaktadır. Müellif 75 bin beyitlik bu eserinin yazımına kırk yaşındayken başlamış ve 1335 yılında tamamlamıştır. Üç ciltten oluşan bu eserin 25 bin beyiti Arab tarihine, 20 bin beyiti İran hükümdarlarına ve 30 bin beyiti de Moğol tarihine ayrılmıştır.⁸³ “Kısmü'l-İslâmiyye min Kitâbi Zafernâme” başlıklı I. ciltte Asr-ı saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler dönemleri anlatılmaktadır. “Kısmü'l-ahkâmiyye min Zafernâme fî zikri'l-'Acem” başlıklı II. ciltte Saffârîler, Sâ mânîler, Gazneliler, Gurlular, Deylemliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Hârezmşahlar, Fars Atabegleri ve Kirmân'da hüküm süren Kutluğhanlılar hakkında bilgiler verilmektedir. III. ciltte ise “Kısmü's-sultâniyye min Kitâbi Zafernâme fî zikri'l-Moğol” başlığı altında Türklerin ve Moğolların menşeinden, Oğuz Han'dan, Cengiz

⁸² Kazvînî, **a.g.e.**, s.L; Özeydî, **a.g.m.**, s.454; Tuysuz, **a.g.t.**, s.12.

⁸³ Kazvînî, **a.g.e.**, s.XLV.

Han'dan, onun atalarıyla ahfadından ve 1331 yılına kadar ki İlhanlı tarihinden bahsedilmektedir.

Bu eserin yazma nüshaları British Museum ile İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde mevcuttur.⁸⁴

Dostlarının ricası üzerine başlayıp 1340 yılında tamamladığı coğrafya ve kozmografya hakkındaki *Nüzhetü'l-kulûb* adlı eseri müellifin son kitabıdır. *Târîh-i Güzîde*'den on yıl, *Zafernâme*'den ise beş yıl sonra yazılmıştır. Bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Mukaddimede göklerin, yıldızların, gezegenlerin ve ulvî ve suflî varlıkların yaratılışı anlatılmaktadır. I. Bölümde yapılar, bitkiler ve hayvanlar hakkında bilgi verilmektedir. II. Bölümde insanın vücudu, uzuvları ve ahlâkî yapısı üzerinde durulmaktadır. III. Bölümde ise dört hisse olarak bazı şehirler, İran ülkesinin ahvali, komşu ülkeler ve bazı devletlerin coğrafi özellikleri anlatılmaktadır.⁸⁵ Devletin resmî vesikalarına dayanarak İlhanlılar hakkında bilgiler verilmektedir, Selçuklular hakkında verilen bilgiler ise *Risâle-i Melikşâhî* ve *Risâletü's-Senceriyye* gibi günümüze ulaşmayan kitaplardan alınmıştır. Hâtimesinde dünyadaki tuhaf ve garip şeylerden bahseden eser tarihî coğrafya ve sosyal tarih açısından önemli bir kaynaktır.⁸⁶

Bir kısmı Rus şarkiyatçı Dorn tarafından *Mohammadaniche Quellen* kitabının dördüncü cildi olarak 1858 yılında Petersburg'da yayınlanmıştır. Yine Fransız doğu bilimci C. Shefer tarafından eserin bir kısmı Nizâmû'l-Mülk'ün *Siyâsetnâme*'sinin zeyli olarak 1897 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Kitabın tamamı ise ilk defa Mirza Muhammed Şîrâzî tarafından 1893 yılında taş baskı olarak Bombay'da yayınlanmıştır. 1915 yılında ise G.L Strange tarafından eserin üçüncü bölümü karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve İngilizce'ye çevrilmiştir. İlerleyen zamanlarda tercümeleri yapılan bu eser son derece önemli bir kaynaktır.⁸⁷

⁸⁴ Özeydın, **a.g.m.**, s.454.

⁸⁵ Kazvînî, a.g.e., s.XLVII-XLVIII.

⁸⁶ Özeydın, **a.g.m.**, s.454.

⁸⁷ Kazvînî, **a.g.e.**, s.XLIX; Özeydın, **a.g.m.**, s.455.

Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî'nin hayatı hakkında yukarıda da belirttiğimiz gibi ne yazık ki bir bilgiye sahip değiliz. Eserinde şahsı veya ailesi hakkında bilgi vermeyen müellif sadece eserin mukaddimesinde Hamdullâh Müstevfî'nin oğlu olduğunu bildirmektedir. Celâyirliler hükümdarı Sultan Ahmed döneminde yüksek mevkilere çıkan müellif eserine babası Hamdullâh Müstevfî'nin *Târîh-i Güzîde*'sini bıraktığı yerden yazarak başlamıştır. Müellif eserine bir isim vermemiştir ancak eser *Târîh-i Güzîde*'nin devamı niteliğinde olduğu için *Zeyl-i Târîh-i Güzîde* olarak tanınmıştır.

İlk defa 1990 yılında Bakü'de Azerbaycan Türkçesi ve Rusçaya tercüme edilen bu eser Londra Üniversitesi Doğu Dilleri bölümünden emekli Prof. Dr. Turhan Gencay tarafından İrec Afşar'a verilmiş ve Afşar'ı hicri sekizinci asrı araştırmaya sevk etmiştir. Araştırmalar sonucunda Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi'nde bir nüshaya daha ulaşılmıştır. Kısaca iki nüshaya da bakacak olursak:

1. Petersburg Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nde M.o. 153 numarayla saklanan nüsha 23 Mart 1411 tarihli ve Ali b. Şeyh Mahmud el-Abiverdi adına kaydedilmiştir.⁸⁸ 1990 yılında bu nüsha Z.M. Bünyadov editörlüğünde M.D. Kazımov ve V.Z. Piriyeve tarafından ilk defa Rusça ve Azerbaycan Türkçesine çevrilmiştir. 1990 yılında basılan bu kitapta sırasıyla nüshanın Azerbaycan Türkçesi (Kiril harfleriyle), Rusçası ve Farsça el yazması birlikte verilmiştir.
2. Diğer nüsha ise Hüseyinali Bastanî-yi Rad'a ait olup sonradan Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi'ne verilmiş ve 2402 numarayla kaydedilmiştir. Üç yerde ismi geçmektedir. İlk olarak hicri 1326 yılında Bastanî-yi Rad bu eseri tanıtmış ve ardından Abbâs İkbâl-i Âştîyânî'ye vermiştir. Bu yazı daha sonra Yâdigâr dergisinde yayınlanmıştır. Abbâs İkbâl de bu eser hakkında kendi düşüncelerini yazmıştır. Bundan sonra Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphane ve

⁸⁸ Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî, *Zeyl-i Târîh-i Güzîde*, Ed. Z.M. Bünyadov, Elm Yayınları, 1990, s.8.

Dokümantasyon Merkezi kataloğunda adı geçmiştir. Son olarak Abdülhüseyin-i Nevaî'nin *Târih-i Güzîde* neşrinde işaret edilmiştir.

Günümüzde, bilinen iki nüshası mevcut olup bu nüshalar arasında fark vardır. Bakü'de basılan ilk nüshada açık ve net olarak eserin müellifi Zeynüddîn b. Hamdullâh Kazvînî olarak geçmektedir. Ancak Tahran Üniversitesi nüshasında müellifin adı ve kayıt numarası yoktur. İki nüshaya da ulaşan İrec Afşar, Tahran'da 1993 yılında eseri neşretmiştir. İrec Afşar bu neşrine Cafer Sultan el-Karâî'nin *Târih-i Vak'a-i Tebrîz* adlı risâlesini de eklemiştir. Biz de bu neşri esas alarak Farsçadan Türkçeye tercümesini gerçekleştirdik.

Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfi-yi Kazvînî'nin 1389-1399 yılları arasında kaleme aldığı bu eser 1343-1344 yılından 1391-1392 yılına kadar yaklaşık elli yıllık bir zaman dilimine ışık tutmaktadır. Azerbaycan ve Irâk-ı Arab'da⁸⁹ özellikle Celâyirliler ve Çobanoğulları arasında geçen siyasi olayları anlatan önemli bir kaynaktır.

Zeynüddîn Kazvînî eserini 1341-42 ve 1342-43 yılı olaylarını babasının *Târih-i Güzîde*'sinden özetleyerek vermiş ve 1343-44 yılı itibarıyla da olayları yıl esasına göre yazmıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Irâk-ı Arab'da hâkimiyeti ele geçiren Celâyirli ve Çobanoğulları beylerinin isimlerini ve hâkimiyet yıllarını başlıklar halinde vermiştir. Ancak elyazmanın bazı sayfalarında okunamayan veya silinmiş kelimelere de tesadüf edilmiş ve bu yerler Afşar neşrinde dipnot konularak belirtilmiştir. Biz de aynı şekilde dipnot vererek bu durumu neşreden dipnotu olarak gösterdik. Sade bir dille yazılan bu eser anlaşılabilirlik açısından da gayet rahattır. Müellifin eserini yazarken bizzat gördüğü veya Mevlana Şemseddin ve onun gibi bilgili kimselerden duyup öğrendikleriyle kaleme alması eser için ayrıca önem arz etmektedir. Ayrıca bazı âlimlerin eserlerinden de istifade etmiştir. Nitekim bunlardan biri de Ebubekr Kutbi el-Eherî'dir. Celâyirli hükümdarı Sultan Uveys adına 1358-59 yılında kaleme aldığı *Târih-i Şeyh Uveys* adlı eseri XIV. yüzyıl Azerbaycan ve İran tarihi açısından önemli bir başvuru kaynağıdır. İslâmiyet öncesi

⁸⁹ Tarihte Mezopotamya olarak bilinen Irak ülkesinin Musul, Kerkük, Bağdad ve Basra şehirlerini içine alan coğrafyaya verilen isimdir. Bkz.: Karaismailoğlu **a.g.m.**, s.321; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.348.

ve sonrası olarak iki bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünde Hz. Âdem'den başlayarak Pişdadiler, Keyaniler, Eşkaniler ve Sasaniler'in tarihi anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise Dört Halife, Emeviler, Mervaniler, Abbâsiler, Gazneliler, Selçuklular, İlhanlılar ile diğer devlet ve hanedanların tarihleri hakkında bilgiler yer almaktadır. J. B. van Loon tarafından 1954 yılında Gravenhage'de neşri ve İngilizceye tercümesi yapılmıştır.⁹⁰ Kutbî eserinde Sultan Uveys'in 1356-57 yılında Tebrîz'in fethini ve onun soy kütüğünü verdikten sonra bilinmeyen bir sebeple sonlandırmıştır.⁹¹ Zeynüddîn b. Hamdullâh Müstevfî bazı olayları anlatırken *Târîh-i Şeyh Uveys*'den alıntılar yapmış hatta bazı olayları neredeyse kelimesi kelimesine nakletmiştir. Örneğin 1347-48 yılında Melik Eşref'in askerlerinden Emir Ahmed-i İvdecî ile nehir kenarındaki asker arasında geçen konuşma Kutbî'nin eserinde de aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.⁹²

Zeynüddîn Kazvînî yukarıda da ifade ettiğimiz gibi eserini kaleme alırken kendinden önce ve yaşadığı dönemdeki âlimlerden etkilendiği gibi yazdığı eseriyle başka âlimleri de etkilemiştir. Bu âlimlerden biri de Hâfız-ı Ebrû lakâplı tarih ve coğrafyacı Abdullah (Nurullah) b. Lütfullah b. Abdürreşîd el-Havâfî'dir. 1426-27 yılında tamamlanan *Mecmau't-Tevârih-i Sultânî* adlı eserinin Zeyl-i Câmî'u't-tevârîh-i Reşîdî adlı bölümü Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin *Câmî'u't-tevârîh*'inin bittiği yerden başladığı için bu adı almıştır. Gâzân Han'ın ölümü ve Olcaytu'nun cülusu ile başlayan eser olayları 1426-27 yılına kadar getirmiştir. Burada Olcaytu Han'dan itibaren İlhanlı hükümdarları, Celâyirîler, Muzafferîler, Kert Melikleri, Toğatimurlular ve Serbedârîlerin tarihleri hakkında bilgiler verilmektedir.⁹³ 1940 yılında Tahran'da ve daha sonra eserin bir kısmı 1954 yılında Hanbaba Beyânî tarafından Prag'da yayınlanmıştır. Hâfız-ı Ebrû eserlerini yazarken pek çok önemli kaynaktan istifade etmiştir. Bu eserlerden biri de *Zeyl-i Târîh-i*

⁹⁰ Ebû Bekr el-Eherî, *Târîh-i Şeyh Uveys*, Nşr. İrec Afşar, 1387 h. Tahran, s.7-8; Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", Çev. Ahmed Ateş, *Belleten*, C. XXIX/113-116, Ankara 1965, s.55; Tuysuz, *a.g.t.*, s.15; İ. Aka, "Aharî", *Encyclopedia Iranica* C.I/6 s.634. <http://www.iranicaonline.org/articles/ahari-abu-bakr-qotbi-8th-14th-cent>.

⁹¹ Eherî, *a.g.e.*, s.245-274.

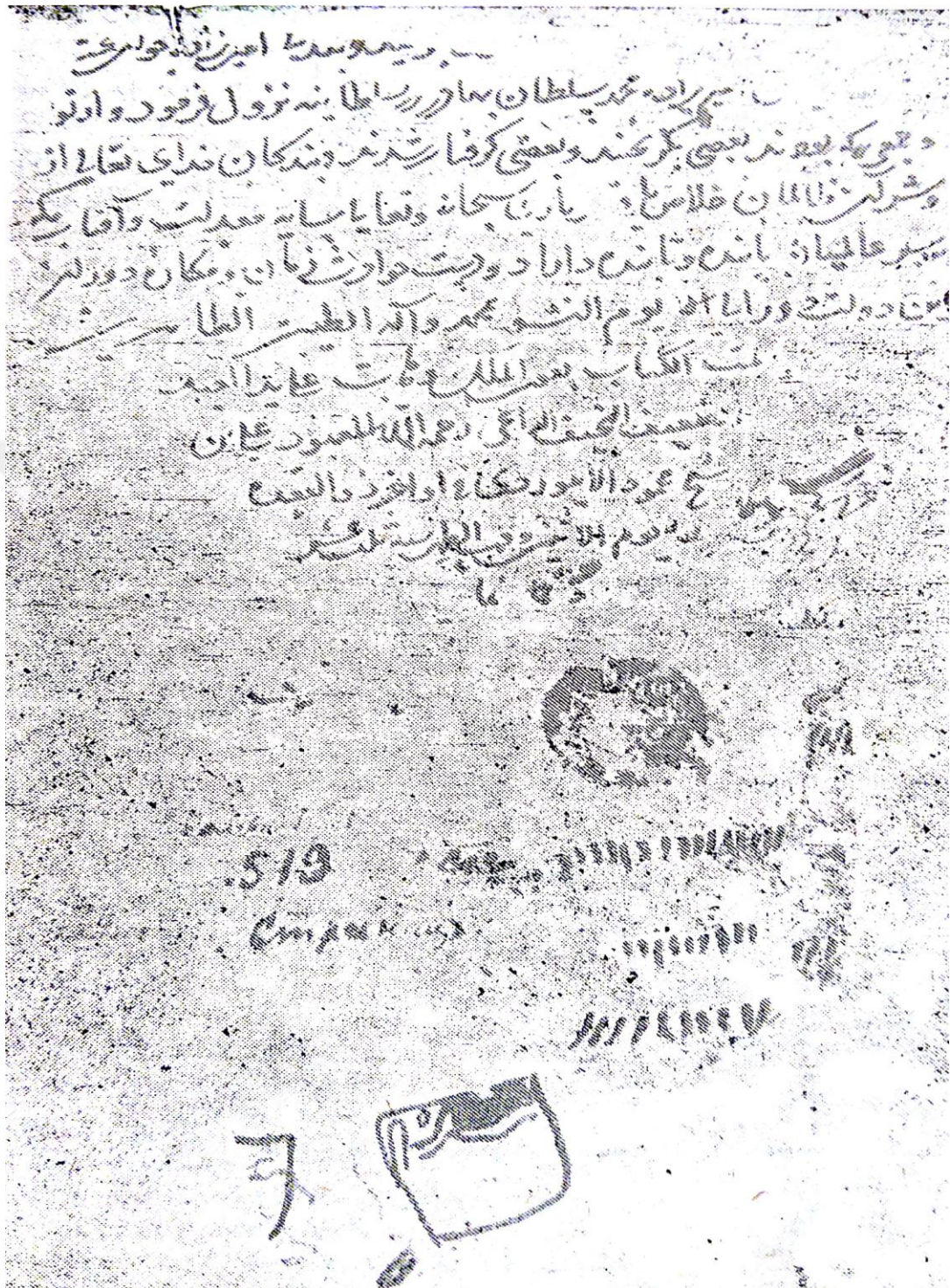
⁹² Eherî, *a.g.e.*, s.233.

⁹³ Maria Eva Subtelny- Charles Melville, "Hâfez-e Abru", *Encyclopedia Iranica*, C.11/5, s.507-509; Hâfız-ı Ebrû, *DİA*, C.15, 1997, s.89-90; Tuysuz, *a.g.t.*, s.19.

Güzîde'dir. Bazı olayları ise Zeynüddîn Kazvînî'nin eserinden doğrudan nakletmiştir.⁹⁴

⁹⁴ Zeynüddîn Kazvînî, **a.g.e.**, Nşr. İrec Afşar, s.9-11.

Petersburg nüshasının son sayfası⁹⁶

⁹⁶Zeynüddîn Kazvîni, a.g.e., Ed., Bünyadov, s.167.

بران مملکت از غرض این مکرمت قوه ای تمام یافت اجسام لغزین
 واجب دید روی بران جهت نهاد و دور از دریافت شرف دستگیر خوانند
 فرادان و مکرمت های باین مخصوص گشت و از بر توان دولت تدارک
 یافت کردی روی با مقام حضور و وطن عالوف نهاد و با سیف و لذات از
 زندگانه مشغول شد با این روی درم دربار رسید و پیش خلیفه شاه شرف
 ازین مصلحتی امیر شایخ حسن حناء از سلطان با وجان آمد و امیر
 حسن حناء از شیراز از غوغای عام چشم بدو پیرست و سلطان خان از
 تبریز و امیر حناء نیز از قزاق در رسیدند و در اوجان غلبه عظیم جمع شد
 و از آن طرف امیر شایخ اوختایی در خدمت جهان شور و خوار با لشکر و تعداد
 برینم روزم ایشان اهک از حناء کرد و بود و محدودیت لغزین رسید
 از حقاء که از اوجان عظیم حنک او شدند و روز چهارشنبه از اوجان
 از حناء و حناء به حدود و نقش زمین آن باشی کجائی که بنویسند را
 ملاقات افتاد و حرب در پیرستان آمدند و حناء و اوجان و اوجان
 عظیم قوت و با حدود حناء بقلب بفرایان شاخت و بسبب و ملاقاتی را
 میبست حناء باین اوجان امراء سوتاه و اردو و قاده و درانی و حناء
 سزایش و حناء و کجائی بر میبست و اوجان و حناء و حناء و حناء
 اساق و حناء غالب و حناء و حناء و حناء و حناء و حناء و حناء
 خان و حناء حناء اوختایی یکروز و حقاء و حناء و حناء و حناء
 ایشان را در نیافت و در حناء و حناء و حناء و حناء و حناء و حناء
 بزیان ایشان تا حدود و حناء و حناء و حناء و حناء و حناء و حناء
 حناء و حناء حناء حناء حناء حناء حناء حناء حناء حناء حناء حناء

بر بدش از امر شجاع و دانا تو قسم کرده مقصود عرای عجم شدند و زبندن
 آگاه بودند و از آنجا مقصود عرای عجم شدند و از آنجا عجمی و از آنجا عجمی
 ایشانرا اعظم تمام کردند و مدتی آنجا بودند و از آنجا بدیشان رسانیدند که امیر
 سجده حسین قصد شایسته کرد ایشان ازین سخن متوجه شدند تا مراد تو کرد
 را خشنود و عجب ایشان بودند و بدیشان پیوستند چون حدود مدین
 رسیدند معلوم کردند که ری ملک بمشایق و با احشام بسیار و جابلق نزول
 کرده است یا صاحب پیشی کرده و بر سر او تا خستند و غلام بسیار گرفتند و احوال ایشان
 انتظامی یافت از آنجا بجانب حرالقان مقصود شدند و حصاریم الدین امر محمد که حاکم
 وکیل آن ولایت بود ایشانرا خدمتی شایسته و لایق کرد و از آنجا برآه و مدخلی
 مقصود اصحابان شدند و در میان مردم نزول کردند و جلای و بزم و در صا و اکابر اصحاب
 میشن ایشان حاضر شدند و امر بر هر چه صورت با غلبه و صدمه تمام شد بدیشان ملحق
 شدند و در اصحابان از حقوق آنان مال بسیار بستند و اسباب خود از آنجا استیصال
 و عام و قان و غیره راست کردند و از آنجا برآه و کوه کا و حارود و غلبت فارس کردند و در
 مارقین رسیدند و همه چیز بستند و در آنجا ملک طاکوس و حرمین دریا بستند
 و از آنجا برآه و بر آنجا رسیدند و در آنجا ملک طاکوس و حرمین دریا بستند
 رسیدند و در آنجا رسیدند و در آنجا رسیدند و در آنجا رسیدند و در آنجا رسیدند
 گرفتند و در آنجا گرفتند و در آنجا گرفتند و در آنجا گرفتند و در آنجا گرفتند
 مجموع آمدن آنات از مرد و زن و اطفال در آنجا گرفتند و در آنجا گرفتند
 و از آنجا گرفتند و از آنجا گرفتند و از آنجا گرفتند و از آنجا گرفتند
 را بر آنجا گرفتند و از آنجا گرفتند و از آنجا گرفتند و از آنجا گرفتند
 الحی کاتب محمد ظاهر بنال بود و در آنجا گرفتند و از آنجا گرفتند

خون خواران رومی دل دماستی نمی دیدند و وصف کشیدند و از طرف
 روم در قراحصار حصار مصر و بستان از راه شمع حسن و با به خرافات بعضی کابر
 قلعه را با خود حقیق کرد و برون شمع چینی را که کعبه را او بود بگشت
 و بوقله مستقیم شد و بواسطه شمع حقیقه آنجا بود و از حد و حد افروان
 برداشت و از آن وجوه با ت ترتیب خود و لشکر کرده بیرون آمد و کشتن با نعت
 با و اعلیٰ شرف و با غنی باستی برین کار و اظهار دل راستی و اتحاد نمود و اینست ازین
 بر عزم دیدار او از شیرین شنب غازان رفتند اهل تبریز و کسان ایشان
 در شهر حاکم عادت لشکر با نیست نه دماستی می کردند و غایب می شدند و خود را
 ایشان می بیند که انعام و اقبال ما را که در شهر نازماند با و غنیست شهریان می
 بدیدند و غوغا غوغا گرفت و خاص و عوام بتبریز خود را مرد جنگ می داشتند
 بخیر در صلاح و فتنه و عکا و حث میرا نواز می داشتند و مرد و احما خندق
 کشیدند و در حث در کشیدند و دست بقتل و غارت بردارند و از ترکمان و عربان
 میجا بدشت را که می داشتند می کشیدند تا اسطقال این فتنه آتش بیوقوف برسد قضا
 و قدر این عمارت از تیاران بهسند دیدند ارا این مالشگر جنگل ایشان آمدند خون
 مردم با نارس و لشکری در محاربت مناسبند ندانستند بعد حمله اول شهریان
 رومی برکاشتند و سربازان را غنیمت شمریدند تا از مساکین و عوام خلق انبوع
 بقتل آمدند ارا در حالت اگر هم جنگی مرحمت فرمودن و وجب دیدند عنان
 حرب باز کشیدند و اگر نه بسبب و حث ایشان بودی هم در دروغ از مسیح تبریز
 نشان باندن و دست فتنه در دروغ و جویهای خون بر اندن خون آن فتنه فرد
 نشانند بفرم دیدار امر و رغان براهی کل ولایت روم روان شدند در تاراج
 سید لشی و از عین و چرخا به امرا غنی باستی در امر جوان و مکر اثر

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. MUKADDİME

Âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun, salat ve selam yaratılmışların en hayırlısı Muhammed ve ailesi ve ashâbının üzerine olsun, onların ruhlarına bizden selam ulaştır. Merhum babam (toprağı bol olsun!) *Târîh-i Güzîde*’yi Melik Eşref döneminin başına kadar ulaştırdığı için bu satırları yazan bende-i Zeynüddîn bin Hamdullâh Kazvînî (Allah onun sonunu hayırlı kılsın) istedi ki ondan sonraki dönemden başlayarak Yüce Sultan Büyük Emir Timur Küregen’e kadar Sultan’ın zafer sancağı (Allah onun saltanatını daim etsin) bu ülkeyi ikinci defa fethettiği adalet ve güvenle bezediği devirde bu kitabın devamını bazılarını görkemli, bilgili Mevlana’dan Melik Eşref’in döneminden belki bu tarihe kadar hadiselerden haberdar olan Mevlana Şemseddin Haşî (Allah kudret versin)’den bazılarını bu hakir bendenin bildiklerinden, bazılarını ise Zafer Sancağı’nın Horasan tarafına gittiği dönemdeki hadiselerden haberdar ve bu hakire yakın olan görevlilerden öğrenerek bir sıra eksik ibareleri yazdım. İnşallah Sultan’a ulaşınca kabul şerefine nail olur.

2.2. ESERİN ÇOBANOĞULLARINA DAİR KISMININ TERCÜMESİ

742/ 1341-1342¹⁰¹

742/ 1341-1342 senesinde Emir Çoban'ın¹⁰² oğlu Emir Yağıbastı ve Timurtaş'ın¹⁰³ oğlu Melik Eşref, Emir Şeyh Hasan Çobanî'den¹⁰⁴ korkarak Irâk-ı Acem'e yöneldiler. Kışın Irâk-ı Acem'de kalıp oradan Irâk-ı Arab'a hareket ettiler.

Emir Şeyh Hasan Olcaytu ve Dilşâd Hatun¹⁰⁵ onlara büyük bir saygı gösterdi ve bir müddet orada kaldılar. Haberciler gelerek Emir Şeyh Hasan sizi öldürecek diye bildirdiler. Onlar o söz üzerine endişelenerek hiç kimseyle konuşmadan alet, ziynet, at, katır ve develerini bırakıp Irâk-ı Acem'e gittiler. Sabahleyin hizmetlileri haberdar olunca arkalarından giderek onlara katıldılar.

Hemedân sınırına vardıklarında İsen Kutluğ'un oğlu Rey Melik'in pek çok askerle Çaplık'a¹⁰⁶ ulaştığını öğrendiler. Bunu bildiklerinden tedbir alarak ona karşı ilerlediler ve çokça ganimet elde ettiler. Böylece durumları düzeldi.

Oradan Saremeddin Emir Muhammed'in büyüğü ve valisi olduğu Cerbadegan¹⁰⁷ tarafına geldiler, Emir onlara layık görevler verdi.

Ardından dîh-i Alevi yoluyla İsfahan'a geçtiler. Rüstem bağına gittiler, Celal Deylem, ileri gelenler ve İsfahan emirlerinin hepsi onların huzurunda hazır idiler. Emir İbrahim Sevvab tüm teçhizatıyla onlara katıldı. İsfahan'da zenginlerden çokça mal alarak at, katır, deve, bayrak, davul ve diğer malzemelerden kendi levazımlarını hazırladılar.

¹⁰¹ Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılarak tarihlendirilmiştir.

¹⁰² Emir Çoban, Hülâgû ile bölgeye gelen Suldus boyuna mensup bir emirdir. Bkz.: Kazvîni, **a.g.e.**, s.503.

¹⁰³ Emir Çoban'ın dokuz oğlundan biridir. Bkz.: Kazvîni, **a.g.e.**, s.503.

¹⁰⁴ Emir Çoban'ın torunudur. Tuysuz, **a.g.t.**, s.86.

¹⁰⁵ Celâyirli Devleti'nin kurucusu, ilk hükümdarı ve Emir Çoban'ın torunu olan eşi Dilşâd Hatun. Bkz.: Muzaffer Ürekli, "Celâyirli", **DİA**, C.7, 1993 s.264-265.

¹⁰⁶ Aşar bu şekilde yazmasına karşın dipnotta üçüncü harfin (چایلق) net olmadığını belirtmiştir. Bakû'de yapılan tercümede ise Çanlık olarak kaydedilmiştir.

¹⁰⁷ Arapça olan kelimenin Farsçası Gülpaygan olup İsfahan'da bulunan bir yerleşim yeridir. <https://www.vajehyab.com/dehkhoda> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

Oradan Kulekan ve Malverd¹⁰⁸ yoluyla Fars Melik'ine hareket ettiler. Eberkûh'a¹⁰⁹ ulaştıklarında bir miktar para ödeyerek Mübarek Tâvûs el-Haremeyn'i¹¹⁰ ziyaret ettiler.

Sonra Bevanat¹¹¹ yoluyla Şîraz'a ilerlediler. Bevanat sınırına ulaştıklarında Rey Melik onlardan önce varmıştı ve Bevanat halkı göç edip o eyalette bulunan bir mağaraya kaçmıştı. Rey Melik'in emriyle pek çok yaprak ve diken (çıra) mağaranın üzerinde toplanarak halkının tamamı kadın, erkek ve çocuklar ateş ve dumandan ölmüştü. Oraya yakın olan Herat¹¹² ve Mervest¹¹³ halkı buraya gelerek etrafı imar etmiş ve üzüm bağlarına tohum koymuştu.

Yağıbastı, Melik Eşref ve emirler oraya ulaşip on gün kaldılar. Sığırlara kuru yem vererek Mervest yoluna yöneldiler. Orduya yardım için Muhammed Muzaffer'in¹¹⁴ yanına İsfahan'dan elçi göndermişlerdi, sınıra ulaştıklarında Muhammed Muzaffer, Sultan Şah-ı Candar'ı¹¹⁵ üç bin askerle beraber onların yardımına gönderdi. Diğer gün Şîraz'a gitme kararı aldılar. Ebû İshak Mahmud Şah İncû¹¹⁶ Şîraz'daydı.¹¹⁷

Aynı gün Şeyh Hasan Timurtaş'ın görevlilerinden Arab Candar, Tebrîz tarafından gelerek Melik Eşref'in kulağına bir söz dedi. Melik Eşref ağlayınca Yağıbastı ağlamasının sebebini sordu. Melik Eşref "kardeşim Şeyh Hasan Çobanî'yi

¹⁰⁸ İsfahan'da yer alan tarihî bir köydür.

¹⁰⁹ İran'ın Yezd eyaletinde bulunan bir şehirdir. Bkz.: Erdoğan Merçil, "Yezd", **DİA**, C.43, 2013, s.510-512.

¹¹⁰ Mekke'de Ebu'l Hayr Habeşî olarak meşhur olan İslam âliminin lakâbıdır. Dönemin ilim merkezlerinden biri olan Eberkûh'da vefat etmiş ve burada defnedilmiştir. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/EBUL-HAYR-HABESI/1684>. 25.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹¹¹ Şîraz'ın kuzeydoğusunda bulunan bir şehirdir. <https://www.google.com.tr/maps/dir/Bevanat> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹¹² Afganistan'ın batısında bulunan bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu bir eyalettir. Günümüzde nüfus olarak ülkenin ikinci büyük şehridir.

¹¹³ İran'ın Yezd eyaletinde bulunan bir şehirdir.

¹¹⁴ Güney ve Batı İran'da hüküm süren mahallî bir hanedan lideridir. Detaylı bilgi için Bkz.: Rıza Kurtuluş, "Muzafferîler", **DİA**, C.31, 2006, s.419-420.

¹¹⁵ Muzafferîler hanedanının varisidir.

¹¹⁶ 1303-1357 yılları arasında Fars ve İsfahan'da hüküm süren İncûlular hanedanının son temsilcisidir. Bkz.: Kurtuluş, "İncûlular", **DİA**, s.280-281.

¹¹⁷ İran'ın güneyinde tarihî bir şehirdir.

hanımı, İzzet Hatun öldürmüş. Emir Süleyman¹¹⁸ ve kadınlar ile birlikte öldürüp, eski kıyafetlerle hamama gitmiş öyle ki kimse onu tanımamış. Sabah adet üzere görevliler kapıya gelip Emir'in dışarıya çıkmasını beklemişler. Bir müddet sonra görevliden Emir'in dışarı çıkıp çıkmayacağını sormuşlar. Görevli içeriye girince hiç kimseyi görmemiş ve Emir Şeyh Hasan'ı ağzının üzerine yastık konulmuş olarak ölü bulmuş.” dedi.

Yağıbastı ve Melik Eşref mutluyken bu durumu öğrenince zamanla üzüntü duyular ve Şîraz'a gitmeye tereddüt ettiler.

Fars'ın ileri gelenlerinden biri olup aynı zamanda ordu ve levazıma sahip olan Yağıbastı'nın arkadaşı İbrahim Sevvab Şîraz'a hükmetme arzusundaydı. Yağıbastı bunun için Şîraz'a gitti. Melik Eşref ise Tebrîz'e hükmetme arzusundaydı. Bu konuşma üzerine iki gün Herat'ta kaldılar. Aynı fikirde karar kılamadıkları için Melik Eşref göç ederek Tebrîz niyetiyle Mervest'e geldi. Sultan Şah-ı Candar aralarındaki bu anlaşmazlığı gördüğü için izin isteyip geri döndü.

Yağıbastı ve İbrahim Sevvab üç gün Herat'ta kaldılar. Gencegday, Fahreddin Habeş ve Mevlana Muhyiddin Berdaî'yi Melik Eşref'in yanına göndererek “Şîraz'a gelersen iki yüz tuman¹¹⁹ verecekler. Ondan sonra Tebrîz'e gitmek istersen kendin bilirsin” diye Melik Eşref'e teklif göturdüler. Melik Eşref bu teklifi kabul etmedi ve Yağıbastı'nın yanına giderek bizim için hayırlı olan Tebrîz'e gitmek ondan sonra ülkenin tamamı bizim olur dedi. Bu söz üzerine iki üç gün düşündüler.

Nihayet Yağıbastı da Tebrîz'e gelmeyi kabul etti. İbrahim Sevvab müsade isteyip Sultan Şah-ı Candar'ın arkasından Yezd tarafına gitti. Yağıbastı, Melik Eşref'e katılarak Tebrîz'e yöneldi ve yolda hiç mola vermediler.

Geceyle gündüzün eşit olduğu nevruz günü Sultâniye'deydiler¹²⁰ ve orada üç gün kaldılar. Ücân'a¹²¹ geldiklerin de ise hâlâ kar vardı. Aceleyle gelmişlerdi bu

¹¹⁸ Şeyh Hasan Çoban tarafından han ilan edilen İlhanlı hükümdarıdır.

¹¹⁹ Tu(o)man Moğolca bir kelime olup on bin demektir. Bkz.: <https://www.vajehyab.com/> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹²⁰ Kazvîn ile Tebrîz arasında kurulan bir şehirdir. Bkz.: Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, s.103.

yüzden insanların ve hayvanların çoğu yolda kalarak, az kişi ve zayıf halde Tebrîz'e ulaştılar.

744/ 1343-1344

744/ 1343-1344 senesinde Süleyman Han emirler, vezir ve devlet erkânı Karabağ'da idiler. Emir Melik Eşref ve Yağıbastı Tebrîz'e ulaştıklarında Tebrîz halkı onlarla alay etti. Ansızın genel bir isyan çıktı ve şehir halkı savaşılmaya başladı.

Emirlerin dikkatleri sayesinde şehir halkının karşı koyacak fırsatı olmadı ve kaçmaya başladılar yine de çoğunu öldürdüler. Mevlana Nizameddin-i Gurî ve Mevlana Taceddin Kerkehrî (Allah rahmet etsin) ve ileri gelenler araya girerek kargaşayı yatıştırdılar.

Emirler Şenb-i Gâzân'dayken¹²², Sultan Ebû Sa'îd'in Rum'da Karahisar Kalesi'ne hapsettiği Çoban'ın oğlu Emir Suyurgan'ın¹²³ kale muhafızını öldürüp bu tarafa geldiği haberi ulaştı.

Yağıbastı ve Melik Eşref karşılama töreni için Nahcivan ve Şerur'a¹²⁴ hareket ettiler ve Memuriye'de¹²⁵ buluşup askerleri orada topladılar. Oradan Emir Çoban'ın

¹²¹ Tebrîz surların XIV-XVII. yüzyıllar arasında 6 kapısından biridir. Bkz.: Ali Sinan Bilgili, "Tebrîz", **DİA**, C.40, 2011, s.221.

¹²² İlhanlı hükümdarı Gâzân Han tarafından Tebrîz'in batısında 1297 yılında inşasına başlanan ve yapımı 7 yıl süren büyük bir külliye ve şehirdir. Detaylı bilgi için Bkz.: Osman Gazi Özgüdenli, "XIV. Yüzyılda Tebrîz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gâzân (Gazaniyye)", **Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları**, 1. Baskı, Kaknüs yay., İstanbul 2006.

¹²³ Burada Sorgan olarak geçmekle beraber birkaç sayfa sonra Suyurgan olarak yazıldığı görülmektedir. Nitekim biz de Suyurgan olarak almayı uygun bulduk. Bkz.: Hamdullâh Kazvînî, **a.g.e.**, s.503.

¹²⁴ Bugün Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde bulunan bir şehirdir. Bkz.: Hüsamettin M. Karamanlı, "Nahcivan", **DİA**, C.32, 2006, s.297.

¹²⁵ Nahcivan'a bağlı bir yerleşim yeridir. Günümüzde Şerur olarak bilinmektedir: Tuysuz, **a.g.t.**, s.180.

yaylağı olan Kasr-ı Tak (Kemerli Köşk) ¹²⁶ ve Gökçe Deniz'e ¹²⁷ yöneldiler. Hakikaten de yaylak son derece güzeldi ve yaklaşık iki ay orada kaldılar.

Kardeş olan Suyurgan ve Yağıbastı beraber önden geldiler, Melik Eşref ise onlardan sonra geldi. Nitekim aralarında bir fersahlık ¹²⁸ mesafe vardı.

Onların birleşme haberinin Karabağ'da bulunan Süleyman Han'a ulaşmasıyla aralarında anlaşmazlık çıktı. Süleyman Han, Diyarbakır tarafına geçti, Hacı Hamza, Hüseyin Akboğa, Hüseyin Akboğa'nın oğlu, vezir Emir Muhammed Alişahî ve Bertal Gürci, emirlerin yanına gelerek onlara katıldılar.

Ülkenin müstevfisi olan Hoca İmâdüddin Seravî ve nâibi ¹²⁹ Seyid Cehremî, Melik Eşref'in karargâhına gelince büyük bir coşku ve kalabalıkla karşılandılar.

Hoca İmâdüddin Seravî çocukluktan birlikte büyüdüğü, Melik Eşref'in nâibi ve veziri olan Hoca Abdülhay'ın yanına gitti. Bir gece sevimsiz şeyler düşündü, çadırını ve mallarını alıp Suyurgan ve Yağıbastı'nın karargâhına giderek Melik Eşref'in askerlerini silahlandığını söyledi. Onlar da sabaha kadar at üstünde kaldılar.

Melik Eşref'e onların at üstünde oldukları haberi ulaşınca yanlarına giderek “biz henüz ülkeyi almadık, muhalefet olacak bir şey olmadı bu fitne neden büyüdü” dedi. Onlarda “Hoca İmâdüddin Seravî gelip böyle bir haber verdi” dediler. Melik Eşref bundan haberdar olmadığını sert, kaba ve şiddetli bir dille söyledi ve ekledi “eğer siz aramızın iyi olmasını istiyorsanız İmâdüddin Seravî'nin başını bana gönderin!”

¹²⁶ Nişabur şehrine yakın Shadyakh kasabası civarında bulunmaktadır. Şehrin kuzeyinde bir tepenin yamaçlarından aşağı doğru akan Chashmah-i Sabz (Yeşil Nehir) adı verilen bir kaynak vardır. Emir Çoban bu suyun kıyısına bir köşk yaptırmıştır. Bkz.: Tuysuz, **a.g.e.**, s.181.

¹²⁷ Gökçe Göl anlamında olup Ermenistan sınırları içerisinde bulunur ve Kafkasya'nın en büyük gölüdür. Kazvîni, **a.g.e.**, s.498.

¹²⁸ İran ve Türkistan coğrafyasında kullanılan fersah veya ferseng olarak yazılan bir uzunluk ölçü birimidir. Bir fersah altı kilometre uzunluğa eşittir.

¹²⁹ “Birini temsil etmek, birine vekâlet etmek” anlamındaki nevb (niyâbe) masdarından türeyen nâib (çoğulu nüvvâb) İslâm devletlerinde hükümdar, vali, kadı gibi devlet ricâlinin vekili, temsilci veya yardımcısı olan kimseye verilen unvandır. Bkz.: Casim Avcı, “Nâib”, **DİA**, C.31, 2006, s.311-312.

İmâdüddin Seravî'yi Melik Eşref'in askerine emanet ettiler. Eşref'in yanına getirdiklerinde Kutluğ Şeyh adıyla bilinen görevlisine İmâdüddin Seravî'nin boynunun vurulmasını emretti. Emirler birbirleriyle müttefik olup Tebrîz halkının Suyurgan ve Yağıbastı'yı daha büyük gördüklerine karar verdiler.

Önemli bir işi olan herkes onların evinin kapısına giderdi ve hiç kimse Melik Eşref'in evinin etrafında dolaşmazdı. O bu durumdan utanarak vahimeye düştü. Emirlerle haber yollayarak “Moğolların şehirde oturması kural değildir ve Cengiz Han geleneğine terstir. Sehend Dağı¹³⁰ eteğinde çayırlar bereketlidir ve oraya gitmemiz en hayırlısıdır” dedi. Onlarda selameti orada gördüler ama bir bahane buldular.

Melik Eşref göç edip Fehv Senfenec Köyü'ne¹³¹ ulaştı ve diğerlerini bekledi. Onların geç kalmasıyla endişelenerek harekete geçti ve Sehend Dağı tarafına giderek birkaç gün orada kaldı.

Bir gece Büyük Gâzân Sultan'ın, büyük komutanı olan Emir Kutluğ Şah'ın oğlu Emir Ceday¹³² Tebrîz'den gelerek Melik Eşref'e “Suyurgan ve Yağıbastı ordu hazırladılar ve bu gece senin üzerine baskın yapacaklar” dedi. Melik Eşref çok kızdı. Orduların toplanıp düzene girmesini emretti, zırh giyip ateş yaktilar ve o gece sabaha kadar at üzerinde oldular.

Sabah oldu ama Suyurgan ve Yağıbastı'dan haber gelmedi. Bu sebeple asker toplayıp onların peşinden gitmeyi hayırlı gördü. O gün Sisan¹³³ köyüne ulaştı ve sabahleyin Emirler, kardeşleri Melik Eşter ve Mısır Melik orduyla Tebrîz'e hareket etti. Şehir sınırına ulaştı fakat Suyurgan, Yağıbastı ve askerlerinden herhangi bir

¹³⁰ İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde Tebrîz'in güneyinde bulunan 3710 metre yüksekliğinde bir dağdır. Bkz.:Bilgili, “Tebrîz”, **DİA...** s.219-222.

¹³¹ Tebrîz'de Sehend Dağı'nın eteğinde bir köydür. Zeynüddin Kazvînî, **a.g.e.**, Nşr. İrec Afşar, s.220: İslam Dünyası Ansiklopedisi'nde ise Basmenc Köyü olarak geçmektedir.

¹³² Gürcistan emiridir. Tuysuz'un bahsedilen tezinde Güday; s.184; Bakü neşrinde ise Hüday olarak geçmektedir s.17.

¹³³ Tebrîz yakınlarında bulunan bir köydür.

karşılık görmedi. Bir müddet bekleyince Suyurgan ve Yağıbastı'nın gece göç ederek Hoy¹³⁴ tarafına gittikleri haberi geldi.

Melik Eşref'de tekrar asker toplayıp Şenb-i Gâzân'a hareket etti ve bir gece orada kalıp onların peşinden gitti.

Suyurgan ve Yağıbastı, Süleyman Bahadır Sarayı yoluyla Nahcivan Dağı'nın eteklerinden geçerek Memuriye'ye ulaştılar ve diğer gün Aras Nehri'nden geçip Gökçe Deniz, Arrân'a¹³⁵ gittiler. Melik Eşref onları İğtihad bölgesinde Matil'in tepelerine kadar takip etti, karşılaştılar ve iki tarafta ordularını hazırlayarak savaştılar.

Suyurgan ve Yağıbastı tarafından Emir Tudan, Melik Eşref'in sol tarafında bulunan Muhammedî birliğine hamle yaptı ve Muhammedî birliği yenildi. Melik Eşref tarafından ise Emir Ceday, Suyurgan ve Yağıbastı'nın sağ tarafına hamle yaptı ve onları dağıttı.

Suyurgan ve Yağıbastı kaçtılar ve Emir Ceday onları takip etti. Melik Eşref Mansur ve muzaffer olarak Şemkür bölgesinde vaktiyle şehir olan Matil'e hareket etti. Moğol soyundan olan Anûşirvan adlı birisine ilhanlık verdi, tahta oturttu ve onu Anûşirvan-ı Adil olarak adlandırıldı.

2.2.1. Melik Eşref'in Hâkimiyette 13 Yılı

Bu fetihle göç edip Gence'ye gelmesi kolay oldu. Suyurgan ve Yağıbastı, Mah mevkiine gittiler ve Kadı Muhyiddin Berdaî ve Fahreddin-i Habeşî'yi Melik Eşref'in yanına göndererek barış istediler. Melik Eşref razı oldu ve birini onların yanına gönderdi.

¹³⁴ İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde bulunan bir şehirdir. Bkz.: Tahsin Yazıcı, "Hoy", **DİA**, C.18, 1998, s.258.

¹³⁵ Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Arrân'ın kuzeyinde Şirvan ve Şekî, güneyinde İrmîniye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan vardır. Bkz.: Abdülkerim Özaydın, "Arrân", **DİA**, C.3, 1991, s.394-395.

Sonra Suyurgan o barıştan pişman oldu ve Yağıbastı'dan ayrılıp Diyarbakır tarafına gitti. Emir Şeyh Hasan Olcaytu'nun oğlu İlkan orada idi. Suyurgan'a saygı gösterdi ancak fırsat kolluyordu ki aradığı fırsatı buldu ve Suyurgan'ı yakalayıp öldürdü.

Diğer taraftan Yağıbastı, Melik Eşref'e katıldı. Birbirlerine karşı alçakgönüllüydüler, birlikte Tebrîz'e yöneldiler. Aras Nehri'nden geçip Dehrûd'un kenarına geldiklerinde Melik Eşref, Hacı Hamza ve Hüseyin Akboğa'yı esir almak istedi.

Kadim nâib ve vezir olan Hoca Abdülhay'ı Yağıbastı'nın yanına yolladı ve “ben, sizler korkuya düşün diye bunu yaptım” dedi. Yağıbastı onların alınmasına razı oldu. Melik Eşref onları yakaladı, cezalandırdı ve oradan Tebrîz'e geçtiler.

Eher¹³⁶ sınırındayken Süleyman Han'ın veziri olan Emir Muhammed Alişahî, Tebrîz'den geldi ve emirleri gördü. Muhammed ona takviye güç oluyordu çünkü onunla Hoca Abdülhay arasında düşmanlık vardı ve baş vezir olmak istiyordu.

Tebrîz'e ulaştıkları esnada Yağıbastı Mehadmen Kapısına¹³⁷, Melik Eşref ise Rey Kapısına vardı. Melik Eşref birkaç gün ikamet ettikten sonra beklemediği bir sırada Yağıbastı'ya saldırdı. Onu yakalayıp yanında götürdü ve hiç kimsenin haberi olmadan onu katletti ve Yağıbastı'nın kaçtığına dair haberler çıkardı.

Ondan sonra Melik Eşref'in kışın Karabağ'a gitmesi kolay oldu. Şirvan padişahı Kâvûs yanına geldi ve Melik Eşref ona büyük saygı gösterdi. Taç, kemer ve mücevherlerle süslenmiş kılıç verdi. Her gün ona mahsus merasim düzenliyordu.

¹³⁶ İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinin doğusunda bulunan bir şehirdir. Bkz.: Osman G. Özgüdenli, “**Osmanlı İranı I: Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafi ve İdarî Taksimat**”, s.103.

¹³⁷ Kaynaklarda Nehadmen ve Mohamen kapısı olarakta geçmektedir. Zeynüddîn Kazvîni, **a.g.e.**, Nşr. İrec Afşar s.36; Tuysuz, **a.g.t.**, s.182.

745/ 1344-1345

745/ 1344-1345 senesinde Melik Eşref aniden Hacı Şehriyar'ın oğlu Emir Vefadar'ı öldürdü. Kâvûs şimdiye kadar böyle bir hareketi görmemişti; endişelenerek gece kaçtı ve Şirvan tarafına giderek Melik Eşref'e isyan etti.

Melik Eşref, vezir Hoca Abdülhay'ın oğlu ve Ahişah Melik'den Kâvûs ve babası Keykubad'a¹³⁸ her birine kemer, işlemeli taç ve kıymetli giysiler göndererek, Hoca Abdülhay'ın oğlu orada kalsın diye buyurdu. Keykubad'ın kızını Melik Eşref'e nikâhladılar.

Şirvan'a geldiklerinde Kâvûs karşıladı. Abdülhay'ın oğlu ve Ahişah Melik'i limanda durdurdu. Onlar için yiyecek-içecek ve atları içinde yem gönderdi. Hadsiz derecede saygı gösterdi. Melik Eşref'e nadir armağan ve çokça hediyeler göndererek "biz ne kadar talihliyiz ki Melik Eşref bize iltifat edip bizden kızımızı istedi" dedi. Kışın sonlarına gelindiğinde Melik Eşref'in onlarla meşgul olmaya imkânı olmadığından göç etti.

746/ 1345-1346

746/ 1345-1346 senesinin ilkbaharında Tebrîz'e geldi. Kendi kardeşi Mısır Melik'i Yahya Candar, Hoca Ali ve Aliği Bahadır ile yakaladı. Kardeşini demir parmaklıklara attı, diğer üçünü ise öldürdü. Hoca Mecidüddin-i Reşîdî'nin¹³⁹ oğlu Artuk'u tutuklayıp Tikle Kalesi'ne¹⁴⁰ gönderdi.

Muhammed-i Rumî Melik Eşref'in gulâmı idi ve iki bin iyi atlı askere sahipti. Melik Eşref bu yılın kış ayında Karabağ'a gidince Muhammedî'yi Tebrîz'de bıraktı. O ise isyan başlatarak Hoca Artuk Reşîdî ve Emir Basrî'yi kaleden çıkardı ve Şiraz'a gitti. Bu haber Melik Eşref'e ulaşınca Karabağ'dan Tebrîz'e geldi.

¹³⁸ Bugünkü Azerbaycan'da 799-1607 yılları arasında hüküm süren bir müslüman hânedan liderleridir. Bkz.: Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", **DiA**, C.39, 2010, s.211-213.

¹³⁹ Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî'nin oğludur. Bkz.: Zeynüddîn Kazvîni, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.68.

¹⁴⁰ Karabağ'da bulunan bir kale. Bkz.: Zeynüddîn Kazvîni, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.68.

747/ 1346-1347

747/ 1346-1347 senesinde Tebrîz'de büyük bir veba vukû buldu. Melik Eşref'in zûlmü ise iyice arttı, halkın çoğu göç etti.

Melik Eşref veba salgınından korkarak şehirden çıktı. Eher yakınlarında idi, kış olunca Karabağ'a gitti. Şirvan tarafına gitmek istiyordu ama Kâvûs askerlerini hazırlayarak nehir kenarını tuttu. Melik Eşref'in bundan haberdar olmasıyla uzlaşmaya vardılar.

748/ 1347-1348

748/ 1347-1348 senesinin baharında Tebrîz'e vardı ama duraklamadan Bağdad'a hareket etti. Saray-ı Abaka'da ordudan bir bölümünü ayırıp Hoca Şehriyar ile Sehend tarafına gönderdi ve kendisi de orada silahlandı. Kendi kardeşi Melik Eşter, Oğlan Muhammed, Hoca Cebeci, Elbi Bahadır, İsmail Kuşçu, Paşa Cuk, Ali Paşa ve diğer emirleri önden yolladı. Kendisi de tam teçhizatlı Bağdad'a yöneldi.

Onun düşüncesinden Emir Şeyh Hasan Olcaytu haberdar idi. Bu sebeple Bağdad'dan çıkıp Rum'un Kemah Kalesi'ne gitmek istiyordu. Dilşâd Hatun, Hoca Mercan,¹⁴¹ Pilten, Mamah ve Kara Hasan engel oldular. Bağdad'ın kapılarını kapatarak burçlarını sağlamlaştırdılar.

Melik Eşref Irâk-ı Arab bölgesine ulaştığında nâhiyelerin tamamını emirleri ve hizmetkârları arasında böldü. Kardeşini önden göndermiş kendisi de arkasından yavaşça ilerliyordu.

¹⁴¹ Bağdad valisidir.

Emirler Bağdad Kapısına ulaştıklarında Emir Şeyh Hasan'ın kendilerine karşı koyamayacağını düşünmüşlerdi ama şehir hisarını sağlam gördüler ve bahardan iki ay geçmiş, sıcaklar başlamıştı. Bir kaç gün orada kaldılar, her gün savaşıyorlardı.

Emir Ahmed-i İvdecî olarak bilinen genç bir Rumî, Melik Eşref'in yakınlarından biriydi. O kendi soytarılarından biriyle Dicle'nin kenarına gittiğinde suyun diğer tarafında Bağdad askerleri vardı, birbirleriyle konuşuyorlardı.

Biri “Ey zalimler, cennete benzer Azerbaycan'ı size verip buraya geldik. Harap olan Bağdad'ı yaşanabilir kıldık ve oturduk. Bizden ne istiyorsunuz?” dedi. Emir Ahmed'in nedimi “Biz Rum'daydık, savaşıyorduk Azerbaycan'ın bereketli olduğunu işittik, geldik ve sizi çıkardık o şehri harap ettik. Sizi bozguna uğratmak ve bu bölgeden çıkarmak için şimdi tekrar geldik.” diye cevap verdi.

Onlar bu sohbeti yaparken tanınmayan beş atlı göründü. Melik Eşref'in gulâmı Laçin şehir kapısında durmuştu, saldırdılar ve onu hezimete uğrattılar. Melik Eşref'in askerlerinin içine korku ve zayıflık düştü. Savaş sırasında etkisiz olup bozguna uğradılar.

Bağdad Emirleri o durumu gördükleri için şehirden dışarı çıktılar bozguna uğrayanların arkasından gitmek istediler ama Dilşâd Hatun engel oldu. Melik Eşref'in memurlarından herkes Bağdad tarafına gidince onlara hürmet ettiler, onun geride kalan adamlarınada saygı gösterdiler. Bağdad ahalisinin bu fethi kolaylıkla omümkün oldu.

Melik Eşter ve Emirler, Melik Eşref'e ulaştılar ama O geri dönüp Tebrîz'e geldi. Azerbaycan ülkesi, Irâk-ı Acem, Arrân, Mugan ve Gürcistan'ın bazı yerlerini, Kürdistan ve Türkmen topraklarını emirleri ve memurları arasında paylaştırdı, mevâcib¹⁴² ve vergileri müeyyenleştirdi.

Kalem ehlinde Kadı Şemseddin, Hoca Gıyâseddin Kirmânî, Hoca Gıyâseddin Şekerleb, Hoca Sultanşah Seravî, Seyid Cehremî ve Seyid Alâeddin'i

¹⁴²“vazife, maaş, yapılması gereken” anlamlarına gelmektedir www.vajehyab.com

görevlendirdi. Vezir Hoca Abdülhay idi ve tüm yetki onun elindeydi. Mevlana Ebûbekir, Melik Eşref'in itibarlı adamı idi ve hazinesi onun elindeydi.

Ülke güçlendi ve hiçbir taraftan karışıklık görmedi. Melik Eşref kaygılı mizaca sahip bir adamdı. Her zaman kendi emirlerinden birini alıp onun evini, eşyalarını ve hayvanlarını elinde tutardı. Onun yerine diğerine emirlik verirdi. Mücevher, altın, gümüş ve kıymetli taşlardan çokça hazineler elde etti.

Onun on yedi hazinesi vardı. Ülkenin her yerinde bilinirdi ki birisi mal sahibi ise bir bahane ile onu suçlayarak mallarına el koyar ve onu öldürürdü veya kaleye bağlardı. Bu yılın kışında Karabağ'a gitti ve vezir Hoca Abdülhay'ı birkaç emirle beraber Şirvan tarafına gönderdi. Kâvûs ve Keykubad'ın güçleri onlara karşı koyamayarak kalelere sığındılar. Hoca Abdülhay ve askerler büyük bir tahribat yaptılar.

749/ 1348-1349

749/ 1348-1349 senesinde Emir Ceday Gürcistan'da idi. Tam teçhizatlı olarak Melik Eşref'in yanına Karabağ'a geldi. Melik Eşref bazı emirleri onu karşılamaya gönderdi ve onu büyük bir saygıyla karşıladılar. Melik Eşref'i gördü. Onu törenle şerefendirip, büyük hürmet ve cömertlik gösterdi. Sonra Emir Ceday gitti.

Melik Eşref göç ederek Aras Nehri'nden geçip Ceday'ın yurduna geldi. Üç gün sonra Ceday'ı yakalayıp öldürdü ve mallarını yağmaladı.

750/ 1349

750/ 1349 senesi Muharrem (Mart-Nisan) ayında Karabağ'da Vezir Hoca Abdülhay'ı tutukladı ve Kelîber¹⁴³ kalesine hapsedti. Önceden onunla anlaşma

¹⁴³ İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bulunmaktadır. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.89.

yaptığı için onu öldürmedi ama yaptığı anlaşma gereğince onun hazine, zırh, deve ve katır gibi mal varlığını kendi üzerine aldı.

Hoca Abdülhay'ın damadı olan Hoca Mesud Damganî'ye vezirlik verdi. Hoca Mesud iyi bir kâtip ve hattat idi.

Karabağ'dan döndü, Ücân bölgesine yerleşti ve Hoca Abdülhay'ı Kelîber Kalesi'nden alarak Keyâ¹⁴⁴ İsmail Rudbarî'nin yanına gönderdi ki onu Alamut Kalesi'nde hapsetsin. Keyâ İsmail ona büyük bir saygı gösterdi ve kendi akrabalarından bir kızı onunla nikâhladı.

Hoca Abdülhay orada büyük bir mescid inşa etti ve Gîlân emirleriyle mektuplaştı ve sürekli Melik Eşref'e tüm Gîlân'ı senin için fethedeceğim diye yazıyordu. Melik Eşref bunu öğrenince onu gönderdiğine pişman oldu. O'nu talep ederse Keyâ İsmail'in ona izin vermemesinden endişelendi. Onun akrabalarını ve mallarını almıştı serbest bırakıp kendi evlerine gönderdi. Her gün hediyeler vererek nezaket gösterdi. Onlar da bu durumları anlatan bir mektubu Hoca Abdülhay'a gönderdiler.

Hoca Abdülhay o iyilikleri abartılı görsede inandı ve Keyâ İsmail'e mektubu göstererek mutlu oldu. Her gün şarap içmekle meşgul oldu.

Bir müddet sonra Hoca Abdülhay'e Moğolca bir mektup yazdı ve her türlü uzlaşmaya hazır olarak mektubu Behri Ferraş ile gönderdi. Mektupta ülkenin ve askerin durumunun son derece düzensiz olduğunu zikrederek, "Mehter Behri'nin sözüyle hareket etmen gerekiyor" dedi. Mehter Behri ona mektubu verince mutlu oldu. Mehter Behri'ye inanarak gelmeye karar verdi.

Keyâ İsmail, Melik Eşref'e güven olmayacağını ona çokça nasihat etti. "Gitme o seni benim yanımdan götüremez" dedi. Ancak onun nasihatini dinlemedi, Mehter Behri'nin sözüyle vezir olacağını düşünerek Tebrîz'e yöneldi. Çocukları ve

¹⁴⁴ Orta Çağ Farsçasında *şah, emir, sahib, hâkim* anlamlarına gelmektedir. <https://www.vajehyab.com/dehkhoda> 16.05.2019 tarihinde alınmıştır.

akrabaları mutlu oldular. Şehre varınca Mehter Behri önden gelip Melik Eşref'i haberdar etti.

Melik Eşref askerlerine onu kendi evine götür ve O'na "Emir istirahat etsin yarın seni çağırıp sorumluluk ve vezirlik verecek" dedi. Onu kendi evine götürdüler, evini düzenleyip yatak bırakmışlardı. Hoca Abdülhay geldi ve oturdu, başını yastığa yasladı. Melik Eşref geceleyin gelerek evin damından dikkatlice baktı ve onu vezir gibi yastığa yaslanmış şekilde gördü. Sonra O'nu Alıncak Kalesi'ne¹⁴⁵ götürmelerini emretti.

Mehter Behri gelip "bir kaç gün güvenlik amacıyla Alıncak Kalesi'ne gitmen emredildi" dedi. Hemen giydiği kıyafetlerini omzundan alıp koyun postu verdiler. Zayıf bir at getirerek onu geceleyin Alıncak Kalesi'ne götürdüler.

751/ 1350

751/ 1350 senesinin kışında âdet olduğu üzere Karabağ'a gitti. Zikredilen yılın muharrem (Mart-Nisan) ayında Hoca Mesud-i Damganî ve Hoca Emînüddin Serbedârî'yi yakalayıp Ruyindez Kalesi'ne¹⁴⁶ gönderdi.

Bahar mevsiminde İsfahan'a gitti. Ücân'a ulaştığında birkaç gün orada ikamet etti. Rüzgârın ve tozun şiddetli olduğu bir gün, rüzgâr çadırını yerinden söktü öyle ki gözden kayboldu. Üç gün sonra çadırın parçalarını dağların üzerinde buldular.

Ücân'dan İsfahan'a gitti. Beğcugüz'ü ileriye gönderdi. Tebrîz'de mancınık inşa ettiler ve tekerleklerle İsfahan'a götürdüler. Emir Zekeriya'nın kardeşi Emir Necîbüddin vezir ve Hoca İmâdüddin Mahmud Kermanî İsfahan valisi idi. Yaklaşık elli bin askerle şehri kuşattılar. Ama bağların ortasında olan ana kapı kuşatılmadı.

¹⁴⁵ Nahcivan-Culfa yolu üzerinde yüksek bir tepede bulunan, Selçuklular döneminden kalma bir kaledir. Bkz.: İdris Bostan, "Alıncak", **DİA**, C.2, 1989, s.370.

¹⁴⁶ Tebrîz yakınlarında bir kaledir. Zeynüddîn Kazvînî, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.68.

Elli gün İsfahan kapısını kuşattılar, her gün savaşıyorlardı. Bir gün ‘Ceng-i Sultanî’ yaptılar ve Melik Eşref’in askerlerinden çoğu öldü ve bazıları da yaralandılar.

İsfahan halkının âdeti öyleydi ki her gün ikişerli ve dörderli hisselerle savaşırlar ama öğlen olunca birbirinden ayrılıp dağılarak herkes kendi evine giderdi.

Ceng-i Sultanî’yi yaptıkları o gün, savaşırken günün yarısı bitmişti âdet olduğu üzere ayrılıp dağıldılar. Melik Eşref’in askerleri ve ordusu izinsiz savaşı bırakmadı. Güneş başlarının üstünde ve son derece sıcaktı. Niyahet İsfahanlılar geri geçilmeye mecburen oldular.

Sonunda Gülistan Mezarı mücaviri Seyid Hervi’yi şehirden dışarı yollayarak “eğer amacınız şehir ise canımız bedenimizde olduğu sürece vermeyeceğiz, eğer sikke ve hutbe ise birini gönderin hutbe okuyup sikke bassın” dediler. Mevlana Şerefeddin Nahcivanî’yi içeri gönderdi. Cuma günü Anûşirvan adına hutbe okudular ve iki bin dinar kırmızı sikke bastılar. Yüz bin dinar ile ayrıca az miktarda beyaz kumaş ve eşya verdiler.

Melik Eşref, İsfahan savaşının kolay olmayacağını bildiği için göç etti. Natanz¹⁴⁷ yoluyla geri dönüp Ücân’a gitti. Kadı Şemseddin, Hoca Gıyâseddin Şekerleb, Sultanşah Seravî, Yahya, Mahmud Tatbeki, Deli Cevher ve İmâdüddin Müseyeb hepsi Alıncak Kalesi’ndeydi ve kalenin muhafızı Timur idi. Melik Eşref, Emir Timurtaş gulamı Adilşah Âhtacı’yı onları öldürmesi için gönderdi. Hoca Abdülhay ve Deli Cevher’i oradan Kürdistan’da Erciş Nehri’nin üzerinde bulunan Emuk Kalesi’ne¹⁴⁸ götürdü ve kalenin muhafızı olan Musa Cebeci’ye emanet etti.

Musa Cebeci, Hoca Abdülhay’e çok riayet ediyor ve saygı gösteriyordu. Hoca Abdülhay, Melik Eşref’e bir mektup yazarak “Musa Cebeci kalenin korunmasından habersiz, Allah korusun Kürtler kaleye kastederler” dedi.

¹⁴⁷ İran’ın İsfahan eyaletinin kuzeyinde bulunan bir yerleşim yeridir. Bkz.: Osman G. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.103.

¹⁴⁸ Neşreden dipnotu: İran’ın Merkez Eyaleti’nde bulunan bugün Muak olarak geçen yer olabilir.

Melik Eşref, Musa Cebeci'yi çağırdı ve azarlayıp cezalandırdı. Musa Cebeci “Benim günahım nedir?” diye sordu. Melik Eşref “Hoca Abdülhay bir mektup yazıp senin kale korumasından habersiz olduğunu söyledi” dedi. Kaleye gelen Musa Cebeci bu yüzden Hoca Abdülhay’i karanlık bir odaya bağladı. Odanın kapısını taş ve sıvayla ördü. Orada ölene kadar delikten her iki günde bir ekmek verdi.

Melik Eşref bir askeri gönderip Ücân’dan Mevlana Nizameddin-i Gurî’yi çağırdı ve huzuruna gelmesini istedi. Mevlana Nizameddin yürüyerek Ücân’a gitti.

Melik Eşref geldiğini duyunca yanına vardı ve “bundan sonra adaletle yaşam süreceğim, halkın buna inanması gerekiyor” diyerek ahd etti.

Mevlana Nizameddin “senin sözüne güven olmaz” diyerek ayrılıp Tebrîz’e geldi. Melik Eşref de Tebrîz’e geldi ve iki ay kaldı. Kışın Karabağ’a gitti.

752/ 1351-1352

752/ 1351-1352 senesinin baharında göç ederek Aras Nehri’nden geçti ve Aski¹⁴⁹ şehrine ulaştığında Delu Bayezid’in nehirden geçip Karabağ’da isyan çıkardığı haberini aldı. Birini onun yanına gönderip, ayırmaksızın isyankârları ortaya çıkarmasını emretti.

Melik Eşref bazı emirleri onun üzerine gönderdi. Gittiler ve savaştılar, ancak kolay olmadı. Bu sebeple Mugan’da kaldı. Zor olacağını bildiği için Tebrîz’e ilerledi. Emirler ve askerlerine çokça vesait verip büyük bir ordu hazırladı ve Delu Bayezid’in üzerine gönderdi. Ezcümle gulâm Toğtemur bu birlik emirlerinden biri idi. Delu Bayezid onu sopayla yaralayıp at üstünden attı ve koyun gibi atın karnına bağladı. Koşuyor ve savaşıyordu.

¹⁴⁹ İran’ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bulunan bir şehirdir.

Melik Eşref, Elfi'yi Irâk-ı Acem tarafına göndermişti, çağırıp Delu Bayezid'in üzerine gönderdi. Ancak Elfi Karabağ'a ulaşınca ittifak kurmak için Delu Bayezid'in yanına birini göndererek onunla birlik oldu ve beraber isyan başlattılar.

Melik Eşref bu haberi duyunca şaşkına döndü. Hazinesarısını çağırıp memur ve askerlerine mevâcib dağıtsın diye görevlendirdi.

Hoca Kıvâmüddin Seravî hazinenin kapısını açtı ve askerlere dağıttı. Büyük bir izdiham oldu öyle ki altın saymaya fırsat olmadı. Keseyle, her kesede bin dinar vardı ve bunu adamların önüne atıyordu. Büyük bir ordu hazırlayarak savaşa gitme kararı aldı.

Melik Eşref, Delu Bayezid ve Elfi'nin yüreklerine korku düştüğünü, aralarında anlaşmazlık olduğunu, Karabağ'da savaş olmayacağını aynı gün bu iyi hadiselerden sonra öğrendi.

Delu Bayezid kılıcın kabzasını zeminin üzerine, kılıcın ucunu da kendi karnına koydu ve kendini öldürdü. O iyiliği korumadığı için ne bu dünyada buldu ne de ahirette. Elfi'de kendini bir kenara attı.

Onlara karşı koyan emirler ve askerler bu durumdan haberdar olunca üzerlerine saldırdılar ve Elfi'yi yakalayıp öldürdüler. Her ikisinin de başını Melik Eşref'e gönderdiler.

Melik Eşref mutlu oldu ve o emirler ve askerlere hediyeler verdi. Onların başını tahta üzerine koyup şehri dolaştırdı, böylece bu fitne ve kargaşa son buldu.

Ondan sonra Melik Eşref hareket etmedi ve Rab-i Reşîdî'de¹⁵⁰ ikamet etti. Orada burç ve hendek inşa edip pek çok harcama yaptı.

¹⁵⁰ İlhanlı vezir ve tarihçisi Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî tarafından Tebrîz'in kuzeydoğusunda bulunan Sorhâb'da 1300 yılından önce inşasına başlanan büyük bir hayır ve ilim merkezidir. Bkz.: Osman Gazi Özgüdenli, "Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab-i Reşîdî'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler", **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, 9-10 Mayıs 2002, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, I, İstanbul 2003, s.103-126.

Ülkede yaşayan kadılar, ileri gelenler, kethüdalar ve pazar ehlinde herkese evlerini Rab-i Reşîdî'ye taşımalarını emretti. Bütün evleri oraya getirdiler. Kimin imkânı olduysa ev dikti ve bütün bağları eve çevirdiler. Bazıları medrese, ibadethane, hastane, hacı evi, çadırlar ve mescitlerde ikamet ettiler. Binalarda insan yığılmaları oldu ve yerler insanlara dar geldi.

Karanlık bir odaya oturdu ve büyük hayallere daldı. Yiyecek ve içecekte dikkatini arttırdı. Aşçılar yemeğini yanında pişirip, koyun ve tavuğu yanında kestiler. Görevlilerinden veya akrabalarından herkesin bir yakın adamını veya komşusunu vahimesinden dolayı öldürtmüştü. Yaklaşık beş bin piyadeye görev verdi. Altı ay önce peşin altın verir, altı ay sonra ahalisen vergi toplanması için berat verirdi. Niyeti onların daima, evinin kapısının önünde olmaları idi. Hükümet merkezi inşa etmişti ve görevlilerin hepsi orada idiler. Gece gündüz oradan ayrılmazlardı. Divan kâtipleri ve divan üyeleri onun oturduğu evin yanındaki devlet binasında toplanırlardı. Bir zinciri evinden devlet binasının kapısına bağlayarak o zincirin adını zencîr-i adl koydu. Diyeceği olan herkes laf etmeden zincir vasıtasıyla çanları hareket ettirip haber vermek suretiyle huzura çağrılırdı. Amacına ulaştı öyle ki Anûşirvan zamanında adaletli olmuştu.

Böylece her gün bir emiri ya da bir hocayı alıp kaleye gönderir, diğerlerini onların yerine tayin eder ve her yıl kendi devlet erkânını değiştirirdi.

Mardin valisiyle birleşerek kızını istedi. Gulâmı Emir Baybuka, Hoca Gıyâseddin Kermanî ve Şemseddin-i Yezdî'yi pek çok mal ile birlikte kızı getirmek üzere gönderdi. Bir yıl sonra büyük ve ihtişamlı bir çeyizle kızı getirdiler. Tebrîz ve Rab-i Reşîdî şehirlerini süslediler, muhteşem bir düğün yaptı. Ama kız düşündüğü gibi gelmedi. İlk gece onu gördü ve ondan sonra görmedi.

757/ 1356 senesinde Emir Şeyh Hasan Olcaytu dünyadan ahirete göç etti. Senenin sonunda Muhammed Muzaffer Yezdî Fars ülkesini¹⁵¹ istilâ etti ve Ebû İshak Mahmud İncû'yu yakalayıp öldürdü ve o mülke sahip oldu.

Melik Eşref'in zûlmü ülkesinde son noktaya ulaştı öyle ki insanlar göç ettiler. Hoca Şeyh Kececi Şîraz'a oradan da Şam'a gitti. Şam'da büyük bir ibadethane ve zaviye inşa etti.

Hoca Sadreddin Erdebîlî (büyük rahmet olsun) Gîlân'a gitti. Kadı Muhyiddin Berdaî, Berke Sarayı'na gitti.¹⁵² Orada vaaz vermekle ilgilenip meşhur oldu. Merhum Padişah Canıbeg Han¹⁵³ (Allah onun temizliğini arttırsın) onun vaazında hazır bulunurdu.

Bir gün mecliste Padişah'ta hazır iken Mevlana Muhyiddin vaaz sırasında Tebrîz, Melik Eşref ve onun zûlmünden söz etti. Mecliste bulunanlar ağladılar, padişah da ağladı ve “onun kötülüklerini defetmek için padişah yardım etmeli. Eğer alâkâ göstermeyip Tanrı'nın emaneti halkı onun zûlmünden kurtarmazsanız ezilenleri ve bu olanları Hâk Teâlâ kıyamet günü padişah'tan soracak” dedi.

Padişah Canıbeg abartılar üzerine sol tarafındaki emirlerden birine “yüz tuman asker bir ayda hazır olsun Tebrîz'e gidiyorum” diye buyurdu. Otağı dışarı götürmelerini emretti. Bir ayda orduyu hazırlayıp topladı ve gitti.

758/ 1356-57

758/ 1356-57 senesinde Padişah Canıbeg Kür Nehri'nden geçti. Ardından haber Melik Eşref'e ulaştı. Önceden diyordu ki insanlar bahşış almak için yalan söylüyorlar. Ondan sonra araştırdı çünkü askerlerin çoğunu Emir Ali Kalender, Toğa

¹⁵¹ Fars bugünkü İran'da güneyde İran körfezi, doğuda Kirmân, kuzeyde İsfahan, batıda Hûzistan'la çevrili coğrafi bölgeye verilen addır. Bkz.: Javat Heyat, “Fars”, **DİA**, C.12, 1995, s.174-176.

¹⁵² 1256-1266 tarihleri arasında hüküm sürmüş Altın Orda hanı Berke'nin Saray (Sarây-ı Berke) adıyla İtil Nehri kıyısındaki büyük bir düzlükte inşa ettirdiği şehirdir. Bkz.: Enver Konukçu, “Berke Han”, **DİA**, C.5, 1992, s.506-507

¹⁵³ Altın Orda Devleti hükümdarı olan Canıbeg Han 1342-1357 yılları arasında hüküm sürmüştür.

Timur gulâm ve diğer emirlerle Sâve'yi¹⁵⁴ kurtarmak üzere göndermişti. Giden askerleri çağırdı, halkı davet etti ve uzun zamandır dışarı çıkmadığı Rab-i Reşîdî'den dışarı çıkıp Şenb-i Gâzân'a hareket etti. Kadınları, kızları, erzak, hazine ve mücevher, atın, gümüş gibi eşyaları Alıncak kalesine göndermişti, getirtti. Dört yüz katır ve bin deve yükü hazineyi götürmüştü. Şenb-i Gâzân'da bütün askerler toplandılar. Görevlilere para ve hepsine zırh verdi. Büyük bir ordu hazırlayarak Ûcân tarafına gönderdi.

Padişah Canıbeg'in Erdebîl'e ulaştığı haberi geldi. Diyorlardı ki Padişahın ordusunun üzengileri tahtadır, atın gemi halattır ve yüz adam onlardan birine denktir ve padişahın adını anmıyorlardı. Çünkü Canıbeg Han'ın kendine geldiğini anladı, son derece aciz ve kararsızdı.

Hoca Lûlû Saclu ve Hoca Şeker-i Hazen'i çağırdı ve dedi ki “kadınları ve hazineleri alıp, Merend'de¹⁵⁵ tepenin eteğinde Hoca Reşîd çeşmesinin başında durun ve benden haber bekleyin ben Ûcân'a gidiyorum. Eğer iş gönlümüzce olursa Tebrîz'e gelin, eğer aksi olursa Hoy'a gidin, ben orada size katılacağım.” Onları o tarafa gönderdi ve kendisi Ûcân tarafına gitti.

İlk gün Mümtabad'da¹⁵⁶ Mihrân-rûd Nehri¹⁵⁷ kenarında durdu ve iki gün orada kaldı. Sâve tarafına gitmiş olan bazı emirler ve askerler geldiler. Gelen herkese altın, at, zırh ve silah vererek ayrıldı. Ahicuk bu askerlerden biri idi.

Diğer gün göç edip Sa'îdabad'a gitti. Sa'îdabad¹⁵⁸ tepesinde bulunan özel cephaneleri askerlere vermelerini emretti. Her ne kadar ordu gitmiş olsa da, Tacikler ve onların memurları ve az sayıda asker onunla birlikteydi. Onlara zırh verdiler. Yaklaşık iki bin kişiyle beraber çokça katır, üzengi ve arabalar vardı.

¹⁵⁴ Tahran'ın güneybatısında yer alan bir şehirdir. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.103.

¹⁵⁵ İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bulunan bir şehirdir. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.88.

¹⁵⁶ 1990 Bakü tercümesinde Hümmetabad olarak yazılmıştır. Zeynüddîn Kazvînî, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.28.

¹⁵⁷ İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bulunmaktadır. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.87.

¹⁵⁸ Tebrîz'e bağlı nahiyelerden biridir. Bilgili, **a.g.m.**, s.222.

Öğleden önce orduyu hazırladı, tepe üzerinde durup devel yoluna bakıp haber beklerken aniden küçük bir bulut peyda oldu. Rüzgâr esip yağmur yağdı ardından rüzgârla beraber büyük bir dolu başladı. Öyle ki hayvanların tamamı yön değiştirdiler. Bir kaç saat sonra hava sakinledi ve yağmur dindi. Göndermiş olduğu emirleri ve askerleri bekledi, Ücân'da toplanmışlardı.

Padişah Canıbeg, Serah tarafından geldi. Orduyu görünce, avcılık yöntemiyle Melik Eşref'in ordusunu ortaya almalarını emretti. Ordunun büyüklüğünü gören Eşref'in emirleri bölündüler ve zar zor canlarını kurtardılar.

Padişah Canıbeg, Ücân sınırına vardı, Melik Eşref ise Sa'îdabad tepesinde durmuştu.

Yağmur ve dolunun dinmesinin ardından devel yolu üzerinde bir atlı ortaya çıktı, yakınına varınca Şeyh Celegi Âhtacî olduğu anlaşıldı. Melik Eşref'in kulağına bir söz dedi. Bunun üzerine duraklama imkânı olmadığını bildiği için yönünü değiştirip, Tebrîz tarafına gitti. O gece Şenb-i Gâzân kapısına vardı ve sabah kadınların ve hazinenin gittiği istikamette gitti. Tüm halk onun arkasında kalmıştı öyle ki mülke ulaşınca yanında iki Gürci gulâmı vardı. Hoca Lûlû, Hoca Şeker, eşek ve deve bakıcıları, Merend ahalisi hazinelerini yağma etmeye başladılar, kadınlar da bölündüler. Melik Eşref o hali görünce Hoy tarafına gitti.

Muhammed BalıĢcı'nın evleri Hoy bölgesindeydi. Melik Eşref'in halinden haberdar olduğu için onu karşıladı ve kendi evine götürdü. Birisini Padişah Canıbeg'in yanına gönderip haber verdi.

Padişah, Melik Eşref'i getirmesi için Emir Beyaz'ı gönderdi. Hoca Mahmud Divan şehir kapısına geldi ve Emir Beyaz ile Melik Eşref'in evlerine gittiler. Bazı insanlar bu evlerden dışarı çıkardılar, bu çıkanlardan birini de öldürdüler. İnsanlar korkarak dağıldı.

Emir Beyaz ve Hoca Mahmud onun evlerini aradılar bir şey bulamadılar. Emir Beyaz Hoy tarafına gitti, Hoca Mahmud şehre geldi. Melik Eşref'in

yardımcılarını ve kâtiplerini çağırarak onun mallarını ve mirasını araştırttı. Kâtiplerden her biri bir sahaya mensup idi, birer nüsha yazdılar. Kalan malı, bir kaç koyunu ve köylerde bıraktığı tavukları vergi olarak alınarak bir bölümü ülkenin bütün şehirlerinde yapılan ziraat işlerinde harcandı.

Merend'den Melik Eşref'in mücevherlerinden bir kaçını bulduklarına dair haber geldi. Hoca Mahmud Divan, askerlerin ve memurların tümünü kendi memurlarıyla gönderdi ve Merend'de halktan bazı şeyleri aldılar.

Emir Beyaz Hoy'a gitti, Melik Eşref'i getirdi ama Tebrîz'e ulaştığında sokaklarda insanlar damlarından külleri onun üzerine döküp her türlü saygısızlığı yaptılar. Onu Hoca Şeyh Kececi'nin annesi olan Hundebige'nin evine götürdüler. Emir Kâvûs Şirvanî ve Muhyiddin Berdaî'de oradaydı.

Melik Eşref, Kâvûs'un elini öpüyor, yalvarıyor ve ağlıyordu. Kâvûs onu sakinleştirdi. Ondan sonra padişahın huzuruna götürdüler. Padişah ona sordu "ülkeyi neden harap ettin?" Cevabı "askerler sözümü dinlemiyorlardı onlar harap etti" oldu.

Padişah Ücân'dan çıkıp Heştrûd¹⁵⁹ şehrine gitti. Kuytu'nun¹⁶⁰ yakınına ulaşınca oradan geri döndü. Heştrûd'da o yıl ziraat çok bereketiydi. Bir salkım buğday kırılmadan, o büyük ordu oranın üzerinden iki defa geçti. Buradan zûlmün sonunu ve adaleti anlamak mümkündü. Öyle ki demiş şair;

Zalim gider zûlmü kalır

Adil gider adı kalır.

Padişah, Melik Eşref'i öldürmek istemedi, kendi ülkesine götürmek istedi. Kâvûs ve Kadı Muhyiddin Berdaî abartarak dediler ki madem o yaşıyor o zaman bu ülkenin insanı güvende olamaz, fitne ve isyan çıkar. Padişah makûl buldu. "Siz bilirsiniz" diye buyurdu. Melik Eşref'i öldürsünler diye ona muhalif olanların yanına götürdüler. Yolda onu attan yere attılar ve kılıcı onun böğrüne sapladılar öyle ki

¹⁵⁹ İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bulunan bir şehirdir. Bkz.: Özgüdenli, **a.g.m.**, s.86.

¹⁶⁰ Merâğa şehrine yakın bir yer adıdır.

kılıcın ucu diğer taraftan dışarı çıktı. Başını Tebrîz'e getirdiler. Meydanda Merâgalılar mescidinin kapısının üzerine astılar. Tebrîz halkı mutlu oldu ve onlara pek çok şey verdi.

Padişah Canıbeg on bin askerle Tebrîz'e geldi ve Devlethane'ye¹⁶¹ gitti. Bir gece Tebrîz'de kaldı. Sabah Hoca Alişah camiine gidip namaz kıldı. Onunla beraber gelmiş olan emirler ve askerlerin hepsi yol aralarında ve nehirde durdular; hiç biri Müslümanların evinin kapısına gitmedi.

Padişah Êcân'a gitti ve vücudunda hastalık olduğu için kendi oğlu Berdibeg'i elli bin kişiyle burada bıraktı.

Melik Eşref'in kızı Sultanbaht ve oğlu Timurtaş'ı beraberinde götürdü ve kendi ülkesine döndü. Mahmud Divan büyük bir törenle Padişah Berdibeg'i tahta çıkardı. Emir Çaruk'un oğlu Saray Timur'u onun emrine verip padişahın arkasından gitti.

Berdibeg Han otlak yönüyle Verzigan'a¹⁶² ilerledi. Saray Timur, kırkırak¹⁶³ vergisini toplamak üzere Tebrîz'de kaldı ve Melik Eşref'in emirleri ve askerlerinin çoğu Saray Timur'un yanında toplandılar.

Melik Eşref'in mücevherlerinden yarım tonun Merend'de bulunmuş olduğunun haberi geldi. Saray Timur, Ahicuk'u yarım tonu getirsin diye gönderdi. Ahicuk Merend'e gidip yarım tonu aldı. Orada pek çok mücevher mevcuttu, o mücevherlere el koydu ve bazılarını askerlere dağıttı. Pek çok insan etrafına toplandı.

Padişah Canıbeg'in emirleri birisini Berdibeg Han'ın yanına gönderip "padişahın durumu ağır durmaksızın hızla geri dön" dediler. Berdibeg Han Verzigan'dan Serah'a geldi ve onun arkasından da Saray Timur gitti.

¹⁶¹ Celâyirli Sultan Uveys'in Tebrîz'de inşa ettirdiği 20.000 bölmeli büyük saraydır. Bkz.: Tahsin Yazıcı "Tebrîz", **İA**, C.12/1 1979, s.87. Ayrıca Roy Gonzalez de Clavijo, **Timur Devrinde Kudüs'ten Semerkand'a Seyahat**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Köprü Kitapları, 2016.

¹⁶² İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bulunan bir şehirdir. <https://www.google.com/maps/place/Verzigan> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹⁶³ Ordu düzeni için halktan akınan vergidir. Tuysuz, **a.g.t.**, s.244.

2.2.2. Ahicuk'un Kudreti ve Hükümeti

Ahicuk,¹⁶⁴ Padişah Canıbeg ve Berdibeg'in gittiğini bildiği için tam donanımlı olarak Tebrîz'e geldi ve burada güçlendi. Eşrefîlerden pek çok kişi yanında toplandı. Hoca İmâdüddin Mahmud Kermanî burada idi ve ona vezirlik verdi. Kışın Karabağ'a gitti. Halkı yersiz müsadere ve vergilerle sıkıntıya soktu.

759/ 1357-1358

759/ 1357-1358 senesinin baharında Ücân'a geldi. Bu haberlerin Bağdad'a ulaşmasıyla Sultan Uveys, Emirleri İsa Bey, Ali Pilten ve askerlerini bu ülkeye yolladı.

Haber Ahicuk'a ulaşınca pek çok askeriyle beraber yola çıktı. Sontay Dağı yakınlarına gitti ve zikredilen yılın şevval (Eylül-Ekim 1358) ayının son gününde karşılaştılar ve büyük bir savaş yaptılar. Sultan Uveys'in sol kanadında İsa Bey ve Oyrad¹⁶⁵ halkı vardı. Gönülde ve dilde birlik olamadılar ve yenildiler. Sultan Uveys'in sağ kanadı, Eşrefîlerin sol kanadını öldürdü. O gece her iki ordu da Eyyûb Ensârî'de durdu. Sabah her iki ordudan geriye kalanlar hazırlanıp karşılaştılar.

Sultan Uveys'in ordusunun hareket etmesiyle Ahicuk hezimete uğradı. Bağdad ordusu hezimete uğrayanların iki fersah gerisinden geldi ve onları öldürdü. Ahicuk Tebrîz'e geldi, zülüm arttı ve haksızlıklar başladı. Ahicuk'un halktan istekleri çoğaldı, halk artık mallarından ve çocuklarından el çektiler. Ardından Sultan Uveys'in ordusu kapıya dayandı. Ahicuk ve Eşrefîler Nahcivan tarafına gittiler. Sultan Uveys Tebrîz'e geldi.

¹⁶⁴ Çobanlı Hanedanına mensup olan Ahicuk, Berdibeg Han'ın Deşt-i Kıpçak'a dönerken nâibi olarak Tebrîz ve Azerbaycan yönetimine getirdiği emirdir.

¹⁶⁵ Batıda Müslüman Türkler'in verdiği Kara-Kalmuk / Kalmık / Kalmak adlarıyla tanınan Oyradlar, Hülâgû ile birlikte batıya gelerek İlhanlı Devleti'nin kuruluşuna yardım eden ve XV. yüzyılda büyük bir göçebe imparatorluğu kuran Moğol boyudur. Bkz.: Mualla Uydu Yücel, "Kalmuklar", **DİA**, C.21, 2001, s.267-268.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. ESERİN CELÂYİRLİLERE DAİR KISMININ TERCÜMESİ

3.1.1. Sultan Uveys'in Saltanatta 17 Yılı

Sultan Uveys bin Şeyh Hasan el-Meşhur bin Olcaytu bin Hüseyin bin Akboğa bin İlkan Noyan, Tebrîz'e varınca İmâret-i Reşîdî'ye yöneldi.

Eşrefiler tarafından, civardan ve asker ehlinden toplandılar özel hürmete layık görüldüler. Bazı Eşrefî emirleri tavlayı hileyle oynamak istediler ama kötü niyetlerinden şahmat vaziyetine düştüler.

Zikredilen yılın Ramazan ayının 28 inde (3 Eylül 1358) 47 emir kanlı kılıçlara yem oldu. Dışarıda olanlar bu haberin kendilerine ulaşmasıyla Nahcivan'a gittiler. Ardından Ahicuk'u yanlarına alarak, Karabağ'a Arrân'a gittiler. Yaklaşık iki ay Arrân ve Berde'de¹⁶⁶ kaldılar. Askerlerinden hiç biri ona katılmadı, geri dönmek istediler.

Sultan Uveys onların halkını bildiği için Emir Ali Pilten'i diğer emirler ve bütün askerlerle birlikte Eşrefîleri oradan uzaklaştırmaya gönderdi. Emir Ali Pilten muhaliflik ve kötü niyetinden üç günlük yolu bir ayda gitti ve Verd deresinin etrafında oturdu. Türkmenler ve Karabağ askerleri Emir Ali Pilten'i beklediler. Onun ihmalkâr davrandığını gördükleri için Ahicuk'a katıldılar ve Emir Ali Pilten ile savaştılar. Emir Ali Pilten hezimete uğradı.

Haber Sultan Uveys'e ulaştığında o tayfanın üzerine gitmek istedi. Kışın ortası, askerler dağılmış ve ordu derviş vaziyetinde helak olmuş, şehirler ve binalar yıkılmıştı. Bu sebepten Bağdad'a gitti.

Ahicuk ve Eşrefî Emirler Tebrîz'e geldiler ve Kutluğşah Yaralu'yu onların arkasından gönderdiler. Yaralu Merâğa'ya kadar gitti ise de sultanın ordusuna

¹⁶⁶ Bugün Karabağ ovasında yer alan şehir X. Asırda Azerbaycan ve Maverayı Kafkas'ın en büyük şehri olmuştur. Bkz: Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası" **Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi**, C.1, S.1, İstanbul 1932.

yetişemedi. Sultanın ordusu birçok eziyet çekerek Sontay Dağı'ndan geçti. Ahicuk mümkün olduğu kadar zûlm, cefa ve yıkıma başladı. Kendi askerlerini hazırlayarak Kürdistan tarafına gitti. O tarafı yağmalamak istedi ama yapamadı.

760/ 1358-1359

760/ 1358-1359 senesinin baharında Muhammed Muzaffer bu şehre yöneldi. Ahicuk'un Sultâniye'den geçtiğini bildiğı için onunla savaşmaya gitti. Şevval ayında Germrûd¹⁶⁷ Verzigan sınırına beraberce vardılar, savaştilar. Ahicuk yenildi ve Muhammed Muzaffer, Tebrîz'e geldi. Bir hafta Tebrîz'de kaldı ve cuma geri döndü.

Aniden Sultan Uveys'in ordusunun sesi duyuldu. Muhammed Muzaffer'e münecimler demişlerdi ki "senin gibi Türk çehreli, uzun bir gençten sana büyük bir ziyan dokunacak" ve o an anladı ki bu suret Sultan Uveys'e aitti. Korktu, Tebrîz'den çıkıp Irak yoluna döndü. Hiçbir yerde durmadı. Isfahan'a ulaştığında oğulları onu kör ettiler ve sonunda öldürdüler.

Sultan Uveys Tebrîz'e gelince Hoca Şeyh Kececi'nin evine gitti. Ahicuk ve bazı alçaklar Kaban'a üvey babası olan Sadreddin Kabanî'nin yanına gitti. Sultan Uveys bir elçi gönderdi, onu teselli etti ve kendinden emin dönsünler dedi.

Elçiler birkaç defa gelip gittikten sonra Emir Ali Pilten ve Hoca Celâleddin Kazvîni'yi Ahicuk'u getirmeleri için gönderdi. Ona saygı gösterdi ve hediyeler verdi. Bir süre sonra Ali Pilten ve Ahicuk müttefik oldular ve bir fikir düşündüler.

Bu olaylardan Hoca Şeyh Kececi haberdar olunca Sultan'a bildirdi. Ali Pilten, Ahicuk, Celal Kazvîni ve olan herkesi yakaladılar ve öldürdüler.

¹⁶⁷ İran'ın Doğu Azerbaycan idaresinde bir şehirdir. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.86.

761/ 1359-1360

761/ 1359-1360 senesinin ilkbaharında haber geldi ki Padişah Canıbeg Han ile beraber Özbek Ulusu¹⁶⁸ tarafına giden Melik Eşref'in oğlu Timurtaş bu şehirde fitne ve isyan olması sebebiyle kız kardeşini alıp önce Hârezm tarafına oradan Şîraz'a geçmiş, kız kardeşini Şîraz'da bırakıp şehirden şehre gezerek Ahlat kadısı olan Hızır Şah'ın yanına gelip fitne fesat çıkarmak istemiş.

Sultan Uveys Aladağ tarafına gitti. Çünkü Hızır Şah, Sultan'ın onun tarafına geldiğini duyunca Timurtaş'ı yakalayıp onun huzuruna gönderdi. Ona zehir içirerek öldürdüler ve başını Tebrîz'e gönderdiler. İşgüzar olan herkes bu haberi duyunca umutsuzluğa düştü. Sultan, Hızır Şah'ı hediyelerle şereflendirdi ve Hızır Şah'ın lakâbını *Koç* koydu.

Hemen aynı yıl İlkan'ın oğlu Ebû İshak'ı Rey'i azad etmek için Irâk-ı Acem tarafına yolladı. O bir düşünce sebebiyle kaçtı ve Basra'ya kadar hiçbir yerde durmadı. Sultan, Hoca Nasır Hadım'ı gönderdi. Affan Arab, Hoca Nasır'a destek oldu ve Ebû İshak'ı yakalayıp zehirledi.

Sultanşah Mekke'nin oğlu Bayram Beg, Sultanşah'ın dostuydu, Aydın ve Kunduz gibi emirleriyle beraber Sultanın Meclisinde savaş sarhoşluğuna düştü. Sultan bir an bile onsuz kalamamasına rağmen sessiz kalmadı ve onu Bağdad tarafına gönderdi. Onları ise (Aydın ve Kunduz) Sultan'ın yanından evlerine giderken bir gece ansızın öldürdüler. Öyle ki katil belli olmadı.

(Sultan) Bundan sonra Bayram Beg'in Bağdad'dan geri gelmesini istedi, Mevlana Selmân¹⁶⁹ "Fırakname" adlı eserinde bu konudan bahsetmiştir.

Bu yılın kışında İmaret-e Reşîdî'ye hareket etti, Karabağ Arrân'a gitti. Azerbaycan'da veba ve hastalık olması sebebiyle orada kışı geçirdi.

¹⁶⁸ Deşt-i Kıpçak coğrafyası, Altın Orda Devleti kastedilmektedir.

¹⁶⁹ Selmân-ı Sâvecî olarak tanınan XIV. asır şairidir.

762/ 1360-1361

762/ 1360-1361 senesinin baharında Ücân'a geldi ve orada yazı geçirdi. Sonbaharda Tebrîz'e gitti. Bu yılda Sultan'ın dayısı Yemance Ekeci büyük hazırlıklar yaparak Kâbe'ye gitti ve bu yolda pek çok hayır işleyip geri döndü. Vezaret, Emir Zekeriya'nın kardeşi Emir Necmeddin'e bağlıydı. İstifa-i Memleket ise Hoca Alâeddin Zerduz'un elindeydi. Emir Necmeddin'i vezaretten, Süleyman Atabey'i emirlikten, Hoca Alâeddin'in sözüyle azl etti. Vezirliği Hoca Alâeddin Zerduz'a verdi ama onun için hayırlı olmadı. Bir kaç gün vezirlik yaptıktan sonra hasta oldu ve öbür dünyaya göç etti.

765/ 1363-1364

765/ 1363-1364 senesinin kışında Sultan, Kâvûs Şirvanî'ye karşı koymak için Karabağ'a gitmek istedi. Aniden Bağdad valisi Hoca Mercan Hadım'ın ayaklanıp isyan çıkardığı haberi geldi. Güvenilir insanları göndererek bu durumu araştırttı. İsyanın doğrulanmasıyla Karabağ'a gitmeyi durdurdu ve Bağdad'a hareket etti. Kendi kardeşi Emir Zahid ve Kadı Şeyh Ali'yi Tebrîz'de bıraktı ve o kış büyük zahmetle Suntay'dan geçti.

Bağdad sınırına ulaştığında Hoca Mercan, Keyhüsrev ve onlara tabii olanlar Sultan'ın gelişinden haberdar oldular. İlkbaharda suların yükselme vaktiydi.¹⁷⁰ عوزح bendini açtılar Bağdad bölgesinin yaklaşık dört fersahını su almıştı. Sultan kırk gün bekledi. Hiçbir tedbir mümkün olmuyordu, emirler; Bayram Beg, Emir Necîbüddin, Abbâs Abdülkadir, Ömer Kıpçâkî ve diğer emirleri Nemaniyye¹⁷¹ ve Kusan¹⁷² sınırına birkaç gemi bulmaya gönderdi. Yedi bin kişiyle beraber Dicle Nehri'nden

¹⁷⁰ Neşredeninin dipnotu: Hurec olabilir ancak Zeyl-i Cami'üt-tevarih'te قريش olarak geçmektedir. Kureyş olarak okuyabileceğimiz bu bend Bağdad'dadır. <https://www.vajehyab.com/dekhoda> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹⁷¹ Bağdad ile Vasit arasında bir yerleşim yeridir. <https://www.vajehyab.com/dekhoda> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹⁷² Vasit yakınlarında bir köydür. <https://www.vajehyab.com/dekhoda> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

geçtiler ve Dicle bölgesine gittiler. Sultan, Vasit¹⁷³ valisi Kara Muhammed'in yanına gulâmlarından gönderdi ve onu çağırıp birkaç gemi getirmesini emretti.

766/ 1364-1364

766/ 1364-1365 senesinde Bağdad'dan çıktı. Bakuba Nehri'nden¹⁷⁴ geçerek Vasit tarafına hareket etti. Dicle kenarına ulaştığı zaman iyi ittifaklarından dolayı aynı gün Kara Muhammed geldi ve yaklaşık beş yüz gemi getirdi.

Bayram Bey tarafından haber geldi ki “Hoca Mercan'ın askerleri ve muhalif askerlerle karşı karşıya gelmişler ve sabah savaşıyorlarmış”. Bayram Bey “eğer sultan yetişirse ne iyi, yoksa büyük yenilgiden haberdar olur” dedi. Sultan kendi evladı Sultan Hüseyin'i, Vezir Emir Zekeriya ve Süleyman Şah Hazen'i¹⁷⁵ yük ve develerini nehrin bu tarafında bıraktı ve haber gelene kadar beklemelerini emrederek “Eğer galip gelirsek ne âlâ, yoksa Azerbaycan yoluna düşün ve gidin” dedi.

Aynı gece Dicle Nehri'nden geçti ve orduya katıldı. Sabah askerler düzene girdiler, karşı tarafta fazla kişi vardı muhalifler sonunda üstün geldiler. Sultan'ın çadırını araştırıp gördüler ama karşı koyacak imkânları olmadı, bölündüler. Keyhüsrev, Ali Hoca, Muhammed Pilten ve emirlerin çoğunu esir ettiler ve cezalandırdılar. Muhammed Pilten, Şeyh Ali ve Ali Hoca'nın başını Tebrîz'e gönderdiler. Hoca Mercan kaçarak Bağdad'a gitti ve köprüyü yıktı.

Sultan, Bağdad'ın batı tarafına varınca yıkılmış köprüyü gördü ve endişelendi. Şeyhler, Seyidler, Kadılar, İmamlar ve Bağdad ileri gelenleri geldiler ve Hoca Mercan'ın kanının bağışlanmasını rica ettiler. O'da bağışladı. Şair Hoca Salman bu konuda uzun bir kaside söylemiş:

¹⁷³ Kelime anlamı *orta* demektir. Bağdad ile Basra arasında Dicle Nehri boyunca uzanan bir yerleşim yeridir. <https://www.google.com/maps/place/Vasit,+Irak>. 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹⁷⁴ Bağdad'ın kuzeydoğusunda yer alır. <https://www.google.com/maps/place/Bakuba,+Irak>. 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹⁷⁵ Bağdad valisidir.

Yine açtılar dünya kapısını Dariüsselam da

Kulları döndürün sürekli etrafımca

Nergis ile zambak böbürlendiler

Her ikisi de mosmor ve körler bir sürü kusur ile

Gül dikenden gelir ama vefadan eser yok

Kimse vefa görmedi bu varlıklardan

Laleler kara yüzlü ve dilsizler

Kara yüzlülükten başları aşağı eğilmiş, haramiler gibi

Gül ağaçta açtı ama rüzgâra yenik düştü

Başkaldıran kulun sonu böyle olur

Pınarlar aydınlandılar ve akmaya başladılar

Sultanın mutlu ve güler yüzlü gelişiyle

Eğer bülbül sultanın zaferini ormana anlatırsa

Zambakların nutku açılır sonsuza dek

Düşman ile arandaki, deniz ile yosun misali

Denizin gölgesinde oldukça her şey yolunda

Denizden ayrılırsa rüzgâr onu mahveder

Ondan sonra da eskisi gibi olamaz

Güneşten faydalanan her şeyin sonu böyle olur

Velinimeti ile karşı karşıya kalanın ömrü az olur

Sultan günah ve sevabın yarasını yazdı

Bu dua bu efendinin zaferi için yazıldı.

Sultan Dicle Nehri'nden geçti ve babasının evine gitti. On bir ay Bağdad'da kaldı.

767/ 1365-1366

767/ 1365-1366 senesinin ilkbaharında Süleyman Şah Hazen'e Bağdad valiliğini bıraktı ve Diyarbakır'a yöneldi. Hüseyin Yoltemur'un sahip olduğu Tikrît¹⁷⁶ kalesini sulh ile aldı ve oradan Musul'a gitti. Bayram Hoca Türkmen'in Musul valisi olan kardeşini yakalayıp Musul'dan Mardin'e gitti. Ramazan ayında oradaydı. Oradan Şirîye'ye gelip birkaç gün kaldı. Çünkü Bayram Hoca Türkmen, yolları dar olan Muş'u almıştı. Sultan, Cebekcur yoluyla Ashâb-ı Kehf mağarasından geçti. İki defa Fırat Nehri'nden geçerek Muş arazisine geldi. Bayram Hoca Türkmen ile savaştı. Bayram hoca yenildi onun bütün ulusunu, ilini ve evlerini yağmaladılar. Bir hafta orada ikamet etti, oradan Kara Kilise yoluyla Tebrîz'e gitti. Yazın Tebrîz'deydi, Sonbaharda Bağdad'a giderek o kışı Bağdad'da geçirdi.

768/ 1366-1367

768/ 1366-1367 senesinin baharında Sultan Uveys Şehr-i Zûr¹⁷⁷ ve Sontay yoluyla Tebrîz'e gitti. Onun olmadığı sırada Sultan Kâvûs Şirvanî iki defa Karabağ'a gelmiş ve halkı göç ettirerek, harap etmişti.

¹⁷⁶ Irak'ta Dicle Nehri'nin batı (sağ) sahilinde Cebelihamrîn eteklerinde yer alan tarihi bir şehirdir. Bkz.: Mustafa Demirci, "Tikrît", **DİA**, C.EK-2, 2016, s.605-607.

¹⁷⁷ Şehrîzor, Şehrezûr, Şehrüzûr olarak da bilinen bugün Kuzey Irak'ta bulunan önemli bir bölgedir.

Sultan, Mercan hadisesi olmadan önce Karabağ'a giderek Kâvûs'la savaşmak niyetindeydi. Onun olmadığı dönemde Kâvûs tarafından pek çok olay baş verdiği için Bayram Beg, emirler ve askerleri Şirvan'a gönderdi. Bayram Beg büyük bir orduyla Kür Nehri'nden geçip Şirvan şehrine gitti. Kâvûs karşı koyacak fırsat bulamayınca şehri ve ülkeyi bırakıp kaleye sığındı. Ordu yaklaşık üç ay Şirvan şehrindeydi.

Kâvûs şehrin tamamıyla yıkıldığını biliyordu bu yüzden salah insanları ve şeyhleri arabulucu olarak alıp kaleden dışarı çıktı. Bayram Beg ve emirlerin zaferi kolaylıkla mümkün oldu. Kâvûs'u bağlayıp karargâha gönderdiler. Üç ay hapis kaldı. Sultan merhamet edip onu bağışladı ve ülkeyi ona emanet etti. Bu hediye ve şefkat sebebiyle Şirvan'ın tamamını Derbend'e kadar zapt etti. Oranın valisi Hacı Ferâmurz ve Hacı Feridun'u getirdiler. Sultan onlara hediyeler vererek onurlandırdı. Sultan'ın yaşadığı müddetçe ona itaat edip karşı durmadılar. Hazineyi kararlaştırdıkları seviyeye ulaştırdılar.

Azerbaycan, Irak ve Sultan'ın sahip olduğu diğer ülkelerde halk refah, huzur ve bolluk içinde yaşadı. Şehirler ve ülke öyle yüksek derecede imar oldu ki daha önce o düzeyde olmamıştı.

769/ 1367-1368

769/ 1367-1368 senesinde Sultanın kardeşi Emir Kasım'ı¹⁷⁸ keder ve hastalık buldu, bir müddet bu acıyı çekti ve Hak Teâlâ'nın yanına gitti. Büyük bir yas tuttular. Onun cenazesini Bağdad'a gönderdiler ve Meşhed'de Emir el-Mümin bin Ebû Talip (Kerimullah'ın şehit olunup gömüldüğü yerde) ve merhum babası Emir Şeyh Hasan Olcaytu'nun (toprağı bol olsun) yanına defnettiler. Yine aynı yıl Bağdad valisi olan Süleyman Şah Hazen vefat etti.

¹⁷⁸ Celâyirli Şeyh Hasan-ı Bozorg'un oğludur.

Sultan, Hoca Mercan Hadem'in günahlarını affedip hazırlanmasını emretti, bayrak, davul ve birlik vererek Bağdad valiliğine gönderdi. Atlı yıl Bağdad valiliğini layıkıyla yaptı. Önceden bazı büyük yapılar inşa etmişti, bu süreçte başkalarını da inşa etti.

Yine bu yıl Sultan'ın arkadaşı olan Bayram Beg fazla şarap içmekten hastalığa yakalandı ve bu acıdan vefat etti. Sultan büyük bir yas tuttu ki bu kimin başına gelse kolay atlatamazdı. Öyle ki çıplak teninin üzerine siyah bir kepenek¹⁷⁹ giydi.

770/ 1368-1369

770/ 1368-1369 senesinde Sultan'ın sevgilisi ve çocuklarının annesi olan Hacı Mama Hatun vefat etti. Büyük bir mateme girdiler.

İsfahan valisi olan Muhammed Muzaffer'in oğlu Şah Mahmud, Hoca Şemseddin Kuhî'yi Sultan'a göndererek kızını ve asker göndermesini istedi.

Sultan, Şeyh Ali İnak, Abdülkadir, Satı Yolğur ve bazı emirleri bir orduyla Şah Mahmud'un karşısına gönderdi. Onlar gittiler ve Şîraz'ı fethettiler. Muhammed Muzaffer'in oğlu Şah Şücâ Kirmân'a kaçtı.

Bir süre sonra kardeşler gizlice anlaştılar. Şah Mahmud İsfahan'a geldi ve askerler geri döndüler.

771/ 1369-1370

771/ 1369-1370 senesinde Hoca Taceddin Müsterî, Şah Mahmud'un yanına geldi. Sultan, kızı her türden sayısız çeyiz hazırlayarak dostu Hoca Taceddin'le beraber yolladı.

¹⁷⁹ Çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük, aba.

Aynı yıl Şehzade Şeyh Hasan'a büyük bir törenle Kadı Şeyh Ali'nin kızını aldı. Bu yılın sonbaharında Tebrîz'de büyük bir veba salgını oldu. Öyle ki yaklaşık üç yüz bin kişi öldü. Veba sona erdiğinde Tebrîz'de halktan kimin ölüp kimin ölmediği belli değildi.

772/ 1370-1371

772/ 1370-1371 senesinde Tebrîz'i sel vurdu, birçok yer harap oldu. Sultan Esterâbâd,¹⁸⁰ Simnân,¹⁸¹ Damgan¹⁸² ve Rey valisi olan Emir Veli ile savaşmak niyetiyle büyük bir ordu hazırlayıp hareket etti. Yaklaşık elli bin kişi Aradan-Rey'de Emir Veli ve onun askerleriyle savaştı.

Aynı gün Sultan göç etti. Sol tarafında olan Emir Ferruhzâd, Satı Yolğur ve emirlerin bazıları henüz göç etmemişlerdi ki Emir Veli'nin ordusu Aradan-Rey bağı deresinden çıktı ve onlarla savaştı. Emir Ferruhzâd ve Satı Yolğur'un kardeşi Canıbeg'i öldürdüler.

Haber Sultan'a ulaşınca geri döndü. Emir Veli askerlerin sayısı mağlup ettiği kadardır diye düşünerek hâkimane durmuştu. Ancak orduyu görünce karşı koyma imkânı olmadığını bildiği için kaçmayı seçti ve yenildi. Askerlerinden birçoğunu öldürdüler ve emirlerin bazılarını yakaladılar. Sultan Simnân'a kadar gitti ancak Emirler ilerlemeyi uygun görmediler. Simnân'dan geri döndü ve Tebrîz'e geldi. Rey şehrini Satı'nın kardeşi Kutluğ Şah Yolğur'a verdi ve onu Şehriyar Kalesi'nde¹⁸³ oturttu. İki yıl sonra Kutluğ Şah Rey'i bıraktı ve İsfahan'a gitti. Sultan, Rey'i Adil Ağa'ya¹⁸⁴ verdi ve O da damadı İsa'ya verdi.

¹⁸⁰ Kuzeydoğu İran'da bulunan bugün Gürgân adıyla bilinen tarihî bir şehirdir.

¹⁸¹ Günümüzde Damgan-Tahrân yolu üzerinde yer alan bir şehir ve şehrin merkez olduğu bir eyalettir.

¹⁸² İran'ın Simnân Eyaletinde bulunan bir şehirdir.

¹⁸³ Rey şehrinde bulunan bir kaledir. Bkz: Zeynüddîn Kazvînî, **a.g.e.**, Nşr. İrec Afşar, s.220.

¹⁸⁴ Ağa, Moğolca "büyük erkek kardeş" anlamındaki aka kelimesinden gelmekle birlikte İlhanlı Devleti'nde savaşlarda ve devlet yönetiminde büyük başarılar göstermiş itibarlı Moğol beylerine verilen bir unvandır. Bkz.: Faruk Sümer, "Ağa", **DİA**, C.1, 1988, s.451-452.

773/ 1371-1372

773/ 1371-1372 senesinde Sultan Ūcn'a gitti. Emir Veli ile savařmak ve o řehri onun elinden azat etmek için ordu hazırladı. Sultan'ın kardeři Emir Zahid, Ūcân köřkünde sarhoř olup çatıya çıktı. Çünkü ilahi emir ve eceli gelmiřti, çatıdan düřtü ve öldü. Sultan bu sebepten dolayı seferi iptal etti ve geri dönüp Tebrîz'e geldi.

774/ 1372-1373

774/ 1372-1373 senesinde Kâvûs şirvanî vefat etti. Sultan onun oğlu Hûşenk'e ki emrindeydi merhamet edip şirvan valiliğine gitmesini buyurdu ve onu o şehre gönderdi.

775/ 1373-1374

775/ 1373-1374 senesinin sonunda Irâk-ı Arab kadısı olan Hoca Mercan vefat etti. Hoca Server Hazen'i Irâk-ı Arab valiliğine atayıp o ülkeye gönderdi.

776/ 1374-1375

776/ 1374-1375 senesinde Bağdad sulara boğuldu, tamamen harap oldu. Öyle ki kırk bin insan evlerinin atında kaldılar ve Bağdad'da büyük yapılardan hiçbir iz kalmadı. Hoca Server bu üzüncü olaydan dolayı hasta oldu ve Hak Teâlâ'nın himayesine gitti.

Sultan, Bağdad'ı Vezir Emir Zekeriya'nın oğlu Emir Vecîhüddin İsmail'e verdi ve Bağdad'ı yeniden imar etti. Bir hisar ile hanlar, pazarlar, medrese ve mescit gibi büyük yapılar inşa etti.

Sultan'ın arzusu Emir Veli'nin şehrine hücum etmekte, bu yüzden İmâret-i Reşîdî'ye hareket etti. Bundan üç ay önce Sultan kendi ölümünü anlamıştı. Kefen, tabut, mezar ve lazım olan eşyaları sıralayıp hazırladı. Rebiyülahir ayının yirmi yedisi Cuma günü baş ağrısı çekti, hizmetliler ilgilendi. Cemaziyülevvel ayının ikinci salı gecesi 776 (Ekim 1374) yılında aşağı dünyayı bırakıp Hak Teâlâ'nın yanına gitti (Nur içinde yatsın) sultan kendi oğlu Hüseyin'i nâibi ve veliahttı olarak ilan etmişti. Emirler ve devlet erkânı bir hafta yas tuttular.

3.1.2. Sultan Hüseyin'in Saltanatta 8 Yılı

Sultan Hüseyin hâkimiyette güçlendi. Emirleri, görevlileri ve divan üyelerini çağırıp herkese önceki işlerine devam etmelerini emretti ve bu kararını uyguladı.

777/ 1375-1376

777/ 1375-1376 senesinin baharında Sultan Hüseyin emirlerin büyüğü olan Adil Ağa'yı çağırıp getirtti. Büyük bir orduyla Tebrîz'e hareket etti. Sultan Hüseyin, emirler ve askerler Tebrîz'de toplanarak Aladağ tarafına gittiler. Kara Muhammed Türkmen, Erciş kalesine sığındı.

Sultan birkaç gün o bölgede kaldı. Kara Muhammed Türkmen sulhla dışarı çıktı ve ihsanlarına sığındı. Sultan Aladağ'dan geri döndü ve Tebrîz'de kaldı, Adil Ağa Sultâniye'ye gitti. Herkesin askerleri kendi evlerine gittiler. Eğlence ve içki ile meşgul oldular halk, askerler, büyük ve küçükler mutlu zaman geçirdiler.

778/ 1376-1377

778/ 1376-1377 senesinde Şah Şücâ, Şîraz ve İsfahan'dan büyük bir orduyla bu ülkeye ilerledi. Sultan, Hoca Şeyh Kececi'yi Şah Şücâ'nın yanına gönderdi. Şah

Şücâ, Hoca Şeyh'i kendi yanına aldı ve gitti. Taraflar Heştrûd kurtkulağı bölgesinde karşılaştılar. Adil Ağa diğer emirlere düşmanlık besliyordu; bu yüzden Sultan'ın ordusu yenilene kadar kendini geri çekti ve savaşmadı. Emirlerden Abdülkadir ve Pehlevan Hacı Horbende esir oldular. Adil Ağa ve Kadı Şeyh Ali, Sultan'ın karşına çıkarttılar ve onu zorla Bağdad'a götürdüler. Emir Vecîhüddin İsmail orada devlet taraftarı ve fedaisi idi. Bin tuman altın, at, katır, deve ve çokça silahı Sultan'a takdim etti, teçhizatı tamamladılar. Aynı yılın Cemaziyülevvel ayında (Eylül-Ekim 1376) Şah Şücâ Tebrîz'e geldi, yaklaşık dört ay Tebrîz'de kalıp ramazanın başında gitti.

Sultan, emirler ve askerleriyle Bağdad'dan hareket etti. Şah Şücâ, Sultan'ın hareket ettiğini bildiği için durmayı hayırlı görmeyip Kazvîn'e kadar duraksamadan gitti. Kazvîn'in sakinleri kendilerine has bir akılsızlık yüzünden orada onunla savaşmaya başladılar. Her ne kadar Şah Şücâ nasihat etse de fayda etmedi. Şah Şücâ savaşçıların ve babayiğitlerin silahlanarak savaşmalarını emretti. Halk ilk hamlede hezimete uğradı. Şah Şücâ merhamet edip hiç zarar vermemelerini emretti. O gün orada kaldı, sonra kendi şehrine gitti.

779/ 1377-1378

779/ 1377-1378 senesinde Şeyh Şücâ, Şah Mansur'u Yezd'e gönderdi. O bazı emirleri yoldan çıkartıp kendisiyle dost edinerek kaçtı ve ülkede güç sahibi olan Adil Ağa'nın yanına geldi. Adil Ağa ona oldukça fazla nezaket ve şefkat gösterip Hemedân şehrini verdi ve Adil Ağa'nın memuru oldu.

Bir süre sonra kaçarak Emir Veli'nin yanına gitti ve onu "o şehir boş ve Sultan habersiz, emirler birbirleriyle çatışıyor eğer hareket edersen fethedersin" diyerek ikna etti. Teçhizatı hazırlayıp Siyadehen¹⁸⁵/Kazvîn'e kadar geldi. Bu taraftan Sultan ve emirler sayısız asker toplayıp hareket ettiler.

¹⁸⁵ Kazvîn eyaletinde yer alan bir şehirdir. Bugün Takistan olarak geçmektedir.

Sultan Abaka sarayı sınırında durup emir ve askerlerini Adil Ağa'ya gönderdi. Adil Ağa pek çok asker toplayıp Ebher'e¹⁸⁶ gitti. Emir Veli, emirlerin kendi aralarındaki ittifakı ve askerlerin hepsiyle mukavemet edemeyeceğini bildiği için barış yaptı. Kendi kızını Sultan Hüseyin'e verip oradan geri döndü. Sultan Rey'i Ferhat'a verdi ve Ferhat Şehriyar Kalesi'nde kaldı.

Sultan geri dönüp her şeyi hazırlayarak Abbâs Ağa'yı Emir Veli'nin kızı getirmek üzere gönderdi. Abbâs Ağa kızı getirdi. Sultan'ın düşündüğü gibi güzel değildi ancak buna o kadar dikkat etmedi. Rey Şehri'ni kızın mehir bedeli olarak Emir Veli'ye verdi.

780/ 1378-1379

780/ 1378-1379 senesinde İsrail Ubaylu ve Abdülkadir, Bağdad'da anladılar ki emirlerden her biri bir şehri veya tarafı ele geçirmiş ve Sultan'ın hiçbir hükmü kalmamıştı. Adil Ağa ülkede güç sahibidir. Onlar yaklaşık on bin asker toplayıp hareket ettiler.

Sultan Ücân'da yaylakta iken onlar geldiler. Kötü bir iş yapmak istediler ve oyun ederek Sultan Bayezid'i tahta oturttular. Sultan Hüseyin öğrenince Adil Ağa'yı çağırdı. Adil Ağa Sultâniye'den hareket etti. Sultan Hüseyin bir fırsatını bulup kendini Ücân'dan Tebrîz'e attı. Onlar doğru fırsatı bulamadıkları için utanarak Merâğa tarafına gittiler. Rahmanşah Ubaylu, Emir Salih Oyrad ve diğerlerinin tümü onlara katıldılar. Uşneviyye¹⁸⁷ ve Kürdistan yolundan kendilerini Oyrad cemaatine atmak, oradan Diyarbakır tarafına giderek Kara Muhammed Türkmen'e katılmak ve bu ülkeye gelmek istediler. Ne mümkünse yaptılar. Bu şehrin ve sakinlerinin niyeti sebebiyle Tanrı onların kötü düşüncelerini hayata geçirmeye fırsat vermedi.

¹⁸⁶ İran'ın Zencan eyaletinde bulunan bu şehir, Zencan ile Kazvîn arasında ve Ebher Nehri kıyısında kurulmuştur.

¹⁸⁷ Oşneviyye, Üşnəviyyə olarak da kaynaklarda geçen bugün Uşnu olarak bilinen İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde bulunan bir şehirdir <https://www.google.com/maps/place/Azerbaycan>. 16.07.2019 tarihinde alınmıştır. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.60.

Sultan Hüseyin Tebrîz'e ulaştınca bazı emirleri ve askerleri, Müsâfir Ebû Daci ile beraber Adil Ağa'ya yardıma gönderdi. Askerler Leylan¹⁸⁸ Merâga'da karşılaştılar. Toplanıp onların arkasından gittiler ve Uşneviyye'ye varamamışlardı ki Sultan'ın askerleri arkalarından geldi. Mecburen savaştılar büyük kahramanlık gösterdiler ama fayda etmedi, dağıldılar.

Pir Ali Badik Bağdad'a kaçtı. Hızırşah ve Süleymanşah Hazen askerleriyle Şîraz'a gitti. İsrail Ubaylu, Rahmanşah Ubaylu , Abdülkadir ve Emir Salih esir oldular ve öldürüldüler. Adil Ağa onların başını Sultan'ın huzuruna gönderdi.

Abbâs Ağa Tebrîz'de Sultan'ın memuru idi. Bu haberi öğrenince Seferşah Ubaylu ve beraberindekilerin hepsini yakalayıp bir kaçını öldürdü. Saltanat yeniden refah buldu ve işler düzene girdi, fitne ve isyan dağıldı. Halk bolluk ve refah içinde işleriyle meşgul oldu.

781/ 1379-1380

781/ 1379-1380 senesinde Şehzade Şeyh Ali¹⁸⁹ ve Emir İsmail'in beraberinde olan Sultan Uveys'in nüfûzlu adamları Bağdad'da Şehzade Şeyh Ali'den Emir Vecîhüddin İsmail'i öldürmek için izin aldılar. Emir Vecîhüddin İsmail zamanın güçlü kişilerindendi, Cuma günü namaza giderken onu şehit edip Bağdad'ı istilâ ettiler. Halk içinde zûlüm, sitem, düşmanlık ve sapkınlıklara yol açtılar.

Acayıptır ki büyük yapılar ve hayır binaları inşa ettirdiği dönemde onların batı tarafından bir ağacın başı binadan dışarı çıkmıştı onu kesmek istediler, Emir İsmail kesmemelerini emretti. Bir gün birini öldürdüklerinde kafasını oradan asarlar dedi. Tuhaftır ki O'nun şehit edilmesiyle kafasını oradan astılar.

¹⁸⁸ İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaletinde bulunan bir şehirdir. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.89: <https://www.google.com/maps/place/Leylan> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

¹⁸⁹ Sultan Uveys'in oğludur.

Bu haber Sultan Hüseyin ve emirlerin kulağına gidince son derece rahatsız oldular. Pir Ali Badik Hûzistan'da¹⁹⁰ bu haberi duyunca Bağdad'a geldi ve Şehzade Şeyh Ali'ye katıldı. Merhûm Vecîhüddin'in katilerini ölümle cezalandırdı ve Bağdad'ı istilâ etti.

Sultan Hüseyin, emirler ve Adil Ağa kışın Bağdad'dan hareket ettiler, İbrahim Lek'e varana kadar Bağdadlıların haberi olmadı. Bu yüzden karşı koyacak imkân bulamadılar. Pir Ali Badik, Şehzade Şeyh Ali'yi yanına alıp Hûzistan şehrine yöneldi.

Sultan Hüseyin ve emirler Halis şehrine gittiğinde Şehzade ve Pir Ali Badik'in firar ettiğini öğrendiler. Sultan Bağdad'a giderken Adil Ağa, emirler ve askerler Şehzade Şeyh Ali'nin arkasından gittiler...¹⁹¹ O şehre gitmediler. Nehri geçtikleri sırada işleri hiç kolay olmadı ve pek çok insan öldü, geri dönerek o kış Bağdad'da kaldılar.

Hoca Abdülmelik Irâk-ı Arab şehri mutasarrıfı (sancak beyi) idi. Her birini hizmetine göre mükâfatlandırdı ve itibarlı vazifelere tayin etti.

782/ 1380-1381

782/ 1380-1381 senesinin baharında Adil Ağa, Sultan'a incindiği için onu Bağdad'da bırakıp kendi askerlerini alarak Sultâniye'ye hareket etti.

Hoca Abdülmelik ve Bağdad'ın ileri gelenleri gizlice beş yüz tuman altını Pir Ali Badik'e göndererek silahlandılar. Yazın ortasında sıcak mı sıcak Bağdad'a yöneldiler.

Sultan oradan geldiklerinde karşı koyamayacağını bildiği için mallarını alıp mecburen Bağdad'dan dışarı çıktı. Şehzade Şeyh Ali kardeşlik şefkatiyle onun

¹⁹⁰ İran'ın otuz bir eyaletinden biri olup ülkenin güneybatısında yer almaktadır. Bkz.: Recep Uslu, "Hûzistan", **DİA**, C.18, 1998, s.436-439.

¹⁹¹ Neşreden dipnotu: Bir kelime okunmamaktadır.

arkasından hiç kimseyi göndermedi aksi halde yaşayan bir kişi kurtulamazdı. Bununla beraber ileri gelenlerden, asker ve memurlardan çoğu sıcak rüzgâr sebebiyle helâk oldu. Pek çok zahmet ve sayısız zorlukla kendilerini Tebrîz'e attılar.

Sultan Uveys'in ölümünden sonra Emir Veli, Ali Erdem ve Ferhat'ı gönderdi. Rey'in Şehriyar kalesini imar ettiler ve orada kaldılar. Adil Ağa bunu bildiği için Rey'e gitti ve Şehriyar kalesini onlardan aldı. Onları yakalayıp bir süre hapsetti. Ondan sonra özür diledi ve Emir Veli'nin yanına gönderdi. Emir Veli fırsat bulup Rey'i geri aldı.

783/ 1381-1382

783/ 1381-1382 senesinin sonunda Adil Ağa, Sultan'ın yanına adam göndererek emirlerin hepsini çağırdı. Abbâs Ağa, Muhammed Devâtî ve Müsâfir Ebû Daci, Ömer Kıpçâkî, emirler ve askerler Sultâniye'ye gittiler.

Adil Ağa güçlü olduğundan ülkenin çoğu onun elindeydi. Teçhizata lüzum görmeden emirleri yanına alıp Şehriyar kalesine kadar gitti. Yaklaşık üç ay orada kaldı. Şehir halkı her türlü refaha sahipti, neşe ve bolluk içinde zaman geçiriyorlardı.

784/ 1382

784/ 1382 senesi Muharrem (Mart-Nisan) ayında Sultan Hüseyin'in kardeşi Sultan Ahmed avlanma töreni için kendi arazisi olan Erdebîl'e izinsiz gitti. Sabah Sultan Hüseyin haberdar olunca kendi teyzesi ve Sultan Ahmed'in dadısı olan Vefa Kutluğ Hatun'u onun arkasından gönderdi ki onu geri getsin ama hatun ona yetişemedi.

Sultan Ahmed aceleyle Erdebîl'den Mugan ve Arrân tarafına gitti. O tarafın askerlerinin tamamı onun yanında toplandılar. Ferruhzâd'ın oğlu ve Erdebil valisi

olan Hamza onunla dost idi. Pek çok adam toplayarak on sekiz gün içerisinde geri döndü. Aynı yıl Safer ayının on birinde (26 Nisan 1382) Tebrîz'e geldi.

Sultan Hüseyin, Emirler ve ordu ile Sultâniye tarafında Adil Ağa'nın yanındaydı. Sultan Ahmed'in karşısında durabilecek kimse yoktu O ümitle aniden geldi. Devlethane'ye el koydular bir süre beklediler bu sırada Sultan Hüseyin, dostları ve yakın adamları hileyle diğer taraftan kaçtılar. Sokaklarda ve insanların evlerinde gizlendiler. Tesadüfen o gün Vezir Emir Zekeriya'nın kardeşi Emir Mesud bütün kâtipleri kendi bahçesine davet etmişti ki aniden Sultan Ahmed'in ordusu geldi. Bazıları kaçtılar, bazıları yağmalandı, kıyafet ve atlarını aldılar.

3.1.3. Sultan Ahmed'in Saltanatı

Sultan Ahmed saltanat tahtına oturunca kaçakları araştırdı. Kardeşi ve onun yanındakileri buldular, Sultan Hüseyin'i gece öldürdü ve Dimaşkiyye¹⁹² bölgesinde annesinin yanına defnedildi. Diğer kardeşi Sultan Bayezid kaçarak Adil Ağa ve emirlerin yanına gitti.

Bu haberleri bildiklerinden Şehriyar kalesini bırakıp hareket ettiler. Tebrîz'e yaklaştıklarında Sultan Ahmed karşı koyamadı kaçarak Nahcivan tarafına gitti.

Adil Ağa ve emirler Tebrîz'e geldiler. Tebrîz'den Sultan Ahmed'in peşine düştüler. Adil Ağa Sufiyan'ın¹⁹³ zirvesinde bulunan Hoca Reşîd Çeşmesi'nde durdu ve Ahmed Devatî'yi emirlerle beraber ileriye gönderdi. Ahmed Devatî ve Ömer Kıpçakî, Sultan Ahmed'in yanına gittiler. Onu getirmek istediler ama Abbâs Ağa ve Müsâfir Ebû Daci onları oyalayarak şehirden çıkarmalarını engellediler. Adil Ağa, emirlerin karışıklığını bildiği için karşı koymadı ve hemen oradan Merâğa yoluyla Sultâniye'ye gitti.

Sultan Ahmed Tebrîz'e hareket etti. Abbâs Ağa ve Müsâfir Ebû Daci karşılamak için şehirden dışarı çıktılar. Adamlarından bazıları engel olmak istedi

¹⁹² Doğu Azerbaycan, Tebrîz'de bulunmaktadır.

¹⁹³ Doğu Azerbaycan'da Tebrîz yakınlarında bir yerleşim yeridir. Bkz.: Bilgili, **a.g.m.**, s.222.

ama takdir-i ilahi ecel geldi fayda etmedi. Danışmanların nasihatlerini dinlemeden hareket ettiler.

Bayram Beg'in oğlu Emirzade Ebû Sa'îd, Sultan Ahmed'in öncü birliğindeydi. Solgurşah Ubaylu ve emirlerin çoğu onun dostuydu Abbâs Ağa ve Müsâfir Ebû Daci'nin yanına varınca kucaklama sırasında kullanmak üzere kılıçlarını sakladılar ve Sultan Ahmed'den habersiz onları öldürerek başlarını Sultan Ahmed'e gönderdiler. Sultan büyük üzüntü ve pişmanlık duydu ama gücü elinden gitmişti çare olmadı.

Sultan Ahmed Tebrîz'e geldi ve onlara bağlı kişileri ve mallarını zapt ederek silahlanmayla meşgul oldu. Sultan Ahmed'e Şehzade Şeyh Ali ve Pir Ali Badik'in Bağdad tarafından bu ülkeye hareket ettikleri haberi ulaştı. Sultan Ahmed Ücân'a giderek asker topladı. Taraflar Kurtkulağı Heştrûd bölgesinde karşılaştılar. O gün savaş olmadı ve gece Ömer Kıpçâkî kaçıp Şehzade Şeyh Ali'ye katıldı.

Sultan Ahmed bu sebepten diğer emirlere de güvenmedi ve hezimete uğradı. Hoy tarafına gidip Kara Muhammed Türkmen'e katıldı. Şehzade Şeyh Ali ve Pir Ali Badik de Tebrîz'de durmayıp Sultan Ahmed'in arkasından gittiler. Yolda askerler rahat durmayarak gördükleri her şeyi aldılar. Pir Ömer Nahcivanî'nin (Allah rahmet eylesin) ziyaretgâhını yağmaladılar. Taraflar kara dere bölgesinde karşılaştılar.

Savaşla meşgul oldukları sırada Şehzade Şeyh Ali ve Pir Ali Badik'e ok isabet etti ve öldüler. Sultan Ahmed'in ordusu kırk bir birliğin düzenini bozup birbiriyle vuruşturarak yaklaşık iki bin kişiyi öldürdü. Askerleri yaya ve çıplak bıraktılar. Bağdad ordusu yaya ve çıplak olarak Tebrîz'e geldi. Halk onlara saygı gösterip, elbise ve erzak vererek yolladı.

Sultan Ahmed Tebrîz'e geldi ve güçlendi. Sonbaharda Adil Ağa ve Sultan Bayezid Sultâniye'den hareket ettiler. Sultan Ahmed henüz tam müstakil ve ordunun hazır olmadığını bildiği için kadınları ve yükleri Eher kale yoluyla gönderdi. Kendi Nahcivan tarafına gitti. Oradan da Siscan¹⁹⁴ yoluyla Karabağ Arrân'a hareket etti.

¹⁹⁴ Nahcivan yakınlarındadır. Bkz: Zeynüddîn Kazvînî, **a.g.e.**, Nşr. İrec Afşar, s.220.

Kadı Şeyh Ali'yi Kâvûs'un oğlu Emir Hûşenk'in yanına göndererek onu getirtti. Onun gelmesiyle destek buldu.

Adil Ağa, Sultan Bayezid ile Mugan'a geldi. Sultan Ahmed Aras Nehri'ni geçip onu karşılamaya gitti. Emir Hûşenk kardeşler arasında anlaşma yaptı. Buna göre Miyâne/Germrûd Azerbaycan vilayeti, Arrân, Mugan, Türkmen yerleri ve onun dışındaki bazı yerler Sultan Ahmed'in olurken Irâk-ı Acem tarafı Sultan Bayezid'in olacaktı. Sultan Ahmed'in yanından bir kişi, Sultan Bayezid'in yanından da bir kişi Bağdad'a giderek Irâk-ı Arab'da olan yerleri de ikiye böldüler. Böylelikle birbirlerinden ayrıldılar.

Adil Ağa Miyâne/Germrûd'a varınca damatları Dursun ve Hoca Kıvâmüddin Nahcivanî'yi Bağdad'a gönderdi. Sultan Ahmed, Adil Ağa'nın anlaşmayı bozduğunu öğrenince Tebrîz'e gelerek silahlandı. Bu esnada Adil Ağa'nın Gavrûd Kalesi'nde¹⁹⁵ esir tuttuğu Şah Mansur kaçarak Sultan Ahmed'in yanına Tebrîz'e geldi. Onu onurlandırıp kendi yanında Bağdad'a götürdü.

Bağdad sınırına ulaşınca Dursun ve Hoca Kıvâmüddin'in haberi oldu, kaçtılar. Yolda onları Maruf Teyfur Taşan yakaladı ve Bağdad'a geri getirip zehir içirdi.

Sultan Ahmed Bağdad'da güçlendi. Kara Emir Ali, Hindu Kürci, Sultan Arab ve birkaç emir müttefik oldular. Amaçları Sultan Ahmed'i öldürmektir. Emir Sontay bundan haberdar olunca Sultan Ahmed'e söyledi. Onları cezalandırdılar. Sultan Ahmed kışın Bağdad'da kaldı.

¹⁹⁵ Sultaniye yakınlarında bir kaledir. <https://www.parsi.wiki/fa/wiki/topicdetail> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

785/ 1383-1384

785/ 1383-1384 senesinin baharında Emir Kivâmüddin ve Hoca Yahya Semnanî'yi Bağdad'da bıraktı. Şah Mansur'u hazırlayıp Şüşter¹⁹⁶ Hûzistan'a göndererek Tebrîz'e hareket etti.

Merâğa şehir kapısına geldiğinde Adil Ağa Tebrîz'deydi. Hareket etti, büyük bir ordu hazırlamıştı. Nilan-Merâğa¹⁹⁷ sınırında karşılaştılar, büyük bir savaş çıktı. Her iki orduda mağlup oldu.

Hoca Şeyh Kececi ve Emir Muhammed Devâtî durmayarak kaçtılar. Sonra etraflarına adamlar toplandı ve güçlenince birini Sultan Ahmed'in arkasından gönderdiler.

Sultan Ahmed haberi duyunca geri döndü ve geldi. Ücân'a vardı duraksamadan Sultâniye 'ye yöneldi.

Onlar Sultâniye bölgesine varınca Adil Ağa, Kara Bistâm ve kâtiplerin tümünü kalede bırakıp Hemedân'a yöneldi. Sultan Ahmed Sultâniye'de durdu ve kaleyi kuşattı, bu kuşatma iki ay sürdü.

Şah Şücâ bu ülkeye doğru yola çıktı. Hemedân'a varınca ona Adil Ağa ve Sultan Bayezid katıldı.

Sultan Ahmed'in yanına bir elçi göndererek barış istediler. Sultan Ahmed'de razı oldu. Adil Ağa'nın Şah Şücâ ile Şîraz'a gitmesine, Irâk-ı Acem'in Sultan Bayezid'e verilmesine karar verdiler.

Sultan Ahmed, Tebrîz'e geldi ve sonbaharda Bağdad'a hareket etti. Emir Muhammed Devâtî ve Emir Sontay'ı Karabağ Arrân'a gönderdi.

¹⁹⁶ İran'ın güneybatısında bulunan bir şehirdir. Rıza Kurtuluş, "Şüşter", **DiA**, C.39, 2010, s.276-277.

¹⁹⁷ Merâğa'ya bağlı bir kasabadır. Zeynüddîn Kazvîni, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.71.

786/ 1384-1385

786/ 1384-1385 senesinin baharında Bağdad'dan geri dönüp Sultâniye tarafına gitti. Kardeşi Sultan Bayezid Sultâniye Kalesi'ndeydi. Onunla barış yaptı ve onu kaleden çıkarıp kaleyi Emir Harun Alişahî'nin oğlu Colban ve Şeyh Mahmud Râhdâr'a emanet etti.

Adil Ağa, Şîraz'dan geri dönmüştü Rey'e ulaştı. Zafer sancağı (Timur'un ordusu)¹⁹⁸ Emir Veli'nin ülkesini fethetmişti. Emir Veli Mâzenderan ve Gîlân tarafına kaçtı, Sultan (Timur) bu şehre yönelmişti. Adil Ağa hil'at alma şerefine nail oldu.

Colban ve Şeyh Mahmud Rahdar, Sultan'ın Sancağı'nın (Timur'un) Sultâniye'de olduğunu bildikleri için kaleyi bırakarak Tebrîz'e geldiler. Sultan Ahmed onlara kızdı ve kadın kıyafetleri giydirerek şehri dolaştırdı.

Sultan'ın Sancağı (Timur'un Sancağı) Zencan bölgesine geldi ve oradan geri döndü. Sultâniye kalesini Adil Ağa'ya verdi.

Sultan Ahmed Ücân'da iken Zafer Sancağı'nın geri döndüğü haberi geldi. Emir Veli, Gîlân yolundan geliyordu. Sultan Ahmed emirlere kendisini karşılamalarını emretti ve onu saygıyla getirdiler. Var olan; at, katır, deve, çadır, otağ, zırh ve hazineden çokça ihsan etti. Her gün hediye veriyordu. "Tebrîz'i öyle bir süslesinlerki hiçbir zaman böyle süslenmemiş olsun" diye emretti. Emir Veli'nin şehre gidip gezmesini istedi.

Bahar mevsiminde Ücân'da idi. Oradan Tebrîz'e geldi. Bir gün sonra şiddetli ağrıları oldu öyle ki ıstırap helâk etti.

Sonbaharda Emir Veli, Emir Sontay, Emir Şeyh Ali ve diğer emirleri Sultâniye kalesinin fethine tayin etti. Onlar Miyâne ve Germrûd'a kadar gittiler.

¹⁹⁸ Emir Timur'dur. Bkz.: İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK Yay. Ankara 2000; Hayrunnisa Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Sultan Ahmed hastalandı, halk ondan ümidini kesti ama O biraz sağlığına kavuşur kavuşmaz Bağdad’a hareket etti. Emirler Germrûd’da durdular ve sultandan haber almak için elçi gönderdiler. Elçi geldi ve sultanı gördü. Sultan kendi el yazısıyla onlara mektup yazarak Sultâniye kalesinin muhasarasında ihmal ve hata olmamasını emretti. “Her şeyi yapın Adil Ağa’yı ele geçirin” dedi.

Emir Veli ve emirler Germrûd’dan Serçem’e¹⁹⁹ gittiler, oradan gece çıktılar. Öyle ki sabah Sultâniye sınırına varmışlardı.

Adil Ağa bundan haberdar olunca Sultâniye otlığında olan koyun sürüsünü kaleye getirdi, kaleye başka bir şey getirme imkânı olmadı.

Emirler kale kapısına gelince burçları ayırıp muhasarayla meşgul oldular. Kış geldi, herkes kendi evine gitti.

Emirler ve askerlerlerin Emir Veli’ye yardımı olmuyordu, Emir Sontay’ın yanında idiler. Şehir halkından Seyidler, Şeyhler, Kadılar ve İmamlar barış için arabuluculuk ettiler. Emirlerin kale kapısından uzaklaşması ve Adil Ağa’nın kaleden dışarı çıkması kararına vardılar.

Emir Veli, Ferhat’ı barış için kale kapısına gönderdi. Sultan Ahmed’e karşı Adil Ağa ile anlaşma yaptı. Hoca Mirek ve Alâeddin Guşboride kaleden dışarı çıktılar. Emir Veli ve Emir Sontay yemin ettiler. Onlarda Sultan’ın emirleri tek tek kale kapısına giderek ant içsin dediler.

Bu sırada Sultan Ahmed’in “Tebrîz havası bana göre değil, ben Bağdad’a geliyorum” diyen mektubu geldi. Emir Veli Tebrîz’e geldi, Emir Sontay ve diğerleri kuşatmayla meşgul oldular. Emir Sontay ve emirler birini Sultan Ahmed’in yanına gönderip “Emir Veli’nin Tebrîz’e gelmesi hayırlı değil” dediler. Sultan “hayırlı olanı ben daha iyi bilirim” dedi. Emir Veli Tebrîz’e varınca Mahmud Halhâlî’nin yanına gitti ve onunla müttefik oldu. Mahmud Halhâlî oradan²⁰⁰ hareket edip Tebrîz’e geldi.

¹⁹⁹ Zencan yakınlarında bir yerleşim yeridir. Zeynüddîn Kazvînî, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.71.

²⁰⁰ Kuvvetle muhtemel Halhâl bölgesi kastedilmektedir.

Sultan Ahmed'in oğlu Akboğa ve Emir...²⁰¹, Akboğa, Sohrab ve diğerleri ile Tebrîz'den çıktılar. Bulanber²⁰² Tebrîz'de büyük bir savaş çıktı. Sonunda yenildiler ve Alıncak kalesine gittiler. Bu esnada Toktamış Han'ın²⁰³ ordusu Derbend ve Şirvan şehirlerinden geçerek Tebrîz'e geldi.

Tebrîzliler sokakların ve mahallelerin başına ağaç koyarak sağlamlaştırdılar. Tebrîz son derece gelişmişti, halk silahlanarak sokaklarını ve evlerini koruyordu.

Toktamış'ın ordusu geldiğinde, şehri bu şekilde ve halkı karşı koyarken görünce Şenb-i Gâzân'a yöneldi. Sekiz gün şehrin etrafında dolaştılar ancak hiç bir şekilde fırsat bulamadılar. Birini gönderip Emir Veli'yi çağırarak uzlaşmaya vardılar.

Emir Veli sulh yaptı. Buna göre atların nal hakkı olarak iki yüz elli tuman altını şehir halkı verirse Toktamış'ın ordusu şehirden ayrılacaktı verdiler ve ordu şehirden ayrıldı.

787/ 1385-1386

787/ 1385-1386 senesi...²⁰⁴ ayı Perşembe günü şehir halkı hocaları toplayıp her hoca bir tuman altını cuma sabahı getirip teslim etsin diye karar aldı. Cuma sabahı Emir Veli'nin memurları geldiler ve onların (Toktamış'ın) hazinedarlarını getirip, altın saymakla meşgul olmalarını sağladılar.

Şehir halkı cuma günü barış yaptı, güvende olunca silahlarını indirdiler. Toktamış'ın ordusu bu durumu bildiğinden kılıçlarını çekerek, şehir kapısına varıp katl ve yağmayla meşgul oldu. Şehir halkının karşı koyacak imkânı olmadı. Kâfirler sekiz gün gündüz-gece yaklaşık yüz bin kişiyi merhamet etmeden öldürdüler ve şehri yağmaladılar. Hiç kimseye şefkat ve merhamet göstermediler. Kadın erkek

²⁰¹ Neşredenin dipnotu: Bir kelime okunmamaktadır. Ancak Rus tercüman Telban olarak kaydetmiştir.

²⁰² Neşredenin dipnotu: Rus tercüman bu şekilde yazmıştır ancak bu yer tanınmıyor.

²⁰³ 1379-1397 yılları arasında hüküm sürmüş Altın Orda hanıdır. Bkz.: İlyas Kemaloğlu, "Toktamış Han", **DiA**, C.41, 2012, s.231-232.

²⁰⁴ Neşredenin dipnotu: Bir kelime okunmamaktadır.

çırılçıplak anadan doğma oldukları halde yollarda, sokaklarda ve mahallelerde kar ve buzun arasında kaldılar, o kâfirler geldiler, aldılar ve gittiler. Genç ve güzel olan kadınlardan, kızlardan ve erkeklerden götürdüler. Bazılarını esir edip kendi evlerine götürdüler. Büyük işkenceler ve gizli işler yaptılar (o şeytanlar götürdüler).

Eğer bir kâtip bir yıl boyunca art arda bu hikâyeyi yazsa bu şehrin ve Müslümanların ne çektiğini anlatamaz. Belki onda birini bile açıklayamaz.

Sonuç olarak Emir Veli Sultâniye'den gidince emirler ona tabîlikten çıktılar. “Emir Sontay Tebrîz’e gitsin, Şah Ali, Şebî, Hacı Ahmed Ali Gezel ve diğer emirler Sultâniye kalesinin muhasarasıyla meşgul olsun, hayırlı olan budur” dediler.

Emir Sontay Tebrîz’e hareket etti. Ücân’a ulaşınca Toktamış’ın ordusunun Tebrîz’i kuşattığını duyunca hayrete düştü. Bağdad yolunu önüne aldı.

Toktamış’ın ordusu Emir Sontay’ın haberini alınca peşinden Sontay Dağı’na kadar ilerledi ama ona yetişemedi. Merâğa’da katl ve yağma edip geri döndüler. Tebrîz’de kalan diğerlerini de iki gün boyunca katledip yağmaladılar. Ondan sonra bazıları Nahcivan tarafına giderek Merend ve Nahcivan’ı harap ettiler. Bazıları Eher’e gittiler. Karabağ’a birlikte vardılar ve bu şehirden yaklaşık iki yüz bin kişiyi esir ettiler.

Adil Ağa aniden kaleden çıktı ve kalenin kapısında duran Sultan Ahmed’in ordusuna saldırdı. Hacı Sultan Melik Timurî’yi şehit etti. Diğer emirler karşı koyacak fırsat bulamadılar ve kaçarak Heştrûd yoluyla Merâğa’ya gittiler. Emir Sontay ile birleşerek Bağdad’a ilerlediler.

Bağdad sınırına geldiklerinde Sultan Ahmed haberdar oldu. Bu iş ona ağır geldi ama kendi yanlışı olduğu için bir şey diyemedi. Hediye ve iktâ vererek emirleri onurlandırdı. O kış Bağdad’da kaldı. Adil Ağa Sultâniye’de idi.

Emir Veli köt niyeti ve hareketlerinden dolayı Tebrîzlilerden ve Tebrîz’de olan Sultan Ahmed’in emirlerinden kendine zarar gelebileceğini düşünerek Halhâl²⁰⁵ tarafına Muhammed Halhâlî’nin yanına gitti.

788/ 1386-1387

788/ 1386-1387 senesinin baharında Zafer Sancağı (Timur’un ordusu) bu beldeye yöneldi. Önden Emir Muhammed Sultanşah, Emir Dolday, Hamza Efredi, Devlethoca Baverdi ve diğer emirleri gönderdi. Adil Ağa onlara katılarak Tebrîz’e geldi.

Sultan Ahmed’in emirlerinden bazıları Alıncak kalesine, bazıları ise Bağdad’a gittiler. Adil Ağa güçlenerek ülkeyi ele geçirdi.

Sultan Ahmed, Emir Sontay ve bazı emirleri kendi yük ve develeriyle beraber önden gönderdi. Eyüp Ensari bölgesine ulaştıklarında Çağatay emirine haber ulaştı. Emir Muhammed Sultanşah, emirler ve orduyla gitti. Sultan Ahmed’in ordusu durmuştu, Emir Muhammed Sultanşah onlara yetişti. Onların karşı koyacak imkânı olmadı. Yenildiler ve Sultan Ahmed’e katıldılar. Emir Muhammed Sultanşah onları yağmaladı ve Sultâniye’ye geri döndü.

Zafer Sancağı Hemedân’a vardı. Adil Ağa ülkenin malını hem gelen emirlere gönderdi hem de kendi memurlarının maaşı olarak dağıttı. Onlar şehirlerden ve kenar bölgelerden yüksek meblağda²⁰⁶ elde ettiler. Yüce Sultan’ın (Timur’un) Hemedân’a ulaştığı haberini öğrenince Emir Dolday, Hamza Efredi ve kendi nüvvâbı Hoca Alâeddin ve Hoca Şeyh Ali’yi Tebrîz’de bırakıp karşılamaya gitti.

Sultan Ahmed Bağdad’dan hareket etmişti. Sontay Dağı’ndan geçip Merâğa şehrine gelince Emir Dulday ve Adil Ağa’nın nüvvâbı haberdar olup Tebrîz’den

²⁰⁵ İran’ın Erdebîl eyaletinde bir şehirdir.

<https://www.google.com/maps/place/Halhal,+Erdebil+Eyaleti>. 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

²⁰⁶ Neşreden dipnotu: Bir kelime okunmamaktadır ama bu kelime “gibi, öyle” olabilir. Bakü tercümesinde ise “para” olarak geçmektedir.

çıkıldılar. Kagazkonan²⁰⁷ bölgesine kadar gittiler. Zafer Sancağının Heştrûd yolundan Tebrîz'e yöneldiğini öğrenince oradan Emir Dulday ve emirler geri dönerek, Sultanın ordusuna katıldılar.

Sultan'ın Sancağı Ücân'a varınca Tebrîz'de olan Sultan Ahmed çıkarak Nahcivan yolunu tuttu. Galip gelen askerler arkasından gittiler. Sultan Ahmed'in duracak fırsatı olmadı, Bağdad'a yöneldi. Yükünü bırakıp bin zahmetle kendini Bağdad'a attı. Galip gelen askerler onun yükünü talan ettiler.

Sultan (Timur), Ücân'da birlikleri ve Adil Ağa'nın hazırlamış olduğu ordu ve askerleri gözden geçirdi. Silahlı hazır yirmi bir birlik, zırh giyip huzuruna gitti, ülkenin malını ondan isteyeceklerini düşünemedi.

Yüce Sultan (Timur) Tebrîz'e varınca Şenb-i Gâzân'a gitti. Adil Ağa'nın nüvvâbından malların araştırılmasını emretti. Ülkede bir şeyin kalmadığını öğrenince Adil Ağa'nın nüvvâbı Hoca Şeyh Ali ve Hoca Alâeddin'den vergi aldılar. Sultan bundan dolayı Adil Ağa ile ters düştü ve Mahmud Halhâlî'yi görevlendirdi.

Adil Ağa'nın nüvvâbı Hoca Şeyh Ali, Hoca Alâeddin ve Hacı Canbaz Tamgacı işkenceden öldüler. Adil Ağa'yı ise bir hafta esir tuttuktan sonra öldürdüler, onun emirlerinden birkaçını da öldürdüler.

Sultan (Timur) kırk gün Tebrîz'de kaldı. Tebrîz'in yıkık, halkın da çaresiz ve aciz olduğunu öğrenince merhamet edip onlardan sadece nal hakkı almaya karar verdi. Bu görevi Hoca Nizameddin Yahya Semnanî'ye verdi. Tebrîz'den Nahcivan yoluyla Gökçe Dengiz'e gitti ve bir gün Alıncak Kalesi'nin eteğinde savaştılar. Kışın Karabağ'a gitti ve kışı orada geçirdi.

789/ 1387-1388

789/ 1387-1388 senesinin baharında Aladağ yoluna inip Vestan ve Uşneviyye yoluyla Hemedân'a gitti. Oradan İsfahan ve Şîraz tarafına yöneldi.

²⁰⁷ İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaletinde bulunan Miyâne şehrinin dört ilçesinden biridir. <https://www.wikizero.org/index> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

Yüklerine ve kadınlarına Emirzade-i Cevanbaht Miranşah Küregen Bahadır²⁰⁸ liderlik etti. Argun'un mülkü Socas²⁰⁹ şehrine götürdü ve orada kaldı. Kışın Rey'de kalıp baharda geri dönerek bu ülkeyi alıp düzene soktular.

Aniden Toktamış'ın ordusunun Buhara ve Semerkand şehrinden geçerek büyük zararlar verdiği haberi geldi. Bu haber Sultan'ın (Timur'un) mübarek kulağına gelince Şiraz'dan çıktı. Aradan-Rey'de kendi göçüne katılarak Horasan'a gitti. Ahi İranşah'ı Sultâniye'de bıraktı.

Zafer Sancağı'nın gittiğini bildiği için Sultâniye'yi bırakıp, Sultan'ın ordusuna katıldı. Sultan Emirzade Miranşah Küregen Bahadır, Muhammed Devâtî ve Karabistam'ı Tebrîz'de, Şah Ali'yi Merâğa'da, Şiblî'yi Erunek nahiyesinde ve Hacı Ahmed Ali Gezel'i Bişkin'de bırakmıştı.

Bir kaç gün sonra bir kaçı Tebrîz'de toplandılar. Cuma günü 789 yılı zilkadenin 22 (14 Kasım 1387) sinde Şiblî kendi askerlerine zırh giydirip Hacı Ahmed Ali Gezel'in başı için gitti. Ebû İshak Köprüsü'nde²¹⁰ karşılaştılar. Şiblî kılıcını çekip Hacı Ahmed'e savurdu ve onu öldürdü.

Karabistam haberdar oldu. Şiblî'nin yanına geldi. Birleşip Şeyh Hasan binasına gittiler. Emir Muhammed Devâtî'yi hapsedtiler. Şehir onların eline geçti ve Şah Ali'yi bey ve lider kabul ettiler ama işlerin çoğu aslında Şiblî'nin elindeydi.

Bu olayların üzerinden kırk gün geçti. Alıncak kalesi muhafızı Hoca Cevher Hadem bundan haberdar oldu ve Altun'u²¹¹ gönderdi.

790/ 1388

790/ 1388 senesi Safer (Şubat-Mart) ayının sonunda Şiblî orduyla onu karşılamaya gitti. Merend'de karşılaşp büyük bir savaş yaptılar. Altun yenildi, Şiblî

²⁰⁸ Emir Timur'un oğludur. Aka, **a.g.e.**, s.17.

²⁰⁹ İran'ın Zencan eyaletinde bulunan bir şehirdir.

<https://www.google.com.tr/maps/place/Socas,+Zencan> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

²¹⁰ Tebrîz'de bulunmaktadır.

²¹¹ Timur'un yürüyüşleri sırasında Alıncak Kalesi muhafızı olarak Sultan Ahmed'e hizmet etmiştir. Zeynüddîn Kazvîni, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.71.

geri döndü ve halka zûlmetti. Büyük bir kıtlık oldu, öyle ki bir men²¹² tahıla sahip olan herkes işkenceyle öldürülürdü. Yaklaşık yüz bin kişi öldü. Kışın sonunda kıtlık öyle bir dereceye ulaştı ki bir men ekmek Tebrîz ölçüsüyle on dinara eşitti. Bahar gelince dışardaki otlar halkın imdadına yetişti.

Bu esnada Sultan Ahmed'in gelmek üzere olduğunun haberi ulaştı. Şah Ali ve Şiblî Merâğa tarafına gittiler, Merâğa'dan bir miktar gelir elde ettiler. Sultan Ahmed'in gelişinin yalan olduğunu öğrenince Şiblî oradan çayır tarafıyla Sehend'e gitti.

Tebrîz'de Devletyar namıyla bilinen Şiblî'nin nâibi, Behşayış ve Ferâmurz Kazvînî'yi bırakmışlardı. Emir Muhammed Devâtî, Kara Muhammed, Mısır ve Yusuf Türkmen'in yanına hafiye gönderip "meydan boş buraya gelmelisiniz" dedi.

Cemaziyülevvel ayının 18'inde (25 Mayıs 1388) Türkmenlerin ordusu Tebrîz'e geldi. Şah Ali ve Şiblî'nin nüvvâbı yakaladılar ve onları yakalamak için şehirde durmadılar, peşlerinden giderek Kurtkulağı Heştrûd'da Şiblî'ye yetiştiler.

Şah Ali daha uzaktaydı, bu haberi duyunca mola vermeden Merâğa'ya yöneldi. Şiblî ordusunu hazırlayıp savaştı ancak ordusu hezimete uğradı. Şiblî kendini yiğitçe gösterdi ama eceli gelmişti. Yiğitlik ve çeviklik fayda etmedi. Onu öldürdüler böylece halk onun zûlmünden ve cefasından kurtuldu.

Şah Ali, Şiblî'nin ölüm haberini duyunca derviş kılığına girip kaçtı. Türkmenler fetih ve zaferle geri döndüler. Süleyman Atabey imaretinde durdular ve birkaç gün kalıp kendi evlerine gittiler. Şehri Halik ve Karabistam'a emanet ettiler. Emir Muhammed Devâtî Türkmenlerle gitti. Türkmenlerin gitmesinin sebebi ise Akkoyunlu cemaatinin, Kara Muhammed'in üzerine gelip onu öldürmeleri idi.

Bunu bildiklerinden durmadılar. Bir kaç gün Karabistam ve Halik hükmetti. Aniden Şeyh Âdi, Muhammed Arab ve Muhammedî Halil Cihanşah müttefik oldular, anlaşılarak Halik'ı hamamda yakaladılar.

²¹² Şer'î men olarak da bilinen bu ölçü birimi İlhanlı Sultan'ı Gâzân Han döneminde yapılan ölçü ıslahatında 260 dirheme eşitti. Bkz.: Cengiz Kallek, "Men", **DİA**, C.29, 2004, s.105-107.

Karabistam öğrenince kaçtı ancak Tak kapısında ona yetiştiler çünkü eceli gitmesine engel oldu, atı devrildi ve onu fırlattı. Şeyh Âdi'nin askeri onu kılıcıyla öldürdü. Şeyh Âdi hâkimiyet kurdu ve Alıncak kalesine mektup yolladı.

Hoca Cevher saldırı haberini duyunca şehre geldi. Şeyh Âdi karşıladı ve Halik'i bağlı olarak onun huzuruna götürdü. Cevher, Halik'i onurlandırarak at ve kıyafet verdi. Fesatlık çıkaran ve zalimlik yapan insanların bir kaçını yakalayıp öldürdü. Adalet başladı, halk refaha kavuştu.

Yağıbastı ve Ömer Kıpçâkî'yi Arrân'a gönderdi. Onlar, göç etmiş aşiretler ve o nâhiyedeki Türkmenleri bu tarafa getirdiler. Mahmud Halhâlî haberdar oldu ve onların peşinden giderek onlarla savaştı.

Yağıbastı Berkuşat'a²¹³ gitti (Hürrem'i Arrân'a göndermişti). Seyid Seyfeddin Kazvîni Hüda-aferin Köprüsü'nde²¹⁴ Yağıbastı'ya ulaştı. Yağıbastı kaçarak Tebrîz'e geldi. Oradan Alıncak kalesine gitti. Hoca Cevher onu öldürdü. Cevher Ağa bir süre şehirde kalıp Alıncak Kalesi'ne hareket etti. Nâibi İmâdüddin'i şehirde bıraktı. O bir kadın sebebiyle Emir Muhammed Derigi'nin oğlu Berdibeg ile çatıştı.

Cevher Ağa, İmâdüddin'e inanıp Berdibeg'i yakaladı ve araştırmadan onu öldürdü. Hoca Cevher kaleye varınca Altun'a gidip Türkmenlerin en zengini olan Türkmen Melik Çobanî'yi yağmalamasını emretti. İmâdüddin'e de mektup yazıp Altun'a katılmasını emretti.

İmâdüddin Tebrîz'den çıkıp Altun'a katıldı. Gidip Türkmen Melik Çobanî'yi yağmaladılar. Sürüleri ayırmaksızın aldılar. Altun, Verzigan yoluyla kaleye götürdü.

Mahmud Halhâlî haberdar olunca onların peşinden gitti. Altun ve İmâdüddin'in karşı koyacak fırsatı olmadı, ganimeti bırakıp kaçtılar. Altun Alıncak kalesine, İmâdüddin ise imar olan Cuşin Dizmâr Kalesi'ne²¹⁵ gitti. Mahmud Halhâlî

²¹³ Zencan yakınlarında bir yerleşim yeridir. Zeynüddîn Kazvîni, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.72.

²¹⁴ Aras Nehri'nin üzerinde Zengilan'ın yanındadır. Zeynüddîn Kazvîni, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.72

²¹⁵ Tebrîz'in güneyinde bir kaledir. Zeynüddîn Kazvîni, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.72.

almış olduğu ganimetlerin bazılarını velilere verdi, bazılarını da kendine ayırdı. Oradan Tebrîz'e hareket etti. Muhammed Derigi'de tam teçhizatlı onunlaydı. Bir kaç gün şehirde kaldı. Ondan sonra Azadgiran²¹⁶ tarafına gidip tekrar geri döndü.

Satılmış, Melik Nizameddin ve Emir Ömer Kazvînî'yi hâkimiyette bırakmıştı, Emir Ömer halkla beraber iyi bir şekilde yaşadı.

791/ 1388-1389

791/ 1388-1389 senesinde Şeyh Hacı, Irâk-ı Acem tarafından gelmedi çünkü Egceki ile arasında olaylar olmuştu. Mahmud Halhâlî'yi alıp orduyla Sultâniye'ye götürdü. Mahmud'un nâibleri Tebrîz'deydiler. Mısır Türkmen'in kardeşi Ahmed ve Busat'ın geldikleri haberi geldi. Şenb-i Gâzân'a vardılar, Halik de şehirdeydi onlarla dost oldu. Yanlarına giderek onları Kadı Şeyh Ali Medresesi'ne getirdi. Mahmud'un nâibleri kaçtılar onlar ise şehirde kalarak bir miktar vergi aldılar.

Bu haber Mahmud Halhâlî'ye ulaşınca Sultâniye'den ayrıldı. Türkmenler, Mahmud Halhâlî'nin üç bin kişiyle varmak üzere olduğunu, Melik Nizameddin Halhâlî ve Satılmış'ın da öncü birlik olarak geldiğini öğrenince Ahmed ve Busat şehirden çıkarak kendi evlerine gittiler.

İki gün sonra Melik Nizameddin ve Satılmış geldiler, Mahmud Halhâlî de geldi. Şeyh Kececi'nin evine gitti. Emir Mahmud Devâtî de şehirdeydi. Bir ay kaldı, ondan sonra ayrıldı. Şeyh Âdi, Muhammed Arab ve Dilaver'i şehirde bırakıp gitti.

Aniden Alıncak kalesi tarafından “ordu geliyor” diye haber ulaştı. Şeyh Âdi ve Dilaver şehirden çıktılar. Baba Reis-i İsfahanî geldi ve Şehzade Zâhir'in hükmünü getirerek valiliği ona bağladı.

²¹⁶ Nahçıvan'ın yakınlarındadır. Zeynüddîn Kazvînî, a.g.e., Ed. Bünyadov, s.72.

Şeyh Âdi, Baba Reis-i İsfahanî'nin orduyla değil de tek geldiğini öğrenince onu yakaladı ve Kadı Şeyh Ali Medresesi'ne götürdü. Birkaç gün sonra Dilaver bir gece Şeyh Âdi'nin evinin kapısına gitti.

792/ 1390

792 Rebiyülahirin 14 (1 Nisan 1390) ünde Şeyh Âdi tek başına uyumuştı. Onu yakaladı ve ertesi gün onu meydana götürerek öldürdü. Gece bu haber Mahmud Halhâlî'ye ulaştı. Şeyh Hacı, Satılmış ve Melik Nizameddin'i gönderdi.

Bunun üzerine Dilaver Alıncak kalesine yöneldi. Onlar Tebrîz kapısına geldiler ve Halik'i da çağırdılar. O Sulduz'dan²¹⁷ şehre geldi. Beş ay Tebrîz'de içkiyle meşgul oldular.

Bahar mevsiminde onlar sarhoş ve habersiz iken Altun, Alıncak Kalesi'nden saldırdı. Sabah Tebrîz'e ulaştı. Şeyh Hacı ve Satılmış'ı yakalayıp Alıncak kalesine gönderdi.

Hoca Cevher, Satılmış'ı dağdan attı ve Şeyh Hacı'yı da Tebrîz hâkimiyetine gönderdi. Hoca Cevher aynı yıl Ramazan bayramında vebadan Hak Teâlâ'nın yanına gitti. Altun onun halefi idi ve Cevher zamanında olan refah ve revacı daha çok artırdı. Kalenin işlerini ve o nâhiyeyi düzenledikten sonra Tebrîz'e geldi. Bir süre Tebrîz'de kaldı. Şeyh Hacı, Mahmud Halhâlî'nin yanına gitti.

793/ 1390-1391

793/ 1390-1391 senesinde Mahmud Halhâlî ve Şeyh Hacı Sultâniye'den geri dönerek ansızın Tebrîz'e geldiler. Tebrîz'de Sultan meydanındaki köşkün arkasında

²¹⁷Türkçesi Sulduz veya Solduz olan İran'ın Batı Azerbaycan Eyaletinde bulunan bu şehir bugün Nekede şehri olarak bilinmektedir. Urmiye Gölü'nün 23 km. güneydoğusunda bulunmaktadır. <https://www.google.com.tr/maps/place/Nekede> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

Altun ile Mahmud savaştılar. Mahmud'un askerlerinden Hane adlı biri büyük bir savaş yaptı. Altun kırılıp hezimete uğradı. Bu yüzden şehirden çıktı. Kale tarafından ona yardım geldi, tekrar geri dönüp zahmetle savaştı ama fayda etmedi. Altun yenilip kaleye gitti. Ülkeye Mahmud Halhâlî hâkim oldu. Altı ay Rab-i Reşîdî'de kaldı. Mümkün olduğu kadar zûlüm ve eziyet etti. Bahar olunca Halhâl tarafına gitti, Melik Nizameddin'i burada bıraktı.

Bu haberler Kara Yusuf Türkmen'e ulaştığı sırada yayladaıydı. Hoy sınırına yönelip Tebrîz'e geldi, bir kaç gün şehirde kaldı. Halktan zûlüm ve zorbalıkla bir miktar vergi aldı. Satılmış ve Halil adlı birini şehir hâkimiyetine bıraktı.

Halil kendi kötü niyetinden dolayı şehir halkının kendisine kötü bir iş yapıp yapmayacağından emin değildi. Kadı Şeyh Ali medresesini kaleye çevirdi. Hisar, kale duvarı, mancınık ve yay yaptı. Yolun iki tarafındaki iki kapıyı sağlamlaştırdı. Öyle ki son derece sağlam oldu. Halil ve Satılmış kalede bulunuyorlardı. Zûlüm ve cefadan bir dakika geri durmuyorlardı. Aniden Mahmud Siyakuhi pek çok askerle Tebrîz'e geldi. Halil ve Satılmış Türkmen mahsur kaldılar. Mahmud Siyakuhi'nin ordusu uzun yoldan gelmişti, Türkmen onların zayıf olduğunu biliyordu ve kaleden çıkıp onlarla savaştı. Onların karşı koyacak fırsatı olmadı ve kaçtılar.

Mahmud Siyakuhi, Zünnûn Muhammed Cemşid'e esir oldu. Satılmış ve Halil zaferle geri döndüler, kalede oturdular. Zûlüm ve eziyete başladılar, yolsuzluk öyle bir dereceye ulaştı ki şehir kapısında halkı çıplak bırakıyor sarık ve kıyafetlerini alıyorlardı. Eğer birinin bir sevdiği ölür ve onu ziyaret etmek isterse veya ölen bir sevdiğini defnetmek isterse, Türkmenlerden bir kaçına bir şeyler vererek bekçi gibi beraberinde götürürdü ki onu soymasınlar.

Halk bu azap ve zorlukta esir kaldı. Yapabilenler göç etti ev, aile ve mülklerini kaybettiler. Kendilerini dışarı atıp güvenli yer aradılar.

Bir süre sonra Kara Yusuf, Halil'i çağırdı ve Halil gitti. Satılmış şehirde kaldı zûlüm ve tatsızlık (yolsuzluk-cefa) göğün en üst katına ulaştı.

Altun şehrin boş olduğunu öğrenince Alıncak Kalesi'nden hareket etti. Satılmış kaçtı, Altun gelip zorla hâkimiyeti ele aldı. Şehirde birkaç gün kaldıktan sonra yapabileceği zûlüm ve yıkımı yaptı. Birçok kişiyi şehirde bırakarak kaleye hareket etti.

Aniden Mahmud Halhâlî, Hacıke ile Şenb-i Gâzân'dan ulaştı. Altun taraftarı olup şehirde olanlar sahip oldukları kaleye sığındılar. Mahmud Halhâlî'nin askerleri her gün sırayla gelip kalede olan bir grup insanla savaşıyorlardı. On iki gün bu şekilde savaştılar. Kale halkı Mahmud'un gelişini Altun'a haber etti. Altun ordu hazırlayıp Şeyh Hacı ile beraber hareket etti. Gece Mihrânîrûd tarafından Tebrîz'e vardı. Haber kale cemaatine ulaşınca mutlu oldular.

Sabah Mahmud Halhâlî ve Hacıke Şenb-i Gâzân'dan, Altun ise Tebrîz'den geldi. Çerendab bölgesi Kubbe-i Pilten'de karşılaşp büyük bir savaş yaptılar. Altun yenilip Alıncak kalesi tarafına gitti.

Kalede bulunanlar Altun'dan ümitlerini kestikleri için kaleyi teslim ettiler. Mahmud Halhâlî ve Hacıke şehri ele geçirdiler ve güçlendiler.

794/ 1391-1392

794/ 1391-1392 senesinin baharında Kara Yusuf ve Türkmen cemaati Aladağ yaylağına geldiler. Kara Yusuf Tebrîz'e yönelip, Şenb-i Gâzân'a vardı. Mahmud Halhâlî ve Hacıke şehirden ayrılıp Halhâl tarafına gittiler. Bir kaç gün Türkmenler şehirde kaldılar bu sürede zûlüm, eziyet ve yolsuzluktan bir dakika el çekmediler.

Bir kaç gün sonra Bistam Cagir, kardeşi Mansur ve Halik geldiler. Türkmenler şehri onlara bıraktı. Her gün şehri yağmalayarak halka işkence ettiler ve bir miktar vergi topladılar. Fakir ve çaresizler kendi canlarından ümidi kestiler.

Yadigâr Şah, Merâga yakınlarında Ruyendez Kalesi'nden Emir Muhammed Devâtî'nin üzerine saldırdı. Onu yakalayıp kalede hapsetti Merâga ve o bölgeyi ele geçirdi. Birkaç gün sonra Tebrîz'e geldi.

Bistam Cagir ve Halik şehirde idiler. Ona fırsat vermediler, Yadigâr Şah geri dönerek Merâga ve o bölgeyi yeniden ele geçirdi. Bir kaç gün sonra Tebrîz'e yöneldi. Merâga'da zûlüm, eziyet ve yolsuzluktan bir dakika el çekmedi.

Bir süre sonra Bistam Cagir ve Halik şehirde iken Kara Yusuf Türkmen geri döndü. Yaklaşık bir ay şehirde kaldı. Hareket edince Satılmış'ı şehirde bıraktı.

Yadigâr Şah ve cemaati Merâga'da idiler. Şehrin boş olduğunu öğrenince hareket edip şehre geldiler. Satılmış kale kapısına gitti ve kaleyi sağlamlaştırdı, savaşla meşgul oldu.

Bir kaç gün savaştıktan sonra dünyayı fetheden Sultan'ın (Timur'un) ordusunun geldiği haberi ulaştı. Araştırıp öğrenince Türkmenler kendi şehrine, Yadigâr Şah ise Merâga tarafına kaçtı. Emir Şeyh Muhammed, komutan ve kazanan askerlerle beraber şehre geldi.

...²¹⁸ ayında halkı sakinleştirdiler ve refahı sağladılar. Bu insanları zalimlerin elinden kurtardılar.

3.2. HÜRREM'İN IRÂK-I ACEM'DE HÂKİMİYETİ

Ahi İranşah Sultâniye'yi bırakıp Sultan'ın ordusuna yöneldi. Sultan Ahmed tarafından Gavrûd kale muhafızı olan Ferruhzâd askeri Hürrem Sultâniye'nin boş olduğunu öğrendi. Oraya giderek ele geçirdi. Güçlendi ve halkı kendi tarafına davet etti, etraftan ordu ve askerler yanına geldiler.

²¹⁸ Neşredenin dipnotu: Tarih kesin olarak bilinmemektedir.

Şeyh Hacı, Seyid Seyfeddin Kazvînî ve Şah Veli Melik Timurî o bölgedeydiler ve ona katıldılar.

Pir Ahmed Sâve Hemedân'daydı. Hürrem, emirlerle istişare ederek Pir Ahmed Sâve'nin üzerine gitmeyi kararlaştırdı. Teçhizat hazırlayıp hareket ettiler. Dergozîn'e²¹⁹ ulaştıklarında Pir Ahmed haberdar oldu. Hemedân'dan çıktı, Hemedân otlağında savaştılar. Pir Ahmed esir oldu, ordusunu dağıttılar ve geri dönüp Sultâniye'ye geldiler. Pir Ahmed Sâve'yi bağlayarak Sultan Ahmed'e Pir Ahmed'i esir ettiklerini ve “ne tür hüküm verilecek” diye sordular. Sultan şehirleri emirleri arasında paylaştırdı.

Kazvîn'i Şeyh Hacı ve Seyid Seyfeddin'e verdi. Hera, Ferahan ve o bölgeyi kendi oğluna verdi. Hemedân ve Dergozîn'i Bayezid Karani'ye verdi. Çünkü Pir Ahmed Sâve'yi o esir etmişti Tarum'u Şah Veli ve kardeşi Kubat'a verdi. Herkese şehri ve makamı kadar kişi verdi. Emirlerle kendi grup ve mevzilerine giderek silahlanıp geri dönmelerini ve Tebrîz'e gitmelerini emretti.

Bu esnada duydu ki Tebrîz'den Şah Ali, Yusuf Türkmen'den kaçıp Tarum'a gelmiş. Emir Hürrem, Hoca Emirek'i Şah Veli'nin yanına gönderdi. Mektup yazdı ve abartarak mektupta “yolları tutun ve Şah Ali'nin durumunu araştırın” dedi.

Şah Veli bildiği için kendi kardeşi Şah Kubat'ı Tarum tepesine gönderdi ve kendi de Tarum eteklerini araştırdı, yolları tuttu. Şah Kubat dört yabancının kervansaraya vardığı haberini duydu ve onların kim olduğunu öğrendi ancak inkâr ettiler. Onlardan birine işkence etmelerini emredince anlaşıldı ki bu Şah Ali'dir. Hepsini esir ettiler. Onların bir semerli atı, iki kese altını (biri kırmızı-biri beyaz) ve bir kılıçları vardı. Şah Kubat, Şah Ali'yi Hoca Emirek ve onun askerleriyle Hürrem'in yanına gönderdi.

Hürrem onu hapsetti ve Sultan Ahmed'e haber gönderdi. Elli gün sonra Sultan Ahmed'in yanından bayrak ve nişan getirdiler. Sultan, “Pir Ahmed Sâve'yi evde alikoysunlar ve Şah Ali'yi zindana atsınlar” diye emretmişti.

²¹⁹ Hemedân Eyaleti'ne bağlı bir nahiyedir. Özgüdenli, **a.g.m.**, s.94.

Hürrem ondan sonra emirleri nâhiyelerinden çağırdı ve Tebrîz'e gitti. Mahmud Halhâlî, Hürrem'in ordusunun dağılmış olduğunu öğrendi ve Tebrîz hayalîyle Sultâniye'ye hareket etti. Çünkü Hürrem'in ordusu birlik değildi ona karşı koyacak güçleri yoktu. Savunmaya geçerek emirler ve birlik için asker gönderdi. Bir kaç gün bekledi. Halkın çoğu barış yapmak üzere geldi ancak faydası olmadı.

Mahmud Halhâlî savaşıla kaleyi kurtaramayacağını anladı ve geri döndü. Hürrem onun arkasından asker gönderdi. Onun adamlarından bazılarını yakaladılar. Bu arada Egceki, Mahmud'u terk ederek Hürrem'in yanına gitti.

Hürrem kendi asker ve emirlerini topladı, Egceki'yi hazırlayıp Hera, Ferahan şehirlerini, Türkmen yerlerini ve o bölgeleri Halhâl'a kadar ona verdi. Ondan sonra ordu toplayarak silahlandı ve sonbaharda Halhâl'a hareket etti.

Mahmud Halhâlî karşı koyamadı Hevin/²²⁰Halhâl mevziisinde yenildi. Arrân, Mugan ve Arasbar'a gitti. Hürrem haberdar oldu, birkaç kişiyi onun arkasından gönderdi. Onun adamlarından bir kaçını esir ettiler. Hürrem Erdebîl'e geldi ve onun malını alıp Mugan'a yöneldi.

Mahmud Halhâlî Arrân'dan (Mugan ve Arasbar) ve Türkmen ahalisinden bir kısmını yanına alıp Meşhere bölgesinde karşılaştılar ve büyük bir savaş yaptılar. Hürrem galip geldi. Mahmud yenilgiye uğrayıp Taliş kapısına gitti. Hürrem, Mugan, Arrân ve Arasbar ile o şehirleri ele geçirdi. Seyid Seyfeddin Kazvînî ve emirlerin tümünü Arrân'da bırakıp kar ve kışın ortasında Mahmud ile savaşmak için Halhâl tarafına hareket etti. Çok zahmet çekerek Hevin/Halhâl'a gitti.

Mahmud'u Talişlar vermediler. Hoca Sadreddin Erdebîlî (Allah rahmet eylesin) Hürrem'in yanına gitti ve Mahmud ile barış yapmasını istedi. Hiç bir şekilde Hürrem, Hoca Sadreddin'in sözünü dinlemedi. Hoca Sadreddin kırılgan ve üzgün geri

²²⁰ İran'ın Azerbaycan eyaletine bağlı bir köyüdür. <https://www.vajehyab.com/dehkhoda> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

döndü, bu muamele Hürrem'e yakışmadı. Astara'dan²²¹ çoğu Hürrem'e birini gönderip “eğer bu bölgeye gelirsən Mahmud'u tutup sana teslim ederiz” dedi.

Hürrem bu ümitle Erdebîl yolundan Astara bölgesine geldi. Hürrem'in emirleri Egceki, Şeyh Hacı ve diğerleri ona karşı birlik oldular. Egceki başa geçsin diye karar aldılar ve söz verilen o gün sofrayla bütün dervişler geldi. Egceki ve Şeyh Hacı sofrayı kaldırıp Hürrem'in önüne götürdüler. Askerlere kıyafetlerinin altından zırh giydirmişlerdi. Halk namazını bitirip ayrıldı. Egceki ve Şeyh Hacı çadırın içine girdiler. Egceki kılıç çekip Hürrem'in boğruına sapladı. Hürrem atlayıp kendini Şeyh Hacı'nın tarafına attı. Şeyh Hacı ise kılıcını Hürrem'in başına vurdu. Hürrem'in arkasında olan Bistam Heştad Cift'i kılıcını çekip Egceki'nin üzerine savurdu. Egceki onun koluna kılıcı ile vurarak kılıcını elinden düşürdü.

Hürrem'in ölmesiyle çadırını ve mallarını yağmaladılar. Hemen bir kâtip getirip Hürrem'in dilinden Şeyh Ali'ye bir mektup yazdı ve burada “Sultâniye kalesini Egceki'ye teslim edin” dedi. Egceki hemen Sultâniye tarafına hareket etti.

Şeyh Hacı da ordu alıp yavaşça Sultâniye'ye yöneldi. Kadı Nizameddin Zencanî önemli bir iş için Erdebîl'e gitmişti. Hürrem'in katledildiği haberini duyunca oradan Sultâniye'ye hareket etti ve Egceki'den iki gün önce vardı. Hürrem'i öldürdüklerini Şeyh Ali'ye haber verdi ve onunla birlik olup kaleyi sağlamlaştırdılar.

3.3. EGCEKİ'NİN IRÂK-I ACEM'DE BEŞ YILLIK HÂKİMİYETİ

Egceki Sultâniye'ye varıp olanları öğrenince ümitsizliğe düştü. Sultan Ebû Sa'îd'in kalenin karşısında olan evlerinde konakladı. Bir hafta sonra Şeyh Hacı ve emirler geldiler. Her gün bir defa dışarı çıkıp şiddetle savaştı. Hoca Şeyh Ali, Kadı Nizameddin'in geldiği ve Hürrem'in öldürüldüğü haberini ve yaşanan olayları aynı

²²¹ İran ile Azerbaycan sınırında bulunan bir şehirdir. <https://www.vajehyab.com/dehkhoda> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

gün Sultan Ahmed'in yanına birini göndererek ona anlattı. Sultan Ahmed: "cesur olun ben arkadan geliyorum. Pir Ahmed Sâve ve Şah Ali'yi öldürün" diye buyurdu.

Hüküm Şeyh Ali'ye ulaşınca onları öldürdü ve kafalarını kale burcundan astı. Egceki ve Şeyh Hacı bir süre muhasara ettiler ama askerler bezmişti. Biri kaleyi muhasara etsin, diğeri de orduyla gitsin diye karar aldılar.

Bu esnada Gavrûd Kalesi'nde olan Seyid Seyfeddin Kazvînî ve Hürrem'in oğlu Abdi yaklaşık iki bin kişiyle beraber Sultâniye'ye geldi. Egceki karşılık verdi, savaştılar Egceki yenildi. Şeyh Hacı pek çok adamla Yazek şehrindeydi, oradan çıktı. Abdi ve Seyid Seyfeddin onu görünce karşı koyacak imkânları olmadı ve dağıldılar. Egceki, Hemedân ve Kürdistan tarafına giderek pek çok ganimet elde etti, bu şehirleri yıktı. Şeyh Hacı ise bu sırada kuşatmayla meşgul idi.

Şeyh Hacı, Şeyh Ali ile müttefik olmak için bazı kurallar koydu. Hoca Şeyh Ali kalede erzak ve tuz azaldığından birleşmeye razı oldu ve halk kaleden dışarı çıktı. Mühimmatla kaleyi sağlamlaştırdılar. On gün kale kapısı açık idi. Kaleye erzak temin ettikten sonra kale kapısını sağlamlaştırdılar ve savaşla meşgul oldular. Her gün savaşıyorlardı.

Egceki, Hemedân ve Kürdistan tarafından geri döndü, pek çok ganimet getirdi ve kale muhasarasıyla meşgul oldu. Şeyh Hacı, Rey ve Kazvîn tarafına yöneldi. Rey'de bulunan Arablar ve onların mallarını yağmalayıp Kazvîn'e geldi. İki ay Kazvîn'de kaldı ve büyük miktarda vergi tahsil etti. Yaklaşık iki bin kişiyi etrafında topladı.

Kalede olan Hoca Şeyh Ali'nin akrabaları ve memurları onu öldürmek için birleştiler. O bunu öğrenince Egceki ile sulh yaptı, kaleyi Egceki'ye emanet etti. Bu haber Şeyh Hacı'ya ulaşınca Sultâniye'ye yöneldi ve tam teçhizatlı geldi.

Egceki karşıladı ve her ikisi kendileri için ayrılan yerde durdular. Şeyh Hacı, Egceki'ye haber göndererek: "biz Hak Teâlâ ne verirse birlikte yeriz diye anlaşmıştık, üç gün oldu biz geleli ve sen kararımıza önem vermiyorsun sebebi nedir?" Dedi.

Egceki dostâne cevap vermedi. Şeyh Hacı'nın muhalif olduğunu öğrendi. Bir gün Egceki askerlerine zırh giydirip oradan çıktı. Şeyh Hacı şaşkına döndü çünkü askerleri dağınıktı. Çadırdan çıktı ve savaşımaya başladı ancak yenildi. Şah Veli, Seyid Seyfeddin Kazvî'ye ulaştı ve onu öldürdü.

Şeyh Hacı, Mahmud Halhâlî tarafına yöneldi. Egceki ise Sultâniye Kalesi'nde güçlendi. Yaklaşık beş yıl hüküm sürdü. Doğrusu kendi nefsine göre iyi biriydi.

Emir Zahid'in oğlu Emirzade Seyfûlmülûk, Kirmân tarafından geldi. Adil Ağa'nın damadı İsa, Bağdad ve Hacıke Oyrad tarafından geldiler. Her birine saygı göstererek mevâcib, nâhiye ve vilayet verdi.

792/ 1389-1390

792/ 1389-1390 senesinde Sultan Zeynelâbidîn İsfahan'dan Hoca Esileddin Kemi üzerine geldi. Hoca esileddin Egceki'ye birini gönderdi. Sultan Zeynelâbidîn de Seyid Kivâmüddin'i Egceki'nin yanına gönderip “Hoca Esil, Şah Mansur ile müttefik, Şah Mansur'un kalbinde hasımlık var ve benim düşmanımdır. Beni püskürtünce seni de püskürtecek, şimdi bizim birlik olmamız gerekiyor” dedi. Egceki de birini onun yanına göndererek müttefik oldular.

Sultan Zeynelâbidîn, Hoca Esil'in mülteci olarak Egceki'ye sığındığını öğrenince Kum muhasarasını bırakıp geri döndü. Aralarında sulh ve hoşnutluk oldu. Karar aldılar buna göre Sultan Zeynelâbidîn oğlu Sultan Mu'tasım'ı Egceki'nin yanına gönderdi. Böylece Egceki de ona itimat etti ve Şah Mansur'u püskürtmekle meşgul oldular. Egceki, Sultan Mu'tasım'ı kendi padişahı olarak gördü.

Egceki Sâve ve Rey'e yöneldi. Hoca Esil Kemi ve Pir Ahmed'in oğlu Hoca Tahir ve Musa Cokar birlikte geldiler ve Egceki'yi gördüler. Pek çok hediye getirdiler. Egceki bir kaç gün orada kaldı.

Zeynelâbidîn'in geri dönmesiyle o da geri dönüp Sultâniye'ye geldi. Emir Muhammed Devâtî: "Zeynelâbidîn'in oğlu Mu'tasım'ın padişah olmasının hayırlı olmadığını" söyleyerek "Emir Zahid'in oğlu Seyfûlmülük bu şehrin padişahzadesidir, ona yetki verelim" dedi. Egceki makûl buldu ve Seyfûlmülük'e padişah unvanı verdiler. Bir kaç gün hüküm sürdü ama onun hiçbir hükmü ve idaresi yoktu iş öyle bir dereceye geldi ki gece kaçtı. Egceki Sultâniye'de içkiyle meşgul oldu.

793/ 1390-1391

793/ 1390-1391 senesinde silahlanıp Kürdistan, Sungur,²²² Dinaver,²²³ Meydan²²⁴ ve Tar'a hareket etti, Hanekin²²⁵ sınırına gelene kadar gitti.

Adil Ağa'nın damadı İsa'yı önceden Sultan Ahmed ile evli olan Melik İzzettin'in kızını Egceki için istedi.

İsa Ağa gitti ve kızı istedi. Hemedân'da Egceki'ye katıldı. Egceki Bağdad'a Sultan Ahmed'in üzerine gitmek istiyordu. Emir Muhammed Devâtî, İsa ve yanında ola emirler engel oldular geri döndü.

Mahmud Halhâlî, Egceki Kürdistan ve o taraflara gitmeden önce tam teçhizatlı Egceki'nin üzerine geldi. Emir Muhammed Devâtî hendek kenarında durmuştu, öğrenince gece kaçtı. Egceki'nin askerleri hazır olmadığı için kaleyi sağlamlaştırdı.

Mahmud Halhâlî iki gün Revende'de kaldı ve sonra her gün Kaban tarafında olan kapıya gelip savaştı. Kaleden halk dışarı çıkıp savaştı. Mahmud kalenin savaş

²²² İran'ın Kirmânşah eyaletine bağlı bir köydür. Bkz.: Marcel Bazın, "Kirmânşah", *DİA*, C.26, 2002, s.66-67.

²²³ İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bir köydür.

<https://www.vajehyab.com/dehkhoda> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

²²⁴ İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde bir köydür.

<https://www.vajehyab.com> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

²²⁵ Bağdad ile Hemedân arasında bir şehirdir.

<https://www.vajehyab.com/dehkhoda/> 16.07.2019 tarihinde alınmıştır.

ve muhasaraya alınamayacağını bildiği için Heregan²²⁶ tarafına gitti ve bir müddet orada kaldı. Sonra geri döndü, Şeyh Hacı ve Melik Nizameddin'i kale muhasarasına tayin ederek tekrar gitti. Onların muhasara edecek kuvveti olmadı Kazvîn tarafına gittiler.

Egceki onların üzerine gitti ve Siyadehen bölgesinde savaştılar. Şeyh Hacı yenildi ve Tarum yoluyla Mahmud Halhâlî'nin yanına gitti. Egceki geri döndü. Emir Cemaleddin Ebû el-Muizi'nin oğlu Emir Abdullah'ı Melik İzzettin'in kızını getirmesi için gönderdi. Onu pek çok hazırlık ve sayısız çeyizle getirdiler. Egceki ona büyük bir sevgi besliyordu.

Egceki sözübir ve doğruyu söyleyen bir moğol olduğundan etraftaki halk onun sözüne güveniyordu. Mahmud Halhâlî'nin Alıncak kalesi muhafızı Altun ile Tebrîz'de büyük bir savaşı olmuştu. Mahmud, Altun'dan eziyet gördü. Birini Egceki'nin yanına gönderdi ve ona sığındı, birlik oldu.

Egceki Hacıke, bazı emir ve askerleri ona yardıma gönderdi. Altun'la Tebrîz'de Kubbe-i Pilten yakınında savaştılar ve Altun'a karşı zafer kazandı. Onu hezimete uğrattı ve Tebrîz'i ondan aldı.

794/ 1391-1392

794/ 1391-1392 senesinde Şah Mansur'un yanından elçi, bayrak, davul, altın kemer ve altın asa ile birlikte bir mektup getirdi. Mektupta “Sultanın zafer sancakları (Timur'un Ordusu) bize doğru geliyor, eğer isterseniz bir araya gelip bir çare bulalım” diye yazılı idi.

Egceki “bizim başkaldıracak gücümüz yok ve ben yüce Sultan'a bağlıyım” diye cevap verdi. Bir süre sonra Yüce Sultan (Timur), Padişah Turan'ı Egceki'nin yanına gönderdi. Egceki Zafer Sancağı yaklaşıncı onu karşılama şerefine nail olma niyetindeydi. Ancak emirleri kararsız ve düşünceli idiler.

²²⁶ Tebrîz yakınlarında bir yerleşim yeridir. Zeynüddîn Kazvînî, **a.g.e.**, Ed. Bünyadov, s.73.

Yakın adamlarından biri olan Hacı Hamid'i Sultan'ın (Timur'un) huzuruna göndererek bağlılığını ve devlete sadakatini bildirdi. Ancak o günlerde veba hastalığına yakalandı. On iki gün hasta yatıp Allah'ın yanına gitti. Artuk Şah onun halefi idi ve on iki gün hüküm sürdü. On üçüncü gün yani 795 senesi Rebiyülevvelin (Ocak-Şubat 1393) on ikinci günü Asakir-i Mansure-i Sultan'ın ordusu gelip çattı. Sultan Emirzade-i Cevanbaht, Emirzade Muhammed Sultan Bahadır, Emirzade Pir Muhammed Bahadır ve kalan emirler Sultâniye'de durdular. Artuk Şah ve olanlardan bazıları kaçtılar, bazıları ise esir oldular. Allah'ın kulları o zalimlerin şerrinden kurtuldular.

Allah u Teâlâ'nın yardımıyla halkın üzerine daimi adalet gölgesi düşsün ve yiğitlik güneşi parlansın. Zamanın hadiseleri ve dünyanın kötü işleri ahiret gününe kadar bu devletten uzak olsun.

Muhammed'in pak ve mihriban nesline!

Kitabın kopya edilmesi Allah'ın yardımı sayesinde zayıf, hakir ve duacı bende Ali bin Şeyh Mahmud el-Abiverdi'nin eli ile 813. (1411) yılın zilkade ayının sonunda pazartesi günü öğlen bitti.

SONUÇ

XIII. yüzyılda büyük bir imparatorluk kuran Cengiz Han'ın ölümüyle halefleri imparatorluğun sınırlarını genişletmiştir. Moğol İmparatorluğu Kafkasya, Batı Türkistan ve İran'da hâkimiyetlerini devam ettirmek için bölgeye nüfûzlu komutanlar gönderirken 1252 yılında ise bizzat Cengiz Han'ın torunu Hülagû, İlhan olarak bu topraklara gönderilmiştir. Kısa bir süre sonra Hülagû'nun kendi devletini kurmasıyla Farsça tarih yazıcılığının temelini oluşturan önemli eserler kaleme alınmıştır. Nitekim ünlü tarihçiler Moğolların gelmesiyle İran tarih yazıcılığının inkişafı noktasında hemfikirdir. Bu dönemde dünya tarihi, mahallî hanedan tarihi, devlet tarihi gibi alanlarda ayrıca daha başka alanlarda kapsam ve niteliği farklı olan pek çok eser vücuda getirilmiştir. XIII. ve XIV. yüzyıllar arasında kaleme aldıkları eserleriyle Cüveynî, Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî, Vassâf, Benâkitî, Şebânkâreî, Kâşânî ve Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvîni ölümsüzleşen kimselerdir.

1256 yılında Alamut Kalesi'nin alınmasıyla kurulan İlhanlı Devleti, Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın varis bırakmadan 1335 yılında ölümü üzerine parçalanma sürecine girmiştir. Bundan sonra İlhanlı topraklarında beyler arasında uzun mücadeleler çıkmıştır. Bu mücadelelerden Çobanlı Melik Eşref'in galip çıkarak hâkimiyet kurduğunu görmekteyiz. Ancak Çobanoğulları kendi devletini kurmak yerine kukla İlhanlar ile bölgede varlıklarını devam ettirmişlerdir. Çobanlı Şeyh Hasan tarafından Satı Beg Hatun ve Süleyman Han, ilhan ilan edilirken Melik Eşref tarafından ise Anûşirvan ilhan olarak tayin edilmiştir. Melik Eşref Celâyirli, Şirvanşahlar ve mahallî emirlerle mücadele ederken halka karşı gösterdiği sert tutumu yüzünden Altın Orda Han'ı Canıbeg'in saldırısına maruz kalarak ölmüştür. Melik Eşref'in ölümünden sonra Çobanoğulları güçlerini büyük oranda kaybetmişlerdir. Nitekim bir süre Çobanoğullarından Ahicuk hâkimiyet kurmuşsa da Celâyirli Sultan Uveys'e karşı mağlup olmuştur. Sultan Uveys bölgede etkin güç olarak Şirvanşahlar, Muzafferîler ve mahallî emirlerle mücadele etmiştir. Sultan Uveys'in 1374 yılında ölümü ile yerine oğlu Hüseyin geçmişse de emir Adil Ağa'nın yönetimde etkin olduğu açıkça görülmektedir. Kardeşi ve bazı emirleri bertaraf ederek Celâyirli tahtına oturan Sultan Ahmed iktidarını sağlamlaştırmaya çalışırken

Altın Orda Han'ı Toktamış, Tebrîz'e gelerek sekiz gün boyunca yağma ve katl yapmıştır. Yaklaşık 200 bin kişi ölürken pek çok insan da esir edilmiştir. Diğer taraftan Emir Timur, İran sınırına girerek Tebrîz'e kadar gelmiş, Sultan Ahmed ise Bağdad'a gitmek zorunda kalmıştır. Timur'un Semerkand'a geri dönmesiyle alınan bölgelerde Timur'un emirleri, mahallî emirler, Sultan Ahmed ve Karakoyunlular arasında mücadeleler başlamıştır. Emirlerinin kendi aralarındaki mücadeleleri ve birlik olamayışları Timur'un bölgeyi ikinci defa fethiyle sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak özellikle Azerbaycan topraklarına sahip olmanın yolu Tebrîz'i almaktan geçtiği için Tebrîz XIV. yüzyılın sonlarında pek çok mücadeleye sahne olmuştur. Bu dönemde siyasi mücadelelerin yanı sıra veba salgını ve sel felaketi gibi talihsiz olaylarda yaşanmıştır. Tercüme ettiğimiz eser özellikler Çobanoğulları ve Celâyirliler döneminde yaşananları anlatması açısından ana kaynak değeri taşımaktadır. Şunu da belirtmeliyiz ki XIV. asırdan itibaren bazı Farsça tarih eserlerinde Cuci İli yerine Özbek İli veya Cuci Ulusu yerine Özbek Ulusu tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Tercüme ettiğimiz bu eserde de Altın Orda Devleti için “*Özbek Ulusu*” tabirinin kullanıldığını görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AGACANOV, S.G: **Oğuzlar**, Çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul 2002.
- AKA, İ: “Aharî”, **Encyclopaedia Iranica**, C.I/6.
- AKA, İ: **Timur ve Devleti**, TTK Yay. Ankara 2000.
- ALAN, Hayrunnisa: **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- ALGAR, Hamid: “Ahmet Teküder”, **DİA**, C.2, 1989.
- ALTUN, Ara: “Ahlat”, **DİA**, C.2, 1989.
- AMİD, Hasan: **Ferheng-i Farsi-yi Amid**, Milad Yayınları, Tahran 1391.
- ANONİM: **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- AŞURBEYLİ, Sara: “Şirvanşahlar”, **DİA**, C.39, 2010.
- AVCI, Casim: “Nâib”, **DİA**, C.31, 2006.
- BAZIN, Marcel: “Kirmânşah”, **DİA**, C.26, 2002.
- BİLGİLİ, Ali Sinan: “Tebrîz”, **DİA**, C.40, 2011.
- BOSTAN, İdris: “Alıncak”, **DİA**, C.2, 1989.
- CLAVİJO, Roy Gonzalez: **Timur Devrinde Kudüs’ten Semerkand’a Seyahat**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Köprü Kitapları, 2016.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik: **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- DEMİRCİ, Mustafa: “Tikrî”, **DİA**, C. EK-2, 2016.

- DEMİR, Mustafa: “İslam Ortaçağında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, **A.Ü TAED**, S.34, Erzurum 2007.
- DEVELLIOĞLU, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı, Ankara 2007.
- DİA: “Hâfız- Ebrû”, **DİA**, C.15, 1997.
- DUYGUN, Gülhan: “Farsça Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Ebû Ali El-Belâmî’nin İran Tarihçiliğindeki Yeri”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**, TTK (Tam Metin Bildiri) 2017.
- EL- EHERÎ, Ebû Bekr: **Târih-i Şeyh Üveys**, Nşr. İrec Afşar, Tahran 1387.
- GÜNALTAY, M.Şemseddin: **İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, Endülüs Yay. İstanbul 1991.
- HEYAT, Javat: “Fars”, **DİA**, C.12, 1995.
- JACKSON, Peter: “Abu Said Bahaor Khan”, **Encyclopedia Iranica**, I/4.
- KAFESOĞLU, İbrahim: **Hârezmşahlar Devleti Tarihi**, TTK Yayınları, 1956.
- KALLEK, Cengiz: “Men”, **DİA**, C.29, 2004,
- KANAR, Mehmet: **Farsça-Türkçe Sözlük**, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2013.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan: “Acem”, **DİA**, C.1, 1988.
- KARAMANLI, Hüsamettin M: “Nahcivan”, **DİA**, C.32, 2006.
- KASIMÎ, Nusreddin: “Hamdullah Müstevfî Hayatı ve Eserleri”, **Reşd Amuzeug Tarikh**, Dehleran 2012.
- KAZVÎNÎ, Hamdullâh Müstevfî-yi: **Târih-i Güzide**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018.

- KAZVÎNÎ, Zeynüddin: **Zeyl-i Târih-i Güzide**, Editör Z.M. Bünyadov, Elm Yayınları, 1990.
- KAZVÎNÎ, Zeynüddin: **Zeyl-i Târih-i Güzide**, Nşr. İrec Afşar, Tahran 1371.
- KEMALOĞLU, İlyas: “Toktamış Han”, **DİA**, C.41, 2012.
- KONUKÇU, Enver: “Bağdat Hatun”, **DİA**, C.4, 1991.
- KONUKÇU, Enver: “Berke Han”, **DİA**, C.5, 1992.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad: **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, 1980.
- KURTULUŞ, Rıza: “Muzafferîler”, **DİA**, C.31, 2006.
- : “İncûlular”, **DİA**, C.22, 2000.
- : “Şebânkâreî”, **DİA**, C.38, 2010.
- : “Şüşter”, **DİA**, C.39, 2010
- MERÇİL, Erdoğan: **Selçuklular Zamanında Divan Teşkilatı (Merkez ve Eyalet Divanları)**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- : “Serbedârîler”, **DİA**, C.36, 2009.
- NİZAMÜ’L MÜLK: **Siyasetname**, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2010.
- ÖRS, Derya: **“Târîh-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)”**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim: “Hamdullâh el-Müstevfî”, **DİA**, C.15, 1997.
- : “Arrân”, **DİA**, C.3, 1991.
- : “Melikşah”, **DİA**, C.29, 2004.
- : “Alamut”, **DİA**, C.2, 1989.

- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi: “XIV. Yüzyılda Tebrîz’de Bir Hayır ve Kùltür Kurumu: Şenb-i Gâzân (Gâzâniyye)”, **Tarih Dergisi**, S.37.
- : “XIV. Yüzyılda Tebrîz’de Bir Hayır ve Kùltür Kurumu: Şenb-i Gâzân (Gâzâniyye)”, **Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları**, 1.Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- : “Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab-i Reşîdî’de Meslekler, Görevliler ve Ücretler”, **Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları**, s.207-233.
- : “Merâğa”, **DİA**, C.29, 2004.
- : “Câmi ‘u’ t-tevârîh”, **DİA**, C.7, 1993.
- : “Osmanlı İrani I: Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafi ve İdarî Taksimat”, **A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, XXII/34, 2003
- SAMİ, Şemseddin: **Kâmûs-ı Türkî**, Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul 2008.
- SHAHMERESİ, Parviz Zare: **Ferheng-i Shahmeresi (Farsi-Türki)**, Yıldız Yayınları, Tebrîz 1388.
- S. Abbas- B. Nebi: “Müstevfî”, **DİA**, C.32, 2006.
- SPULER, Bertold: **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kùltür İlhanlılar Devri 1220-1350)**, Çev Cemal Köprölü, TTK Yayınları, Ankara 1957.
- SPULER, Bertold: “Tekvin-i Tarihnegari-yi İran”, **Tarihnegari Der İran**, Çev. Yakup Ajend, Neşr-i Gostere, Tahran 1360.
- S. Maria Eva- M. Charles: “Hâfez-e Abru”, **Encyclopedia Iranica**, C.11/5.

- SÜMER, Faruk: “Abaka Han”, **DİA**, C.1, 1988.
- : “Ağa”, **DİA**, C.1, 1988.
- : “Karakoyunlular”, **DİA**, C.24, 2001.
- : “Ahlat”, **DİA**, C.2, 1989.
- ŞAHİN, Hanifi: **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, Ötüken Yayınları, tarih yok.
- ŞEŞEN, Ramazan: **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Vakfı Yay. İstanbul 1998.
- ŞÜKÛN, Ziya: **Farsça-Türkçe Lûgat: Ferheng-i Ziyâ Gencîne-i Güftâr**, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.
- TAUER, Felix: Timurlular Devrinde Tarihçilik, Çev. Ahmed Ateş, **Belleten**, C.XXIX.
- TOGAN, Zeki Velidi: “Azerbaycan’ın Tarihî Coğrafyası”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi**, C.1, S.1, İstanbul 1932.
- TOGAN, Zeki Velidi: “Azerbaycan” **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.2.
- TUYSUZ, Şaban Cem: **“İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)”**, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004.
- USLU, Recep: “Hûzistan”, **DİA**, C.18, 1998.
- USTA, Aydın: “Sâmânîler”, **DİA**, C.36, 2009.
- UYDU YÜCEL, Mualla: “Kalmuklar”, **DİA**, C.21, 2001.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi II.**, 7.Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- ÜREKLİ, Muzaffer: “Celâyirliler”, **DİA**, C.7, 1993.
- YAŞAROĞLU, Hasan: “Zeydîler”, **DİA**, C.44, 2013.

- YAZICI, Tahsin: “Deylem”, **DİA**, C.9, 1994.
- : “Benâkitî”, **DİA**, C.5, 1992.
- : “Hoy”, **DİA**, C.18, 1998.
- : “Tebrîz”, **İA**, C.12/1, 1979.
- YUVALI, Abdülkadir: **İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994.
- : “İlhanlılar”, **DİA**, C.22, 2000.
- : “Gazan Han”, **DİA**, C.13, 1996.
- : “Ebû Said Bahadır Han”, **DİA**, C.10, 1994.
- : “Hasan-ı Büzürg”, **DİA**, C.16, 1997.

İnternet Kaynakları

Osman Aslanoğlu, Farsça-Türkçe/ Türkçe-Farsça Offline Sözlük

www.google.com/maps

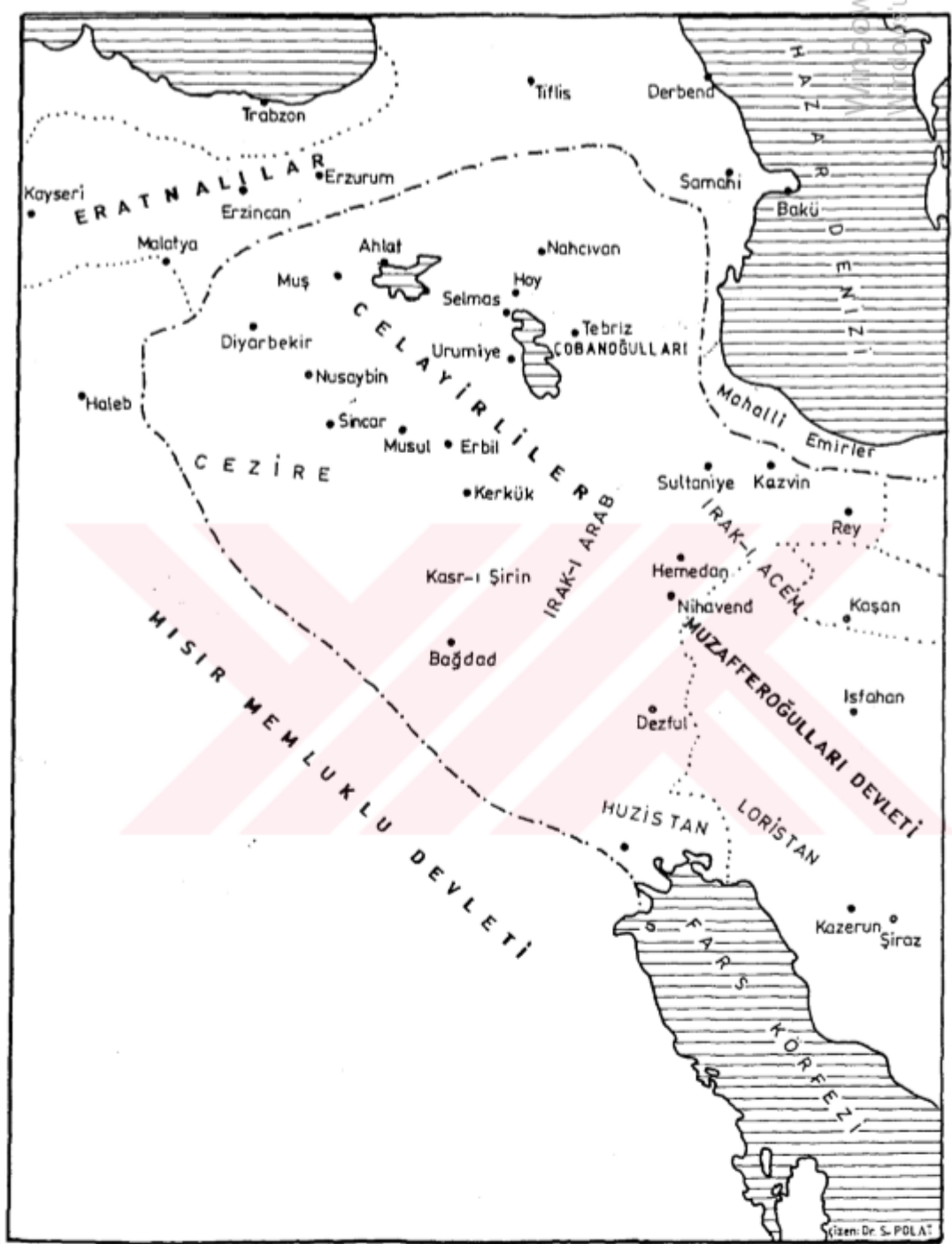
www.tr.glosbe.com

www.vajehyab.com

www.vajehyab.com/dehkhoda

EKLER

EK I: Çobanoğulları Haritası²²⁷

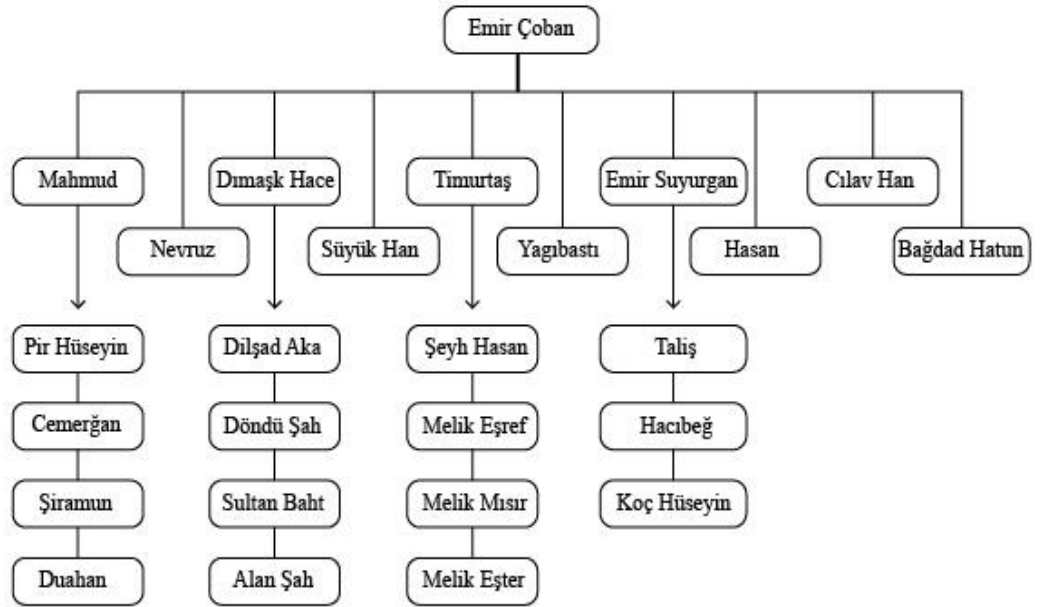

²²⁷ Tuysuz, a.g.t., s.284.

²²⁸ Özgüdenli, a.g.m., s.103.

EK III: Emir Çoban'ın soy kütüğü²²⁹

²²⁹ Kazvîni, **a.g.e.**, s.503; Tuysuz, **a.g.t.**, s.86.

EK IV: Celâyirli Hükümdarları²³⁰

Hasan-ı Bozorg	740 (1340)
I.Uveys	757 (1356)
I.Hüseyin	776 (1374)
Ahmed	784 (1382)
Şah Veled	813 (1410)
Şah Mahmud (birinci hükümdarlığı)	814 (1411)
II.Uveys	818 (1415)
Muhammed	824 (1421)
Şah Mahmud (ikinci hükümdarlığı)	825 (1422)
II.Hüseyin	827-835 (1424-1431)

²³⁰ Ürekli, **a.g.m.**, s.264; Zeynüddîn Kazvînî **a.g.e.** s.67-107.